

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА ГРЕЗІНА

УДК 340.115.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ТА КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

081 – Право
подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ О.М. Грезіна

Науковий керівник -
МЕЛЬНИЧУК Ольга Степанівна
доктор юридичних наук, доцент

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Грезіна О.М. Захист прав учасників освітнього процесу: загальнотеоретичне та компаративне дослідження. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у науці загальної теорії права спеціальним цілісним загальнотеоретичним та порівняльно-правовим дослідженням проблеми захисту прав учасників освітнього процесу в правовій сфері. У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків які характеризуються науковою новизною.

В дисертаційному дослідженні автором розв'язано наукову проблему захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті міжнародного досвіду, що включає проведення комплексного загальнотеоретичного компаративного дослідження, аналіз наукових праць, а також практичних проблем реалізації, захисту учасників освітнього процесу. Визначено наукові поняття та категорії за темою дослідження, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює захист прав учасників освітнього процесу.

Визначено методологічний інструментарій дослідження, застосування якого допомогло проаналізувати правову природу та сутність захисту прав учасників освітнього процесу. В основі методології дослідження захисту прав учасників освітнього процесу лежать принципи, які сприяють системності та обґрунтованості наукового аналізу, зокрема: об'єктивності, детермінізму, раціональності, історизму, монізму.

З урахуванням особливостей цілей, завдань, об'єкта, предмета дисертаційного дослідження, для більш повного розкриття змісту його теми використовувалися такі групи методів: філософські, загальнонаукові та спеціальні методи.

При здійсненні загальнотеоретичного дослідження захисту прав учасників освітнього процесу використовувався компаративістський, антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, цивілізаційний, синкретичний, технологічний, інноваційний підходи.

У першому Розділі роботи охарактеризовано сутність понять, особливості та класифікацію учасників освітнього процесу в Україні. Зокрема, розглянуто поняття «учасник освітнього процесу» як активної, інтерактивної, самостійної, відповідальної, творчої та цілеспрямованої особистості, яка бере участь у навчанні та взаємодії з іншими для здобуття та обміну знаннями, навичками та компетенціями. Проаналізовано запропоновану класифікацію учасників освітнього процесу за їх роллю в освітньому середовищі. Виокремлені категорії, такі як здобувачі освіти, науково-педагогічні та педагогічні працівники, науковці, батьки/опікуни, адміністративний персонал, стейкхолдери та комунікативні учасники. Запропоновано визначення поняттю «комунікативний учасник освітнього процесу», як особа, що активно взаємодіє та співпрацює в освітньому середовищі, використовуючи ефективні комунікативні стратегії та навички. Вказано, комунікативний учасник освітнього процесу сприяє позитивній та динамічній атмосфері в освітньому середовищі. Узагальнено основні принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу, зокрема на підставі зарубіжного досвіду. Вивчено ключові елементи, такі як партнерські відносини та чіткі норми і обов'язки, які визначають успішне функціонування освітнього середовища. Зазначено, що розуміння ролі кожного учасника освітнього процесу, вивчене через досвід інших країн, є ключовим для удосконалення системи освіти в Україні.

Підкреслено важливість сучасних підходів, таких як індивідуалізація та персоналізація освіти, технологічна інтеграція та інноваційне управління, у створенні безпечного та інклюзивного освітнього середовища. Розглянуто концепцію гуманістичної освіти як основи для сучасних підходів до захисту прав учасників освіти, покликаних наголосити на цінностях гідності,

свободи, рівності та солідарності. Виокремлено, що принципи гарантують індивідуальну свободу, рівність, безпеку та інклюзивність, створюючи основу для повноцінного розвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу в Україні.

Виокремлено гарантії та механізм реалізації захисту прав учасників освітнього процесу. Дослідження підкреслило важливість розробки систематичного підходу до класифікації цих гарантії, враховуючи різноманітні аспекти та потреби учасників освітнього процесу.

На основі отриманих результатів пропонується авторська класифікація гарантії, що узагальнює та систематизує ключові напрямки правового захисту. Визначено вісім аспектів цієї класифікації. Перший аспект визначає гарантії особистої свободи та недоторканності, захищаючи право на непорушність особистого простору та запобігаючи будь-яким формам насильства. Другий аспект охоплює гарантії академічної свободи, підтримуючи свободу думки та запобігаючи цензурі. Рівні можливості визначені як третій аспект, забезпечуючи рівний доступ до освітніх ресурсів для всіх учасників. Четвертий аспект визначає гарантії інклюзивності, спрямовані на створення умов для повноцінного включення осіб із особливими потребами у освітній процес. П'ятий аспект стосується гарантії цифрової безпеки, які захищають особисті дані учасників та забезпечують безпеку в онлайн-середовищі. Шостий аспект визначає гарантії екологічної сталості, враховуючи вплив освітнього процесу на навколишнє середовище та сприяючи сталому розвитку. Сьомий аспект орієнтований на гарантії професійного зростання, створюючи умови для постійного розвитку викладачів та інших учасників. Восьмий аспект стосується гарантії у формуванні правового освітнього простору, які визначають прозорість, справедливість та демократичні принципи в способах захисту прав. Ця класифікація враховує різні аспекти, включаючи особисту свободу, академічну свободу, рівність можливостей, інклюзивність та право на

інформацію, що створює комплексний підхід до забезпечення прав та гарантій для всіх учасників освітнього процесу.

Гарантії захисту прав учасників освітнього процесу є невід'ємною складовою сучасної освітньої системи. Вони забезпечують не лише правову обґрунтованість освітніх відносин, але й служать механізмом зміцнення демократичних цінностей, рівності та соціальної справедливості в сфері освіти. Досліджено, що ефективні гарантії захисту прав учасників освітнього процесу слід розглядати у контексті не лише організаційної структури управління, але й комплексного законодавчого забезпечення.

У другому Розділі розглянуто поняття, причини та види правового конфлікту в освітньому процесі. Визначено передумови правового конфлікту через конфлікт інтересів учасників освітнього процесу, викликаний специфікою об'єкта правового регулювання. Результати вказують на те, що в Україні дослідження правових конфліктів у сфері освіти здійснюється, в основному, в міждисциплінарному аспекті. Виділено важливі аспекти, визначаючи правовий конфлікт у сфері освіти як ситуацію розбіжності та протилежності інтересів між сторонами, що може призводити до моральної або матеріальної шкоди. Розглянуто правовий конфлікт як особливий вид взаємодії з несумісними цілями, інтересами та типами поведінки. Основні причини виникнення правових конфліктів у сфері освіти описані, включаючи розбіжності в тлумаченні правил, невідповідність нормативам та суперечливість інтересів. Також зазначено, що конфлікти в освітньому процесі можуть бути пов'язані з порушеннями прав вчителів і викладачів, дискримінацією, булінгом та іншими проблемами.

В роботі обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства для більш широкого охоплення всіх осіб, незалежно від віку, та гарантування їм безпеки та захисту від будь-яких форм цькування чи насильства. Визначено, що систематичний аналіз правових конфліктів дозволяє розробляти ефективні стратегії реагування та впроваджувати проактивні заходи безпеки. Запропоновано виокремити різні види конфліктів в освітньому процесі, такі

як «діяльнісний конфлікт», «конфлікт поведінки», «реляційні конфлікти», «мотиваційні конфлікти», «конфлікти, що виникають внаслідок недостатньої організації навчального процесу в закладах освіти», «конфлікти взаємодії між учасниками освітнього процесу» та інші. В цілому, висвітлюється складність та значущість правових конфліктів в освіті, підкреслюючи необхідність ефективних стратегій їх вирішення та запобігання.

Вивчено засоби вирішення правових конфліктів в освітньому процесі за допомогою компаративного аналізу. Визначено, що ефективні методи вирішення правових конфліктів внутрішнього середовища закладів освіти сприяють позитивній атмосфері, якісному навчанню та оптимізації витрат ресурсів, уникненню довготривалих судових процесів. З урахуванням сучасних трансформацій у вищій освіті та збільшенням інтеракцій учасників освітнього середовища, висувається необхідність впровадження ефективних засобів управління правовими конфліктами. Створення комітетів та тренінгів з врегулювання правових конфліктів є важливими для забезпечення об'єктивного підходу та підвищення правової грамотності учасників освітнього процесу. Обґрунтовано застосування електронних систем та прецедентного вирішення правових конфліктів як можливість швидкого та ефективного реагування на складні ситуації, зокрема на кіберзагрози. Впровадження таких засобів управління правовими конфліктами визначається як стратегічно важливе для створення справедливого та ефективного освітнього середовища.

З'ясовано особливості медіаційної процедури як ключового способу вирішення правових конфліктів у сфері освіти. Вказано, що медіація виступає не лише як професійна діяльність, а й як міждисциплінарна наука, метод, технологія та інструмент для вирішення правових конфліктів. Підкреслено її важливість для побудови конструктивного діалогу між учасниками освітнього процесу та спрощення процесу вирішення суперечок. Досліджено різні моделі впровадження медіації в освітньому процесі та визначено, що найбільш ефективна медіація відбувається, коли вона

використовується системно та охоплює всіх учасників освітнього процесу. Підкреслено необхідність удосконалення процедури медіації в освітньому процесі через впровадження віртуальної платформи медіації, яка використовує сучасні технології для поліпшення взаєморозуміння та сприяння конструктивним відносинам в освітньому процесі.

Медіація, як основний спосіб вирішення правових конфліктів у сфері освіти, визначається як важливий інструмент для забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу, сприяючи побудові конструктивних відносин та уникненню конфронтації.

Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду діяльності освітніх омбудсменів з фокусом на порівняльний аналіз практик у країнах Європи та США. Зазначено, що співпраця з освітніми омбудсменами інших країн відкриває можливості обміну досвідом та участі в заходах, спрямованих на вирішення спільних викликів. Впровадження європейських практик в Україні визначено як перспективне для покращення роботи місцевого освітнього омбудсмена, зокрема через адаптацію цих практик до національного контексту та потреб. Аналіз міжнародного досвіду підкреслив важливість ролі освітнього омбудсмена у захисті прав учасників освітнього процесу та сприянні підвищенню доступності та рівності в освіті. Зазначено, що освітні омбудсмени діють як посередники та каталізатори для розробки політики, спрямованої на покращення якості освіти та захист прав учасників освітнього процесу. Детально розглянуто різницю у практиках освітніх омбудсменів у США та Європі, вказавши на різноманітність їх ролі та функцій. Визначено, що незважаючи на ці відмінності, освітні омбудсмени є важливим інструментом у захисті прав та поліпшенні якості освіти в усіх контекстах. Досліджено становлення та функції інституту освітнього омбудсмена в Україні, що визначає його важливість у підвищенні транспарентності та відкритості освітньої системи. Зазначено, що ефективність інституту залежить від його здатності адаптуватися до сучасних

вимог освітнього середовища та взаємодії з різними сторонами системи освіти.

Досліджено проблеми, з якими можуть стикатися освітні омбудсмени, такі як скарги на дискримінацію, фізичне та психологічне насильство та обмежений доступ до освіти. Запропоновано законодавчі ініціативи для розширення впливу освітнього омбудсмена, включаючи право виносити обов'язкові рішення та представництво урядових та законодавчих органів. Освітній омбудсмен в Україні визначається як ключовий інструмент для захисту прав та покращення якості освіти, зокрема завдяки впровадженню найкращих практик з міжнародного досвіду.

Визначено роль освітнього омбудсмена в захисті прав учасників освітнього процесу в українській системі освіти. Акцентовано увагу на важливості вирішення правових конфліктів та захисту прав, а також визначено освітнього омбудсмена як ключовий механізм у цьому процесі. Освітній омбудсмен, у ролі медіатора, сприяє вирішенню конфліктів, аналізуючи інтереси сторін та знаходячи взаємовигідні рішення. Зазначено, що його участь у судових процесах може посилити захист прав учасників освітнього процесу. Виділено скарги як важливий інструмент для виявлення проблем у закладах освіти та створення можливостей для системних змін і підвищення якості освітніх послуг. Підкреслено, що аналіз судових рішень має велике значення для встановлення норм права в освітньому процесі та розробки стратегій захисту прав учасників освітнього процесу. Цей аналіз визначено як ключовий елемент для покращення роботи освітнього омбудсмена та забезпечення ефективного правового захисту в сфері освіти. Підкреслено важливість взаємодії з іншими правозахисними організаціями та удосконалення стратегій захисту прав учасників освітнього процесу. Також відзначено, що аналіз судових рішень може впливати на формування системи освітнього права, що відповідає потребам суспільства та сприяє створенню відкритої та взаєморозуміючої освітньої системи.

Всебічне загальнотеоретичне та компаративне дослідження захисту прав учасників освітнього процесу є необхідною умовою для сучасного удосконалення захисту прав учасників освітнього процесу та забезпечення справедливого, інклюзивного та безпечного освітнього середовища.

Ключові слова: освітній процес, учасники освітнього процесу, захист прав учасників освітнього процесу, освітній омбудсмен, компаративний підхід, порівняльно-правовий аналіз, правовий конфлікт у сфері освіти, право на освіту, гарантії захисту прав учасників освітнього процесу, доступність освіти.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Грезіна О.М. Зарубіжний досвід впровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №8. С. 134-137.
2. Грезіна О.М. Правова природа правових конфліктів у сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4 (протокол № 12 від 23.06.2020 р.) С. 450-453.
3. Грезіна О.М. Шляхи удосконалення гарантій права на освіту в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Visegrad journal on human rights*. №1. 2021. С. 199-203.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

4. Грезіна О.М. Щодо принципів діяльності освітнього омбудсмена. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави*. Матеріали міжнародного круглого столу онлайн. м. Одеса. 20 грудня 2019. С. 108-112.

5. Грезіна О.М. Теоретичні аспекти функціональної характеристики діяльності освітнього омбудсмена. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеси, 12-22 лютого 2020 року. Одеса. Міжнародний гуманітарний університет. 2020. С. 6-8.
6. Грезіна О.М. Забезпечення права на освіту: теоретико-правовий аналіз. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 15 травня 2020 рік. С. 89-91.
7. Грезіна О.М. Актуальні аспекти організації освітнього процесу в Новій Зеландії. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2020 рік. С. 86-88.
8. Грезіна О.М. Передумови запровадження освітнього омбудсмена в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя. 2020 рік. С. 111-113.
9. Грезіна О.М. Психологічні особливості здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 26 листопада 2020 р. С. 85-87.
10. Грезіна О.М. Сучасний стан гарантій захисту права на освіту. *Цілісність української держави і права в сучасних умовах*. Матеріали міжнародного круглого столу. Одеса. 2020 р. С. 175-178.
11. Грезіна О.М. Здійснення захисту прав учасників освітнього процесу у Великій Британії: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. Запоріжжя. 2019 р. С. 75-77.
12. Грезіна О.М. Статус учасників освітнього процесу: теоретичні аспекти. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 березня 2019 р.) за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019р. С. 9-11.

13. Грезіна О.М. Освітній омбудсмен в Україні: питання теорії і практики. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. у 2 т. (м. Одеса, 17 травня 2019). Відповідальний редактор Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т.1. С. 119-121.
14. Грезіна О.М. До питання щодо правових конфліктів у сфері освіти України. *Чорноморські наукові студії*. Матеріали П'ятої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції. м. Одеса. 17 травня 2019. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 22-24.
15. Грезіна О.М. Учасники навчально-виховного процесу України: теоретичний аналіз. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 квітня 2019) у 2-х частинах. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2019. Ч.1. С. 6-7.
16. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 15 травня 2019. С. 46-47.

ABSTRACT

Hrezina O. M. Protection of the rights of participants in the educational process: a general theoretical and comparative study. Qualifying scientific work on manuscript rights. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. - National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2021.

The dissertation is the first in the science of the general theory of law to be a special holistic general theoretical and comparative legal study of the problem of protecting the rights of participants in the educational process in the legal field. The work presents a number of author's concepts, concepts, ideas and conclusions that are characterized by scientific novelty. In the dissertation study, the author solved the scientific problem of protecting the rights of participants in the educational process in Ukraine in the context of international experience, which includes conducting a comprehensive general theoretical comparative study, analysis of scientific works, as well as practical problems of implementation, protection of participants in the educational process. Scientific concepts and categories on the topic of research are defined, proposals for improving the current legislation, which regulates the protection of the rights of participants in the educational process, are substantiated.

The methodological toolkit of the study was determined, the use of which helped to analyze the legal nature and essence of the protection of the rights of participants in the educational process. The research methodology for the protection of the rights of participants in the educational process is based on the principles that contribute to the systematicity and validity of scientific analysis, in particular: objectivity, determinism, rationality, historicism, monism.

The first Section of the work describes the essence of concepts, features and classification of participants in the educational process in Ukraine. In particular, the concept of "participant in the educational process" is considered as an active, interactive, independent, responsible, creative and purposeful individual who participates in learning and interacts with others to acquire and share knowledge, skills and competencies. The proposed classification of participants in the

educational process according to their role in the educational environment is analyzed. Distinguished categories such as learners, academic and pedagogical staff, academics, parents/guardians, administrative staff, stakeholders and communicative participants. A definition of the term "communicative participant in the educational process" is proposed as a person who actively interacts and cooperates in the educational environment, using effective communication strategies and skills. It is indicated that a communicative participant in the educational process contributes to a positive and dynamic atmosphere in the educational environment. The main principles and modern approaches to protecting the rights of participants in the educational process are summarized, in particular based on foreign experience. The key elements, such as partnership relations and clear norms and responsibilities, which determine the successful functioning of the educational environment are studied. It is noted that understanding the role of each participant in the educational process, learned through the experience of other countries, is key to improving the education system in Ukraine.

The importance of modern approaches such as individualization and personalization of education, technological integration and innovative management in creating a safe and inclusive educational environment is emphasized. The concept of humanistic education is considered as the basis for modern approaches to the protection of the rights of education participants, designed to emphasize the values of dignity, freedom, equality and solidarity. It is highlighted that the principles guarantee individual freedom, equality, safety and inclusiveness, creating a basis for full-fledged development and self-realization of all participants of the educational process in Ukraine.

Guarantees and the implementation mechanism for protecting the rights of participants in the educational process are highlighted. The study highlighted the importance of developing a systematic approach to the classification of these guarantees, taking into account the various aspects and needs of participants in the educational process.

Based on the obtained results, the author's classification of guarantees is proposed, which summarizes and systematizes the key areas of legal protection. Eight aspects of this classification have been identified. The first aspect determines the guarantees of personal freedom and inviolability, protecting the right to inviolability of personal space and preventing all forms of violence. The second aspect covers guarantees of academic freedom, supporting freedom of thought and preventing censorship. Equal opportunities are defined as the third dimension, ensuring equal access to educational resources for all participants. The fourth aspect defines guarantees of inclusiveness aimed at creating conditions for the full inclusion of persons with special needs in the educational process. The fifth aspect concerns digital security safeguards that protect participants' personal data and ensure safety in the online environment. The sixth aspect determines the guarantees of environmental sustainability, taking into account the impact of the educational process on the environment and promoting sustainable development. The seventh aspect is focused on guarantees of professional growth, creating conditions for the continuous development of teachers and other participants. The eighth aspect concerns guarantees in the formation of legal educational space, which determine transparency, justice and democratic principles in the ways of protecting rights. This classification takes into account various aspects, including personal freedom, academic freedom, equality of opportunity, inclusiveness and the right to information, which creates a comprehensive approach to ensuring rights and guarantees for all participants in the educational process.

Guarantees of protection of the rights of participants in the educational process are an integral part of the modern educational system. They ensure not only the legal validity of educational relations, but also serve as a mechanism for strengthening democratic values, equality and social justice in the field of education. It has been investigated that effective guarantees for the protection of the rights of participants in the educational process should be considered in the context not only of the organizational structure of management, but also of comprehensive legislative support.

In the second Section, the concepts, causes and types of legal conflict in the educational process are considered. The prerequisites of the legal conflict due to the conflict of interests of the participants of the educational process, caused by the specificity of the object of legal regulation, are determined. The results indicate that in Ukraine the study of legal conflicts in the field of education is mainly carried out in an interdisciplinary aspect. Important aspects are highlighted, defining a legal conflict in the field of education as a situation of disagreement and opposite interests between the parties, which can lead to moral or material damage. Legal conflict is considered as a special type of interaction with incompatible goals, interests and types of behavior. The main causes of legal conflicts in the field of education are described, including differences in the interpretation of rules, non-compliance with regulations and conflicting interests. It is also stated that conflicts in the educational process may be associated with violations of the rights of teachers and lecturers, discrimination, bullying and other problems. The work substantiates the need to make changes to the legislation for a wider coverage of all persons, regardless of age, and to guarantee them safety and protection from any form of harassment or violence. It was determined that a systematic analysis of legal conflicts allows for the development of effective response strategies and the implementation of proactive security measures. It is proposed to single out different types of conflicts in the educational process, such as "activity conflict", "behavior conflict", "relational conflicts", "motivational conflicts", "conflicts arising as a result of insufficient organization of the educational process in educational institutions", "conflicts of interaction between participants in the educational process" and others. In general, the complexity and significance of legal conflicts in education is highlighted, emphasizing the need for effective strategies for their resolution and prevention. The means of resolving legal conflicts in the educational process were studied using comparative analysis.

It was determined that effective methods of resolving legal conflicts in the internal environment of educational institutions contribute to a positive atmosphere, quality education and optimization of resource costs, avoiding long-

term court processes. Taking into account the modern transformations in higher education and the increase in the interactions of the participants of the educational environment, the need to introduce effective means of managing legal conflicts is put forward. The creation of committees and trainings on the settlement of legal conflicts are important to ensure an objective approach and increase the legal literacy of participants in the educational process. The application of electronic systems and precedent resolution of legal conflicts as an opportunity to quickly and effectively respond to complex situations, in particular to cyber threats, is substantiated. The implementation of such legal conflict management tools is defined as strategically important for creating a fair and effective educational environment.

The features of the mediation procedure as a key way of resolving legal conflicts in the field of education have been clarified. It is indicated that mediation acts not only as a professional activity, but also as an interdisciplinary science, method, technology and tool for resolving legal conflicts. Its importance for building a constructive dialogue between the participants of the educational process and simplifying the dispute resolution process is emphasized. Various models of the implementation of mediation in the educational process were studied and it was determined that the most effective mediation occurs when it is used systematically and covers all participants of the educational process. The need to improve the mediation procedure in the educational process through the introduction of a virtual mediation platform that uses modern technologies to improve mutual understanding and promote constructive relations in the educational process is emphasized.

Mediation, as the main method of resolving legal conflicts in the field of education, is defined as an important tool for ensuring the protection of the rights of participants in the educational process, contributing to the construction of constructive relations and avoiding confrontation.

A comparative analysis of the international experience of educational ombudsmen was conducted, with a focus on comparative analysis of practices in

European countries and the USA. It is noted that cooperation with educational ombudsmen of other countries opens opportunities for sharing experience and participating in activities aimed at solving common challenges. The implementation of European practices in Ukraine is defined as promising for improving the work of the local educational ombudsman, in particular through the adaptation of these practices to the national context and needs. The analysis of international experience emphasized the importance of the role of the educational ombudsman in protecting the rights of the participants in the educational process and promoting the increase of accessibility and equality in education. It is noted that educational ombudsmen act as mediators and catalysts for the development of policies aimed at improving the quality of education and protecting the rights of participants in the educational process.

The difference in the practices of educational ombudsmen in the USA and Europe is examined in detail, pointing out the diversity of their roles and functions. It has been determined that despite these differences, educational ombudsmen are an important tool in protecting rights and improving the quality of education in all contexts. The establishment and functions of the educational ombudsman institute in Ukraine are studied, which determines its importance in increasing the transparency and openness of the educational system.

It is noted that the effectiveness of the institute depends on its ability to adapt to the modern requirements of the educational environment and interaction with various aspects of the education system. Issues that educational ombudsmen may face, such as complaints of discrimination, physical and psychological abuse and limited access to education, are explored. Legislative initiatives have been proposed to expand the influence of the education ombudsman, including the right to issue binding decisions and representation to government and legislative bodies. The educational ombudsman in Ukraine is defined as a key tool for protecting rights and improving the quality of education, in particular through the implementation of best practices from international experience.

The role of the educational ombudsman in protecting the rights of participants in the educational process in the Ukrainian education system is defined. Attention is focused on the importance of resolving legal conflicts and protecting rights, and the educational ombudsman is identified as a key mechanism in this process. The educational ombudsman, in the role of a mediator, contributes to the resolution of conflicts by analyzing the interests of the parties and finding mutually beneficial solutions. It is noted that his participation in court proceedings can strengthen the protection of the rights of participants in the educational process. Complaints are highlighted as an important tool for identifying problems in educational institutions and creating opportunities for systemic changes and improving the quality of educational services. It is emphasized that the analysis of court decisions is of great importance for the establishment of legal norms in the educational process and the development of strategies for the protection of the rights of participants in the educational process. This analysis is identified as a key element to improve the work of the Education Ombudsman and ensure effective legal protection in the field of education. The importance of interaction with other human rights organizations and improvement of strategies for protecting the rights of participants in the educational process is emphasized. It was also noted that the analysis of court decisions can influence the formation of a system of educational law that meets the needs of society and contributes to the creation of an open and mutually understanding educational system.

A comprehensive general theoretical and comparative study of the protection of the rights of the participants in the educational process is a necessary condition for the modern improvement of the protection of the rights of the participants in the educational process and ensuring a fair, inclusive and safe educational environment.

Keywords: educational process, participants in the educational process, protection of the rights of participants in the educational process, educational ombudsman, comparative approach, comparative legal analysis, legal conflict in the field of

education, right to education, guarantees of protection of the rights of participants in the educational process, accessibility of education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	19
1.1. Поняття, особливості та класифікація учасників освітнього процесу в Україні.....	19
1.2. Основні принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників у сфері освіти: зарубіжний досвід.....	47
1.3. Гарантії та механізми реалізації захисту прав учасників освітнього процесу.....	70
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ У СФЕРІ ОСВІТИ.....	84
2.1. Поняття, причини та види правового конфлікту в освітньому процесі.....	84
2.2. Засоби вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу.....	107
2.3. Медіація як основний спосіб вирішення правових конфліктів у сфері освіти.....	124
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	145
3.1. Міжнародний досвід діяльності освітніх омбудсменів: порівняльний аналіз.....	145
3.2. Інститут освітнього омбудсмена в Україні: становлення та функції.....	166
3.3. Захист прав учасників освітнього процесу за участю освітнього омбудсмена в Україні.....	182
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТКИ.....	231

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються нині в Україні, проблеми захисту прав певних груп суспільства набувають особливої гостроти. Незважаючи на значні зрушення, що відбулися в галузі забезпечення прав людини, у сфері захисту прав учасників освітнього процесу протягом останніх років не зменшується необхідність пошуку та створення нових механізмів реалізації державної політики щодо захисту прав. Закон України «Про освіту» для підтримки учасників освітнього процесу запроваджує в Україні новий соціальний інститут – освітнього омбудсмена. Відповідно до ст. 53 Конституції України «кожен має право на освіту». Спрямоване компаративне дослідження, порівнюючи національний підхід із світовими стандартами, дозволяє визначити ефективність механізму захисту прав учасників освітнього процесу, що є важливим кроком для удосконалення системи освіти та відповідної державної політики.

Розглядається захист прав учасників освітнього процесу не лише як невід'ємна складова етичних норм, але і як ключовий фактор, що визначає якість та ефективність самого навчання.

Зазначений погляд вказує на те, що захист прав учасників освітнього процесу сприяє розвитку позитивного освітнього середовища, яке є каталізатором активної навчальної діяльності та творчого мислення. Зацікавленість та залученість учасників до навчального процесу збільшуються внаслідок відчуття власної безпеки та захищеності. Науковий підхід розглядає захист прав учасників освітнього процесу як стратегічний елемент управління закладом освіти. Використання інноваційних методів та технологій для забезпечення захисту прав сприяє підвищенню ефективності управління закладами освіти та формує її позитивний імідж в очах учасників освітнього процесу та громадськості.

Зокрема, висвітлюється важливість використання інформаційних технологій для забезпечення конфіденційності та безпеки даних учасників

освітнього процесу, а також впровадження систем саморегулювання, що сприяють активній взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Акцентується увага на необхідності позиціонувати захист прав учасників освітнього процесу не лише як етичний обов'язок, але й як стратегічний елемент для досягнення вищих стандартів якості та ефективності в освіті, що й визначає **актуальність** даної теми.

Незважаючи на інтенсивний інтерес до проблем прав людини і громадянина у сфері освіти, слід відзначити, що деякі важливі аспекти захисту прав учасників освітнього процесу залишаються поза увагою науковців. Зокрема, це стосується еволюції ідей щодо здійснення захисту прав учасників освітнього процесу в правових дослідженнях Сполучених Штатів Америки, Західної Європи та України; методологічних принципів та підходів до вивчення теоретико-правового забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу в Україні, порівняно з європейським та американським досвідом; тлумачення в сучасних теоріях правового захисту; аналізу європейського і американського досвіду здійснення захисту прав учасників освітнього процесу з метою його впровадження в Україні; а також вдосконалення гарантій захисту прав учасників освітнього процесу в Україні з урахуванням європейського і американського досвіду та інших аспектів.

Дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в іноземних країнах є важливим для інтеграції прогресивного досвіду та удосконалення освітньої системи до європейських стандартів. Низка країн вже впроваджує інноваційні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу, що може слугувати та бути моделлю забезпечення гарантій для інших. Серед них: Сполучені Штати Америки, Канада, Франція, Швеція, Фінляндія, Велика Британія, Норвегія та інші.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали праці таких вчених, як: Т.Ф. Алексеєнко, Б. Андрусишин, В. Андрушко, В. Андрущенко, О.А. Антонюк, Н.І. Апшай, В.В. Астахов, А. Багінський, Н.М. Білик, С.В. Бобровник, Н.Л. Бондаренко-Зелінська,

В.О. Боняк, С.М. Бужак, О.В. Бутиліна, Г. Вільський, О. Волобуєва, Л.П. Волченко, А.В. Гайдук, Л.І. Галупова, С.О. Гарькавець, Л. Герасимено, Л.М. Герасіна, О.В. Голотюк, Л.В. Голяк, К.В. Громовенко, А.М. Губіна, Н.О. Давидова, В.В. Дудченко, С.В. Дяченко, І. М. Жаровська, В. Жуковський, В. В. Завальнюк, М.В. Калінін, О.Я. Кархут, Т.В. Коваль, К. Кольченко, Ю. В. Комбарова, М.П. Коростіль, В. Г. Кремень, Н.М. Крестовська, О.О. Кулініч, М.Н. Курко, І.І. Литвин, О.В. Лісовець, І.М. Лопатченко, Г.А. Люлька, В. Мадіссон, О. Марцеляк, Н.Г. Маслова, Ю.П. Мателешко, А.В. Меляков, О.Ф. Мельничук, О.С. Мельничук, Л.М. Невара, К.Г. Некіт, Ю. Носенко, Т.Є. Оболенська, Г.О. Огречук, О.Б. Орос, Н.П. Павлик, Ю.С. Палєєва, Н.Н. Пластиніна, Т.О. Подковенко, І. Присяжнюк, Ю.Д. Притика, Н.М. Пшенишна, Л.В. Резніченко, Є.М. Рябенко, Л.Т. Рябовол, І.Р. Серкевич, А.М. Сингаївська, А. Слободянюк, Д.І. Смужаниця, Є. Соболю, Н.В. Стукало, І.Ю. Сухарніков, Я.О. Тицька, Г.О. Ульянова, М.С. Уткіна, І.Ю. Хомишин, С. Ципко, Ю.І Чалий, О. Чепис, Р.В. Шаповал, О.В. Шмотіна, Г.О. Яковлева, В.Д. Яремчук, V. Albouy, Ebe Oni-Ojo, C.A. Barruel, R. Behrens J. Burton, A. Celeste, S.W. Dennis, O. Epel, H. Flavian, L. García-Raga, M. Gjerde, M. Tkalych, Ch. Howard, G. Mehta, J. M. Meulenbroek, R. Morese, B. Perezhniak, E. Papakitsos, R.L. Peterson, L.G. Raga, M. Rahim, Afzalur, J. Scimecca, K.W. Thomas, Tricia S. Jones.

Емпіричною базою дослідження є проведене автором опитування 600 здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» «Правовий вимір

цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції» на 2016-2020 рр. та у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 р.р. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також в рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» – «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021–2025 р.р.

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (освітні правовідносини та процеси в Україні та у зарубіжних країнах, що виникають у сфері правового захисту учасників освітнього процесу) й предмета дисертаційного дослідження (механізми та ефективність захисту прав учасників освітнього процесу: загальнотеоретичне та компаративне дослідження) його **метою** є комплексний аналіз правового захисту учасників освітнього процесу в Україні, включаючи їх класифікацію, принципи, сучасні підходи та механізми реалізації захисту прав, а також розгляд аспектів правових конфліктів та їх вирішення, ролі медіації, порівняльний аналіз міжнародного досвіду та функцій інституту освітнього омбудсмена в Україні.

Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішення таких завдань:

охарактеризувати поняття, особливості та класифікацію учасників освітнього процесу в Україні;

узагальнити основні принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників у сфері освіти, зокрема, вивчивши зарубіжний досвід;

виокремити гарантії та механізм реалізації захисту прав учасників освітнього процесу;

розглянути поняття, причини та види правового конфлікту в освітньому процесі для більш ефективного захисту прав його учасників;

вивчити засоби вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу за допомогою компаративного аналізу;

з'ясувати особливості медіаційної процедури як основного способу вирішення правових конфліктів у сфері освіти;

провести порівняльний аналіз міжнародного досвіду діяльності освітніх омбудсменів;

дослідити становлення та функції інституту освітнього омбудсмена в Україні;

визначити роль освітнього омбудсмена у захисті прав учасників освітнього процесу в Україні;

сформувати науково обгрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства України щодо захисту прав учасників освітнього процесу.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають сукупність методів, принципів та підходів, які застосовуються в сучасній правовій науці. З урахуванням особливостей цілей, завдань, об'єкта, предмета дисертаційного дослідження, для більш повного розкриття змісту його теми використовувалися такі групи методів: філософські, загальнонаукові та спеціальні методи.

Так, формально-логічний метод використовувався для аналізу юридичних технологій з метою розкриття понять та основних принципів правового захисту учасників освітнього процесу (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). Діалектичний метод був застосований для вивчення універсального та конкретного в розвитку правового конфлікту в освітньому процесі та для визначення протиріч у механізмі їх вирішення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Структурно-функціональний аналіз дозволяє дослідити основні засоби вирішення правових конфліктів та виявити їх роль у системі правового захисту учасників освітнього процесу (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Метод системного аналізу в рамках дослідження правового захисту учасників освітнього процесу дозволяє визначити ключові елементи цього процесу, взаємозв'язки між ними та їх вплив на ефективність захисту прав.

Аналіз включає в себе розгляд взаємодії правового захисту та правових конфліктів, вивчення ролі медіації в системі вирішення конфліктів, а також оцінку впливу інституту освітнього омбудсмена на захист прав учасників освітнього процесу (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Метод системного аналізу допоміг розкрити структуру та динаміку системи, що в свою чергу сприятиме формулюванню рекомендацій для оптимізації та покращення ефективності системи правового захисту. Використання юридичного аналізу, спрямоване на докладний розгляд чинного законодавства, нормативно-правових актів та судової практики, що регулюють захист прав учасників освітнього процесу.

Метод індукції використовувався при розгляді міжнародного досвіду освітніх омбудсменів для висновків та узагальнень від окремих випадків до загальних принципів (підрозділи 3.1). Метод дедукції застосовувався для розгляду розвитку інституту освітнього омбудсмена в Україні та визначення його функцій на основі загальних принципів правового захисту (підрозділи 3.2, 3.3). Порівняльно-правовий аналіз був використаний для вивчення ефективності освітнього омбудсмена в Україні в порівнянні з міжнародним досвідом, що служило основою для рекомендацій та поліпшень (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 3.3). Кейс-метод був використаний для розгляду конкретних випадків правових конфліктів та виявлення практичних аспектів їх вирішення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

В основі методології дослідження захисту прав учасників освітнього процесу лежать принципи, які сприяють системності та обґрунтованості наукового аналізу. Об'єктивність, як принцип, дозволяє уникнути впливу особистих переконань та забезпечити нейтральний погляд на дослідження захисту учасників освітнього процесу. Принцип детермінізму може застосовуватися при аналізі причин і наслідків правових конфліктів у сфері освіти, дозволяючи визначити закономірності та уникати їх повторення. Принцип раціональності використовується для обґрунтування методів дослідження, підкреслюючи їхню логічність та ефективність. Принцип

історизму, включений у розділ про міжнародний досвід діяльності освітнього омбудсмена, допомагає розкрити розвиток цього інституту через призму минулих подій. Принцип монізму в контексті дослідження може виявити взаємозв'язок різних аспектів правового захисту учасників освітнього процесу, вирізняючи їхню єдність та цілісність. Зазначені принципи надають можливість висвітлити важливу роль та значення захисту прав учасників освітнього процесу в сучасній правовій доктрині та виокремити його сутність.

Дослідження базується на комплексному аналізі правових актів, судової практики та правової доктрини в галузі захисту прав учасників освітнього процесу. При здійсненні загальнотеоретичного дослідження захисту прав учасників освітнього процесу використовувався компаративістський, антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, цивілізаційний, синкретичний, технологічний, інноваційний підходи.

Компаративістський підхід в Розділі 1 застосовувався для дослідження різноманітних моделей та підходів до захисту прав учасників освітнього процесу в Україні та інших країнах. Аналізуючи правовий статус та особливості класифікації учасників освітнього процесу, проводиться порівняльний аналіз положень законодавства та практики захисту прав учасників освітнього процесу в Україні з міжнародним досвідом. У Розділі 2, компаративістський підхід використовувався для вивчення правових конфліктів у сфері освіти. Дослідження різних моделей вирішення конфліктів та їх застосування у різних країнах надало можливість визначити оптимальні засоби при здійсненні захисту прав учасників освітнього процесу. В Розділі 3, за допомогою компаративістського підходу здійснюється розгляд міжнародного досвіду та практики діяльності освітніх омбудсменів, порівнюючи їх роль та функції. Аналізуючи становлення та функції інституту освітнього омбудсмена в Україні, визначається, як цей інститут сприяє захисту прав учасників освітнього процесу. Таким чином, компаративістський підхід у дослідженні дозволяє виявити спільні та

відмінні риси регулювання та захисту прав учасників освітнього процесу в різних контекстах, що сприяє розумінню та впровадженню оптимальних підходів в українській системі освіти.

Антропологічний підхід в рамках загальнотеоретичної характеристики виявився важливим для Розділу 1, стосовно розгляду поняття, особливості та класифікації учасників освітнього процесу в Україні. Використання антропологічного підходу дозволяє розглядати учасника як унікальну індивідуальність, враховуючи його особисті риси та вплив на правовий захист. У Розділі 2, присвяченому правовому конфлікту та захисту, антропологічний підхід використовувався для розгляду причин та видів правового конфлікту в освітньому процесі. Аналізувались взаємовідносини між учасниками освітнього процесу, зокрема через призму їхніх індивідуальних особливостей, що допомагає зрозуміти динаміку конфліктів. В контексті Розділу 3 антропологічний підхід розкриває досвід діяльності освітніх омбудсменів, фокусуючись на їхній взаємодії з конкретними особистостями в освітньому середовищі. Аналіз індивідуальних особливостей допоміг зрозуміти, які чинники впливають на ефективність захисту прав учасників освітнього процесу за участю освітнього омбудсмена. В контексті дослідження захисту прав учасників освітнього процесу, антропологічний підхід поєднується з індивідуалізаційним і плюралістичним підходами створивши глибокий та комплексний аналіз.

Індивідуалізаційний підхід дозволяє акцентувати унікальність кожного учасника освітнього процесу та індивідуальні особливості його правового захисту. Плюралістичний підхід дозволяє врахувати різноманітність учасників освітнього процесу та розробити універсальні заходи, які врахують різні потреби та інтереси різних груп. За допомогою поєднання цих підходів здійснюється глибоке, індивідуалізоване та культурно-орієнтоване дослідження, спрямоване на забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу.

Аксіологічний підхід у Розділі 1 використовувався для аналізу ціннісних орієнтацій, які визначають захист прав учасників освітнього процесу. Дослідження базується на визначенні ціннісних пріоритетів, які впливають на формування правового захисту учасників освітнього процесу. У контексті Розділу 2 аксіологічний підхід стосувався визначення ціннісних аспектів правового конфлікту. Аналізувались ціннісні парадигми, що лежать в основі конфліктів та впливають на ефективність захисту прав учасників освітнього процесу. У Розділі 3 аксіологічний підхід застосовувався для оцінки ціннісних засад та переконань, що лежать в основі діяльності освітнього омбудсмена. Аналізуються цінності, які впливають на ефективність захисту прав учасників освітнього процесу через участь омбудсмена.

Герменевтичний підхід у Розділі 1 використовувався для розкриття смислових конструкцій, які формують основи правового захисту учасників освітнього процесу. Дослідження базується на ретельному тлумаченні ключових понять та їх контексту в сучасній правовій доктрині. У Розділі 2 герменевтичний підхід застосовується для тлумачення значень та інтерпретації правових конфліктів. Аналіз базується на розумінні контексту, в якому виникають правові конфлікти та у визначенні способів їх розв'язання в рамках захисту прав учасників освітнього процесу. У Розділі 3 герменевтичний підхід застосовувався для розкриття сенсу контексту діяльності освітнього омбудсмена. Дослідження базувалося на тлумаченні цілей та завдань освітнього омбудсмена з точки зору сприйняття захисту прав учасників освітнього процесу.

Цивілізаційний підхід у Розділі 1 використовувався для аналізу впливу культурних та цивілізаційних особливостей на формування правових принципів захисту. Дослідження враховувало різноманітність цивілізаційних контекстів у формуванні правових підходів. У розділі 2 цивілізаційний підхід дозволив аналізувати вплив культурних та цивілізаційних відмінностей на сприйняття та вирішення правових конфліктів. Дослідження

зосереджувалося на різниці в підходах до правових конфліктів в різних культурах та цивілізаціях. У розділі 3 цивілізаційний підхід використовувався для аналізу впливу культурних та цивілізаційних факторів на формування та функціонування інституту освітнього омбудсмена в різних частинах світу. Дослідження враховує специфіку цивілізаційного контексту у розгляді захисту прав учасників освітнього процесу.

Синкретичний підхід у Розділі 1 використовувався для інтеграції різних теоретичних підходів до розуміння та розвитку правового захисту учасників освітнього процесу. Дослідження ставило за мету об'єднання різноманітних теорій у єдиний, комплексний підхід до захисту прав учасників освітнього процесу. У Розділі 2 синкретичний підхід використовувався для поєднання різних методик вирішення правових конфліктів, враховуючи їхні плюси та мінуси. Дослідження спрямовувалося на виокремлення комплексних підходів до вирішення правових суперечок в освітньому процесі у відносинах учасників освітнього процесу. У Розділі 3 синкретичний підхід дозволив інтегрувати різні моделі та підходи до діяльності освітнього омбудсмена. Дослідження фокусувалося на створенні синтезу різноманітних підходів для оптимального забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу.

Технологічний підхід у Розділі 1 був використаний для аналізу сучасних технологій, які можуть підтримати та забезпечити ефективний захист прав учасників освіти. Враховувався аналіз використання інформаційних технологій, онлайн платформ, та автоматизованих систем в сфері правового захисту прав учасників освітнього процесу. У Розділі 2 технологічний підхід використовувався для розгляду ролі технологій у вирішенні правових конфліктів у сфері освіти. Здійснювався аналіз можливості використання медіаційних платформ, електронних систем арбітражу та інших інноваційних технологій для швидкого та ефективного вирішення конфліктів у сфері освіти. Технологічний підхід у Розділі 3 використовувався для аналізу впливу технологій на роботу освітнього омбудсмена. Дослідження включало розгляд використання електронних

засобів звернень, онлайн консультацій та інших технологій для покращення комунікації та ефективності захисту прав учасників освітнього процесу. Застосування технологій робить освіту більш доступною та адаптованою до сучасних вимог, забезпечуючи сталу підтримку та зручний доступ до навчальних ресурсів.

Інноваційний підхід використовувався у Розділі 1 для вивчення передових технологій та практик у сфері захисту прав учасників освітнього процесу. Розглядалися інноваційні підходи до правозахисної діяльності, враховуючи сучасні тенденції та новаторські методи в цій області. У Розділі 2 інноваційний підхід використовувався для визначення нових підходів до вирішення правових конфліктів у сфері освіти. Дослідження охопило аналіз інноваційних методів медіації, використання інформаційних технологій для аналізу конфліктів та інших передових інструментів у сфері правового захисту учасників освітнього процесу. У розділі 3 інноваційний підхід розглядається з точки зору впровадження новаторських методів та підходів в роботу освітнього омбудсмена. Здійснено аналіз ефективності використання технологій, включаючи електронні платформи для подання звернень та електронні системи моніторингу прав учасників освітнього процесу. Підкреслюється, що інноваційне управління освітнім процесом дозволяє ефективно впроваджувати та адаптувати передові підходи, забезпечуючи національні та європейські стандарти захисту прав учасників освітнього процесу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим комплексним загальнотеоретичним та компаративним дослідженням проблем здійснення захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті міжнародного досвіду. У зв'язку з цим сформульовані нові теоретичні висновки і пропозиції, зокрема:

уперше:

розглянуто і порівняно правовий статус учасників освітнього процесу в Україні та зарубіжних країнах, враховуючи загальні теоретичні засади правового захисту. На підставі якого розкрито особливості та перспективи розвитку механізму захисту прав в освітній сфері;

запропоновано авторську класифікацію учасників освітнього процесу за роллю в освітньому процесі;

визначено поняття «комунікативного учасника освітнього процесу» - це учасник освітнього процесу, третя особа, яка безпосередньо не задіяна в організації освітнього процесу але забезпечує психологічну, соціальну підтримку, активно взаємодіє та співпрацює в освітньому середовищі, використовуючи ефективні комунікативні стратегії та навички. Комунікативний учасник взаємодіє з іншими учасниками освітнього процесу, а також приймає участь у захисті прав учасників освітнього процесу;

виділено сучасні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу. Дослідження звертається до теоретичних концепцій та враховує міжнародний досвід;

проведено компаративне дослідження правового конфлікту у сфері освіти, враховуючи його правову природу та причини виникнення. На підставі дослідження правової природи та причин виникнення конфлікту визначено ключові фактори що впливають на конфліктні ситуації в освітньому середовищі;

вивчено різноманітні види правових конфліктів у сфері освіти, а саме «діяльнісний конфлікт», «конфлікт поведінки», «реляційні конфлікти», «мотиваційні конфлікти», «конфлікти, що виникають внаслідок недостатньої організації навчального процесу в закладах освіти», «конфлікти взаємодії між учасниками освітнього процесу», «конфлікти лідерства»;

запропоновано уточнити коло суб'єктів булінгу, у зв'язку з чим викласти п.3 статті 2¹ Закону України «Про освіту» у такій редакції: «булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які

полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої, неповнолітньої, повнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого»;

проведено комбінований аналітико-практичний аналіз судової практики у сфері захисту прав учасників освітнього процесу щодо залучення освітнього омбудсмена в Україні. Сформульовано пропозиції щодо розширення повноважень освітнього омбудсмена в Україні з метою гарантування справедливості та дотримання прав учасників освітнього процесу;

на підставі аналізу інституту освітнього омбудсмена зарубіжних країнах сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового статусу освітнього омбудсмена в Україні (надати право освітньому омбудсмену виносити рішення, які є обов'язковими для всіх учасників освітнього процесу; запровадити обов'язкову посаду освітнього омбудсмена у закладах освіти);

удосконалено:

систему засобів захисту прав учасників освітнього процесу. У сфері освіти важливість засобів вирішення правових конфліктів набуває фундаментального значення, оскільки вони є необхідною складовою для забезпечення стабільності та розвитку освітніх систем. Ефективне вирішення правових конфліктів в освіті сприяє стабільності та позитивній атмосфері у навчальних закладах. Використання адекватних методів дозволяє уникнути втрат ресурсів, забезпечуючи оптимізацію витрат та збереження енергії для подальшого розвитку. Засоби врегулювання правових конфліктів підкреслюють важливість діалогу та співпраці між усіма учасниками освітнього процесу;

поняття «правовий конфлікт у сфері освіти» під яким слід розуміти ситуацію, коли існує розбіжність та протилежність інтересів між сторонами, які залучені до правовідносин в освітній галузі, що призводить/або може призвести до моральної або матеріальної шкоди та несе негативне, психоемоційне навантаження для однієї або обох сторін. Правовий конфлікт є особливим видом взаємодії, де присутні несумісні цілі, інтереси, типи поведінки або різний світогляд учасників освітнього процесу;

класифікаційні критерії поділу правових конфліктів у сфері освіти за: суб'єктами (між здобувачами; між здобувачами та викладачами; між викладачами, закладом освіти та батьками, законними представниками); за змістом (щодо якості освітніх послуг, оцінювання результатів навчання; порушення засад академічної доброчесності; психологічного тиску на учасників освітнього процесу під час освітнього процесу); за формою вираження (приховані та явні).

набули подальшого розвитку:

положення про те, що для удосконалення захисту прав учасників освітнього процесу важливе практичне значення мають міжнародні практики, серед яких, зокрема профілактика правового конфлікту у сфері освіти, медіація. Результати дослідження можуть бути використанні як основа для подальших реформ у сфері освіти та правового захисту учасників освітнього процесу в Україні;

методологічні підходи дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в контексті європейського та американського досвіду, серед яких технологічний, інноваційний та індивідуалізований підходи, що може послужити основою для подальших наукових досліджень у сфері правового захисту учасників освітнього процесу в Україні;

положення про важливість формування у учасників освітнього процесу культури врегулювання правових конфліктів через застосування практик медіації як основного способу вирішення протиріч.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідній роботі з метою подальшого загальнотеоретичного та компаративного дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті міжнародного досвіду, а також розвитку законодавства України з питань здійснення захисту прав учасників освітнього процесу; у правозастосуванні з метою покращення виконання приписів національного законодавства у сфері освіти; в освітньому процесі, для підготовки підручників та методичних посібників з загальної теорії права та держави, ювенального права, порівняльного правознавства, викладання відповідних навчальних дисциплін; у просвітницькій роботі з метою підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2018 р.), «Концептуалізація та використання правової спадщини» (м. Одеса, 2018 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2019 р.), «Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави» (м. Одеса, 2019 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2020 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації були висвітлені у 3 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію та 2 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у 13 опублікованих тезах виступів на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків, списку використаних

джерел та додатків (3 додатків, що розміщено на 8 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, із них основного тексту — 180 сторінок, список використаних джерел містить 187 найменувань, що розміщений на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Поняття, особливості та класифікація учасників освітнього процесу в Україні

Освіта є соціальним інститутом, в межах якого з одного боку фіксуються та відтворюються характерні риси сучасного соціуму, а з іншого формуються передумови соціальних змін, що визначають перспективи суспільного розвитку. Протягом багатьох років визначені провідні науковці, громадські діячі, політики, викладачі та інші стверджують про необхідність реформування системи освіти в Україні. Освітні перетворення, які є багатовекторними, вимагають одночасного вирішення питань, пов'язаних з нормативно-правовими, організаційними, кадровими і фінансовими аспектами. Ці реформи стосуються інтересів абсолютної більшості громадян. Проте рівень учасників, залучених до їх впровадження, та ступінь активності у реформаційних процесах, як правило, обмежуються досить вузькою групою осіб.

Проблеми вдосконалення й розвитку сфери освіти, її законодавче регулювання постають одними з важливих та актуальних. Галузь освіти є пріоритетною складовою розвитку суспільства.

Як зазначає Шаповал Р.: «...формування достатньої і прогресивної законодавчої бази освіти є одним із основних факторів, які можуть забезпечити можливість реалізації прав громадян на освіту. Тому прийняття достатньої, дієвої законодавчої бази галузі освіти, своєчасне внесення змін у діючі закони, а також реалізація вже прийнятих законів – актуальне, важливе і надто складне державне завдання» [146, с. 1110].

У сфері освіти України прийнята потужна кількість законодавчих актів, поєднаних однією метою, вираженою у забезпеченні правового регулювання освітньої галузі. Основними складовими нормативно-правової бази сфери освіти в Україні є: Конституція України - право на освіту встановлено у статті 53 Конституції України: «громадяни мають право безоплатно здобути

вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсній основі». Відповідно до статті 54: «громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності» [67]; Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII визначає правові засади забезпечення якісної освіти в Україні, охоплює різні рівні освіти та визначає права та обов'язки учасників освітнього процесу [112]; Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII визначає основні засади організації вищої освіти в Україні, встановлює правила вступу до вищих навчальних закладів, визначає права та обов'язки студентів та викладачів [107]; Закон України «Про загальну середню освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII регулює організацію та здійснення навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах України, визначає права та обов'язки учнів та вчителів [113]; Закон України «Про дошкільну освіту» від 28.01.2021 р. № 1179-IX визначає правові засади організації та забезпечення якісної дошкільної освіти в Україні, а також встановлює права та обов'язки батьків та педагогів [109]; Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 01.07.2014 р. № 1558-VII визначає основні принципи організації професійно-технічної освіти в Україні, встановлює правила вступу до професійно-технічних закладів [114].

«Реформаційні процеси, які наразі відбуваються в Україні та стосуються системи освіти, спрямовані на виведення її на якісно новий рівень, що відповідає загальновизнаним у Європі та світі стандартам» [133, с. 55].

Україна на шляху до євроінтеграції дотримується міжнародних документів у сфері освіти. А саме: Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти, Льовенське, Бухарестське та Паризьке комюніке міністрів освіти країн Європейського простору вищої освіти та інші.

Європейське законодавство наголошує на тому, що кожен учасник освітнього процесу повинен мати право на отримання якісної освіти та рівні можливості для навчання. Водночас, це законодавство передбачає відповідальність кожного учасника за свої дії в освітньому процесі, що включає не тільки викладачів та студентів, а й адміністративний персонал та інших працівників навчального закладу.

Завальнюк В. зазначає, що: «...сучасна доктрина міжнародного права оперує висновком, що індивід володіє міжнародною правосуб'єктністю, яка має функціональний (для певних цілей) і похідний (на основі міждержавних угод) характер» [57, с. 10].

У контексті антропологічного підходу, європейського законодавства та ідеї людиноцентризму зв'язок між учасниками освітнього процесу полягає в тому, що кожен учасник має бути розглянутий як індивідуальна особистість зі своїми унікальними потребами та інтересами. Захист прав учасників освітнього процесу є важливим аспектом, який передбачає їхню відповідальність та права на якісну освіту.

Антропологічний підхід дозволяє враховувати культурні, соціальні та інтелектуальні характеристики кожного учасника, що допомагає забезпечити ефективність та якість навчання, відповідно до вимог європейських стандартів освіти.

Антропологізація виступає певним ядром раціоналізації та ідеологізації культури [56, с. 22].

Людиноцентризм передбачає, що людина є основним суб'єктом, на якого спрямовані всі дії та процеси, в тому числі й у сфері освіти. Людиноцентричний підхід до організації освітнього процесу враховує індивідуальні особливості кожного учасника освітнього процесу і забезпечує розвиток його потенціалу. Кожен учасник освітнього процесу має право на індивідуальне навчання та розвиток відповідно до своїх потреб та інтересів. Викладачі та адміністративний персонал повинні створювати сприятливі

умови для навчання та розвитку студентів, враховуючи їхні потреби та індивідуальні особливості.

З принципом людиноцентризму тісно пов'язані категорії учасників освітнього процесу, оскільки кожен учасник є важливим суб'єктом у процесі навчання та розвитку, а їхні індивідуальні потреби та інтереси мають бути враховані для досягнення найкращих результатів.

Категорії учасників освітнього процесу (здобувачі освіти, викладачі, адміністративний персонал) є відображенням різних соціальних та культурних характеристик, що визначають їхні індивідуальні особливості. Таким чином, такий підхід до визначення учасників освітнього процесу в контексті антропологічного підходу підтримують принцип людиноцентризму та допомагають створити сприятливі умови для навчання та розвитку кожного учасника.

У Законі України «Про освіту» зазначається, що: «у переліку засад державної політики у сфері освіти, закріпленому у ч. 1 ст. 6 Закону України «Про освіту», людиноцентризм є першим принципом, з яким пов'язані всі інші принципи освітньої діяльності, зокрема: забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками; розвиток інклюзивного освітнього середовища; неперервний зв'язок з світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку тощо» [112].

Кремень В.Г. розглядає людиноцентризм як стратегію національної освіти. Сутність цього підходу вчений вбачає у тому, що саме людина є пріоритетом в контексті національних і загальнолюдських цінностей. Відтак, цілі та зміст сучасної освіти зумовлюються необхідністю формування духовно розвиненої й вільної особистості, соціально активного і відповідального громадянина як передумови розвитку свідомого і творчого ставлення людини до життя, духовного вдосконалення. Виходячи з

філософської сутності цього підходу, учень / студент постає як результат і процес соціокультурного розвитку, на основі чого, у психології та педагогіці учень / студент розглядається як центр тяжіння, а сприяння цим суб'єктам щодо ефективного і творчого освоєння інформації й розвитку вмінь її критичного осмислення – як важлива функція вчителя / викладача [69].

Зазначимо, що слід погодитись з думкою Рябенко Є., яка зазначає, що: «...згідно з філософськими положеннями людиноцентристського підходу, суб'єкт освітнього процесу – це перш за все особистість, яка прагне до самореалізації і самовдосконалення. Можливість реалізувати особистісний потенціал сприяє підвищенню ефективності діяльності як суб'єктів освітнього процесу, так і системи управління вищою освітою взагалі. Саме для цього виникає необхідність виділення суб'єктивних (насамперед, мотиваційних) факторів підвищення ефективності професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів» [121, с. 36].

Мельничук О.Ф. надає визначення, що «...особа, яка навчається це фізична особа, яка реалізує конституційне право на освіту шляхом засвоєння її змісту, визначеного стандартами освіти. Особа, яка навчається, є обов'язковим та головним учасником освітніх правовідносин, оскільки ці відносини виникають та існують у зв'язку з реалізацією нею права на освіту. В даних правовідносинах особа, яка навчається, є уповноваженою стороною. У свою чергу, здійснюється класифікація цього суб'єкта освітніх правовідносин. Так, обравши такий критерій, як взаємозв'язок із державою, під поняттям «особа, яка навчається», слід розуміти громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства. Згідно частини 1 статті 3 Закону України-«Про освіту» громадяни мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. У частині 4 цієї ж статті визначено, що іноземні громадяни, особи без громадянства здобувають

освіту в навчальних закладах України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів» [88, с. 53].

Рябовол Л. звертає увагу на те, що у вищій освіті конкретним проявом людиноцентризму є студентоцентризм, відповідність вимогам якого – один з важливих індикаторів під час оцінювання Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти якості освітніх програм. Позиція цього органу наразі суголосна з викладеними вище. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти виходить з того, що студентоцентрованість є парадигмальним підходом, згідно з яким, здобувач вищої освіти – суб'єкт із власними унікальними інтересами й потребами, самодостатній і відповідальний учасник освітнього процесу. Такий підхід має остаточно замінити патерналістичне ставлення закладів вищої освіти до здобувачів вищої освіти, внаслідок чого, студент сприймається як об'єкт навчання, не спроможний на повноцінне залучення до процесів забезпечення якості, не здатний самостійно формулювати власні інтереси й потреби [123].

«Студентоцентроване навчання і викладання відіграють важливу роль у стимулюванні мотивації студентів, їх самоаналізі та залученні до освітнього процесу» [97, с. 36]

«Зазвичай під поняттям «учасники освітнього процесу» розуміють учнів, студентів та викладачів, проте у сучасному світі до нього також можуть бути віднесені батьки, працівники освіти, різні зацікавлені сторони» [36].

В статті 52 Закону України «Про освіту» вказані основні категорії учасників освітнього процесу. Учасниками освітнього процесу є: «здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти» [112, ст. 52].

У Законі України «Про освіту» надається лише перелік основних учасників освітнього процесу, й не вказано визначення поняття «учасник

освітнього процесу». На нашу думку, поняття «учасник освітнього процесу» слід трактувати, як фізична особа, яка бере участь у навчальному процесі та взаємодіє з іншими учасниками з метою здобуття та передавання знань, навичок та компетенцій та юридична особа, яка має інтерес до освітнього процесу й впливає на його результати.

Учасників освітнього процесу можна описати за наступними ознаками:

1. активність: учасник освітнього процесу має бути активним учасником навчального процесу, брати участь у діалозі, запитувати, висловлювати свої думки та ідеї;
2. інтерактивність: учасник освітнього процесу повинен взаємодіяти з іншими учасниками навчального процесу з метою обміну знаннями та досвідом;
3. самостійність: учасник освітнього процесу повинен бути здатним до самостійного вивчення матеріалу та пошуку джерел інформації;
4. відповідальність: учасник освітнього процесу повинен виконувати свої обов'язки відповідно до розкладу та вимог навчального закладу;
5. творчість: учасник освітнього процесу має бути здатним до творчого мислення та виявлення креативних підходів у розв'язанні завдань;
6. цілеспрямованість: учасник освітнього процесу повинен мати конкретні цілі та завдання, які він хоче досягти під час навчання.

Узагальнюючи, учасник освітнього процесу - це активна, інтерактивна, самостійна, відповідальна, творча та цілеспрямована особистість, яка бере участь у навчанні та взаємодіє з іншими учасниками з метою здобуття та передачі знань, навичок та компетенцій.

Перш за все, слід коротко охарактеризувати рівні освіти в Україні. Така характеристика наряду пов'язана з класифікацією прав та обов'язків учасників освітнього процесу. Дошкільна освіта відіграє значну роль у формуванні основних компетенцій та навичок у дітей, як учасників освітнього процесу зі своїми унікальними потребами та характеристиками, які потрібно враховувати в процесі навчання та виховання. Основна мета

дошкільної освіти полягає в розвитку особистості дитини, її фізичних, розумових та соціальних навичок, а також вихованні позитивних цінностей та моральних якостей. Тому, дошкільний вік є ключовим періодом у формуванні основних компетенцій та цінностей, які визначають подальші успіхи дитини у навчанні та житті. У процесі дошкільної освіти, дошкільнята виступають у ролі активних учасників навчально-виховного процесу, які взаємодіють зі своїми вчителями та однолітками. Вони мають право на якісну освіту та відповідні умови для навчання та розвитку. Для дошкільнят важливо створити комфортну та безпечну атмосферу в навчальному середовищі, що сприяє їхньому розвитку та навчанню [39].

Вважаємо, що слід звернути увагу на індивідуальність кожної дитини та її особливості у процесі навчання та виховання. Варто розробити імовірність для дітей самостійно обирати, які питання їх цікавлять та як вони хочуть вивчати певні теми. Також важливо забезпечити різноманітність навчального матеріалу.

Згідно з законом України «Про дошкільну освіту» у статті 27 зазначається, що «...учасниками освітнього процесу у сфері дошкільної освіти є: діти дошкільного віку, вихованці, учні; педагогічні працівники: директори, заступники директора з навчально-виховної (виховної) роботи, вихователі-методисти, вихователі, старші вихователі, асистенти вихователів, вчителі (усіх спеціальностей), вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди, практичні психологи, соціальні педагоги, інструктори з праці, інструктори з фізкультури, інструктори слухового кабінету, музичні керівники, керівники гуртків, студій, секцій, інших форм гурткової роботи та інші спеціалісти; помічники вихователів та няні; медичні працівники; батьки або особи, які їх замінюють; батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу; асистенти дітей з особливими освітніми потребами; фізичні особи, які мають право здійснювати освітню діяльність у сфері дошкільної освіти» [109].

Конституцією України, Законом України «Про освіту», Законом України «Про дошкільну освіту» та іншими нормативно-правовими актами визначені права дитини у сфері дошкільної освіти.

Відповідно до ч.2 ст. 28 Закону України «Про повну загальну середню освіту»: «дитина має гарантоване державою право на: безоплатну дошкільну освіту в державних і комунальних закладах дошкільної освіти; безпечні та нешкідливі для здоров'я умови утримання, розвитку, виховання і навчання; захист від будь-якої інформації, пропаганди та агітації, що завдає шкоди її здоров'ю, моральному та духовному розвитку; безоплатне медичне обслуговування у закладах дошкільної освіти; захист від будь-яких форм експлуатації та дій, які шкодять здоров'ю дитини, а також від фізичного та психологічного насильства, приниження її гідності; здоровий спосіб життя; діти з особливими освітніми потребами, що зумовлені порушеннями інтелектуального розвитку та/або сенсорними та фізичними порушеннями, мають право на першочергове зарахування до закладів дошкільної освіти» [113].

Педагогічні працівники у галузі дошкільної освіти мають свої права та обов'язки, які визначаються законодавством, зокрема Законом України «Про освіту», Законом України «Про дошкільну освіту», а також іншими нормативно-правовими актами.

Статус здобувачів освіти як учасників освітнього процесу у загальноосвітніх навчальних закладах сформульований у Законі України «Про освіту», Законі України «Про загальну середню освіту» та інших нормативно-правових актах чинного законодавства України.

Наступною, не менш важливою категорією учасників освітнього процесу є науково-педагогічні працівники. Вони відіграють ключову роль у освітньому процесі, оскільки вони займаються плануванням та здійсненням навчально-виховного процесу та безперервно працюють над підвищенням якості освіти.

Як учасники освітнього процесу, науково-педагогічні працівники повинні знати та враховувати індивідуальні потреби та особливості кожного учня, а також розвивати творчий потенціал дітей. Вони мають забезпечувати комфортну та безпечну навчальну атмосферу, створювати сприятливі умови для розвитку кожної дитини, допомагати їм у вирішенні складних питань та виховувати в них позитивні цінності та моральні якості.

Навчальний процес, який забезпечують науково-педагогічні працівники, повинен відповідати сучасним вимогам та стандартам освіти, використовуючи новітні технології та методики навчання. Необхідно, також, постійно підвищувати свій професійний рівень, освоюючи нові технології та методики, щоб бути інформованим про останні тенденції у власній сфері та забезпечувати високу якість навчання для здобувачів.

Науково-педагогічні працівники повинні бути професійними у своїй галузі та мати високий рівень знань і компетенцій.

«Учасниками освітнього процесу є науково-педагогічні працівники, наукові та педагогічні працівники, докторанти, аспіранти, здобувачі тощо. Згідно із ст. 55 Закону України «Про освіту» основними посадами науково-педагогічних працівників є: «керівник (ректор, президент, начальник, директор); заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; директор бібліотеки; завідувач (начальник) кафедри; професор; доцент; старший викладач, асистент, науковий працівник бібліотеки; завідувач аспірантури, докторантури» [149, с. 117].

Учасниками освітнього процесу у закладах вищої освіти є: «...наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники; здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у закладах вищої освіти; фахівці-практики, які

залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; інші працівники закладів вищої освіти» [107].

Відповідно до статті 53 Закону України «Про освіту» до статусних особливостей учасників освітнього процесу слід віднести, що: «...здобувачі освіти мають право на: навчання впродовж життя та академічну мобільність; індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання; якісні освітні послуги; справедливе та об'єктивне оцінювання результатів навчання; відзначення успіхів у своїй діяльності; свободу творчої, спортивної, оздоровчої, культурної, просвітницької, наукової і науково-технічної діяльності тощо; безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці; повагу людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; користування бібліотекою, навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою інфраструктурою закладу освіти та послугами його структурних підрозділів у порядку, встановленому закладом освіти відповідно до спеціальних законів; доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності; забезпечення стипендіями у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; трудову діяльність у позанавчальний час; збереження місця навчання на період проходження військової служби за призовом та/або під час мобілізації, на особливий період; особисту або через своїх законних представників участь у громадському самоврядуванні та управлінні закладом освіти; інші необхідні умови для здобуття освіти, у тому числі для осіб з особливими освітніми потребами та із соціально незахищених верств населення. На час виробничого навчання і практики здобувачам освіти забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці відповідно

до освітніх програм і угод між закладами освіти та підприємствами, установами, організаціями, що надають місця для проходження виробничого навчання і практики. Під час проходження виробничого навчання і практики забороняється використовувати працю здобувачів освіти для цілей, не передбачених освітньою програмою. Здобувачі освіти зобов'язані: виконувати вимоги освітньої програми (індивідуального навчального плану за його наявності), дотримуючись принципу академічної доброчесності, та досягти результатів навчання, передбачених стандартом освіти для відповідного рівня освіти; поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм; відповідально та дбайливо ставитися до власного здоров'я, здоров'я оточуючих, довкілля; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, а також умов договору про надання освітніх послуг (за його наявності). Здобувачі освіти мають також інші права та обов'язки, передбачені законодавством та установчими документами закладу освіти. Залучення здобувачів освіти під час освітнього процесу до виконання робіт чи до участі у заходах, не пов'язаних з реалізацією освітньої програми, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України» [112, ст. 53].

Згідно Закону України «Про вищу освіту» «...особи, які навчаються у закладах вищої освіти мають право на: вибір форми навчання під час вступу до закладу вищої освіти; безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та побуту; трудову діяльність у позанавчальний час (крім здобувачів вищої освіти вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, яким присвоєно військове або спеціальне звання); додаткову оплачувану відпустку у зв'язку з навчанням за основним місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням; безоплатне користування бібліотеками, музеями, інформаційними фондами, навчальною, науковою та

спортивною базами закладу вищої освіти; безоплатне забезпечення інформацією для навчання у доступних форматах з використанням технологій, що враховують обмеження життєдіяльності, зумовлені станом здоров'я (для осіб з особливими освітніми потребами); користування виробничою, культурно-освітньою, побутовою, оздоровчою базами закладу вищої освіти у порядку, передбаченому статутом закладу вищої освіти; забезпечення гуртожитком та цілодобовим доступом до нього на строк навчання у порядку, встановленому законодавством; участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах, представлення своїх робіт для публікації; участь у заходах з освітньої, наукової, науково-дослідної, спортивної, мистецької, громадської діяльності, що проводяться в Україні та за кордоном, у встановленому законодавством порядку; участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення навчального процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення; внесення пропозицій щодо умов і розміру плати за навчання; участь у громадських об'єднаннях; участь у діяльності органів громадського самоврядування закладу вищої освіти, інститутів, факультетів, відділень, вченої ради закладу вищої освіти, органів студентського самоврядування; вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для даного рівня вищої освіти» [107].

Окрім цього, «...здобувачі певного рівня вищої освіти мають право вибирати навчальні дисципліни, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти, за погодженням з керівником відповідного факультету чи підрозділу; навчання одночасно за декількома освітніми програмами, а також у декількох закладах вищої освіти, за умови отримання тільки однієї вищої освіти за кожним ступенем за кошти державного (місцевого) бюджету; академічну мобільність, у тому числі міжнародну; отримання соціальної допомоги у випадках, встановлених законодавством; зарахування до страхового стажу

відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [110] періодів навчання на денній формі навчання у закладах вищої освіти, аспірантурі, докторантурі, інтернатурі, резидентурі, за умови добровільної сплати страхових внесків; академічну відпустку або перерву в навчанні із збереженням окремих прав здобувача вищої освіти, а також на поновлення навчання у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; участь у формуванні індивідуального навчального плану; моральне та/або матеріальне заохочення за успіхи у навчанні, науково-дослідній і громадській роботі, за мистецькі та спортивні досягнення тощо; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства; безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах, закладах та організаціях, а також на оплаті праці під час виконання виробничих функцій згідно із законодавством; канікулярну відпустку тривалістю не менш як вісім календарних тижнів на навчальний рік (для здобувачів вищої освіти вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, яким присвоєно військове або спеціальне звання, тривалість визначається державним органом, до сфери управління якого належать відповідні вищі військові навчальні заклади, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання чи військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти); отримання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; оскарження дій органів управління закладу вищої освіти та їх посадових осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників; спеціальний навчально-реабілітаційний супровід та вільний доступ до інфраструктури закладу вищої освіти відповідно до медико-соціальних показань за наявності обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров’я» [107].

Крім того, особи, які отримують освіту у закладах вищої освіти у денній формі за рахунок державних чи місцевих коштів у відповідності до

законодавства, мають право на: «...на отримання академічних та соціальних стипендій у встановленому законодавством порядку. Особи, які навчаються у закладах вищої освіти за денною формою навчання, можуть отримувати інші стипендії, призначені фізичними (юридичними) особами. Соціальні стипендії призначаються студентам (курсантам) закладу вищої освіти в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [107].

Академічні стипендії призначаються здобувачам, які досягли визначних успіхів у навчанні та/або науковій діяльності, відповідно до критеріїв, встановлених Кабінетом Міністрів України. Розмір академічних стипендій та відсоток здобувачів, які мають право на їх отримання, визначаються вченою радою закладу вищої освіти в межах загального відсотка, установленого Кабінетом Міністрів України, та стипендіального фонду [107].

Слід відмітити й те, що наукові, науково-педагогічні і педагогічні працівники закладу вищої освіти мають інші права, відповідно до закону й статуту закладу вищої освіти. На наукових працівників і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти розповсюджуються усі права, передбачені законодавством для наукових працівників наукових установ.

У статті 63 Закону України «Про вищу освіту» закріплені обов'язки осіб, які навчаються у закладах вищої освіти. «Особи, які навчаються у закладах вищої освіти, зобов'язані дотримуватися вимог законодавства, статуту та правил внутрішнього розпорядку закладу вищої освіти. Виконувати вимоги з охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії, протипожежної безпеки, передбачені відповідними правилами та інструкціями. Виконувати вимоги освітньої (наукової) програми (індивідуального навчального плану (за наявності), дотримуючись академічної доброчесності, та досягати визначених для відповідного рівня вищої освіти результатів навчання» [107].

Враховуючи особливість статусу учасників освітнього процесу, їх права та обов'язки виникає необхідність існування й особливого правового врегулювання відносин між ними.

Кархут О.Я. зазначає, що: «правовідносини у сфері освіти носять комплексний характер, а освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і освітньою установою та педагогічними працівниками – з іншої у зв'язку з реалізацією права на освіту, забезпеченням державних гарантій прав і свобод людини в сфері освіти та створенням умов для реалізації права на освіту. Особливостями освітніх правовідносин є те, що їм притаманна «власна» сфера виникнення, функціонування, розвитку, - освіта (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура). Ці відносини мають стійкий, триваючий характер, постійно повторюються, є духовними в своїй основі, багатосторонніми, інтерактивними, спрямованими на розвиток і саморозвиток всіх учасників освітнього процесу» [60, с. 113].

Литвин І. вказує, що: «...відносини, що виникають у процесі освітньої діяльності, передбачають наявність принаймні двох сторін: перша – надає освітні послуги, інша – споживає» [74, с. 32].

Так, Резніченко Л. наголошує «...на комплексному характері правовідносин у галузі освіти, які пропонує розглядати, як систему правовідносин, що складаються і функціонують в освітній сфері і регулювання яких здійснюється нормами різних галузей права — конституційного, адміністративного, фінансового, цивільного, трудового, сімейного, тощо» [118, с. 159]

Правове регулювання освітніх суспільних відносин відбувається з метою їх упорядкування та реального забезпечення права кожної людини на якісну освіту. Освітні суспільні відносини після їх нормативного урегулювання переходять в новий стан та набувають статусу правових

відносин. Освітні правовідносини – це самостійний вид суспільних відносин, які врегульовані нормами освітнього права та виникають між особою, яка навчається (або її законними представниками), та педагогічним працівником в межах навчального закладу у зв'язку із оволодінням цією особою знаннями, уміннями та навичками, ключовими компетенціями та іншими духовними благами, які визначені державними стандартами освіти [134, с. 84].

У теорії права іноді пропонується виокремлювати матеріальний (фактичний) та юридичний зміст правових відносин. Основний зміст правовідносин – юридичний – становлять суб'єктивні права і юридичні обов'язки, але він не мав би сенсу без суспільної необхідності в нормативному регулюванні освітніх правовідносин. Фактичний склад освітніх правовідносин – сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, які передбачені нормами освітнього права, наприклад, усі юридично-значимі дії, необхідні для вступу до вищого навчального закладу [134, с. 84].

Зміст освітніх правовідносин визначається в сукупності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників. Тлумачення юридичних обов'язків, їх системного зв'язку з суб'єктивними правами в освітніх правовідносинах є запорукою попередження негативних наслідків та безвідповідальності з боку учасників правовідносин та забезпечення нормального функціонування всієї системи освіти. Зміст освітніх правовідносин має усі риси змісту правових відносин і водночас має специфіку, що полягає у співвідношенні прав та обов'язків учасників освітніх правовідносин.

З розвитком сучасних технологій в освіті з'являються нові форми і методи навчання, такі як дистанційна освіта, онлайн-курси, гейміфікація тощо. Недостатність наукових досліджень у цій сфері спонукає до аналізу впливу таких нових форм і методів на класифікацію та ролі учасників освітнього процесу, а також до визначення нових категорій учасників.

Таким чином, учасників освітнього процесу пропонуємо класифікувати за роллю в освітньому процесі:

1. Здобувачі освіти – учасники освітнього процесу, які займають активну роль у процесі навчання та отримують знання і навички.
2. Науково-педагогічні працівники, педагогічні працівники, наукові працівники – учасники освітнього процесу, які здійснюють педагогічну, науково-педагогічну діяльність.
3. Батьки/опікуни – учасники освітнього процесу, які забезпечують підтримку та допомогу у навчанні своїх дітей/підопічних, а також беруть участь у прийнятті рішень щодо їх освіти.
4. Адміністративний персонал – учасники освітнього процесу, які забезпечують організацію освітнього процесу.
5. Стейкхолдери - це особи, групи та організації, які мають інтерес до освітнього процесу та можуть впливати на його результати.
6. Комунікативні учасники освітнього процесу - особи, які забезпечують психологічну, соціальну підтримку, а також приймають участь у захисті прав учасників освітнього процесу.

В контексті запропонованої класифікації учасників освітнього процесу, вважаємо за необхідне підкреслити авторське поняття «комунікативний учасник освітнього процесу».

Комунікативний учасник освітнього процесу — це учасник освітнього процесу, третя особа, яка безпосередньо незадіяна в організації освітнього процесу але забезпечує психологічну, соціальну підтримку, активно взаємодіє та співпрацює в освітньому середовищі, використовуючи ефективні комунікативні стратегії та навички. Ключовим елементом є вміння ефективно спілкуватися, сприймати та передавати інформацію, співпрацювати для досягнення навчальних та особистісних цілей. У своїй взаємодії комунікативний учасник виявляє відкритість до ідей, готовність слухати та висловлювати свої думки, сприяючи тим самим позитивній та динамічній атмосфері в освітньому середовищі.

Розглядаючи концепцію «комунікативного учасника освітнього процесу», необхідно звернутися до ролі і впливу батьків або інших законних представників.

«Батьки або інші законні представники укладають певні договори про надання освітніх послуг із виконанням цих договорів в інтересах третіх осіб – суб'єктів навчання. Втім, таке конструювання відносин не є специфічною властивістю так званих освітніх правовідносин. Подібна структура зобов'язально-правових зв'язків є досить поширеним явищем у правових відносинах. В правовому розумінні можна говорити про «тристоронність» виникнення правових відносин у сфері освіти» [144, с. 6].

Пропонуємо розглянути категорію батьків як учасників освітнього процесу, яка, на наш погляд, є особливою. У статті 55 Закону України «Про освіту» вказуються права та обов'язки батьків здобувачів освіти [112].

Виховання в родині є основою розвитку дитини як особистості. У батьків рівні права та обов'язки щодо освіти і розвитку дитини. Вони мають право захищати права та законні інтереси здобувачів освіти. Подавати звернення до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти. Самостійно вибирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти. Батьки мають право брати участь у громадському самоврядуванні закладу освіти, бути проінформованими щодо запланованих у закладі освіти та позапланових медичних, соціальних, психологічних, педагогічних заходах, обстеження, проекти, освітні експерименти й підписувати згоду на участь дитини в усіх вище перерахованих проектах. Батьки мають право приймати участь у плануванні окремої (індивідуальної) програми розвитку дитини, окремого індивідуального навчального плану.

Варто відзначити що, батьки, як учасники освітнього процесу мають право на отримання повної, детальної інформації щодо діяльності закладів освіти, включно з інформацією про надання педагогічних й психологічних послуг особам, що постраждали від булінгу, або стали свідками булінгу, або вчинили булінг й про інші конфліктні ситуації між учасниками освітнього

процесу. Окрім цього, серед спектру прав батьків, як учасників освітнього процесу, є право подавати керівництву закладу освіти заяву про випадки булінгу стосовно дитини й вимагати повного і об'єктивного розслідування випадків булінгу стосовно дитини.

Права та обов'язки батьків численні, а важливість їх велика [16].

Батьки учнів, як активні учасники освітнього процесу, повинні не лише користуватися правами, але й нести відповідальність. Вони зобов'язані виховувати у своїх дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, а також виконання освітньої програми та досягнення запланованих результатів. Крім того, вони повинні поважати гідність та права інших учасників освітнього процесу, дбати про здоров'я дитини і сприяти розвитку її здібностей. Також важливо формувати у дітей культуру діалогу, толерантності та повагу до суспільних цінностей. На батьків покладено завдання утверджувати повагу до суспільної моралі, дотримуватися Конституції та законів України, а також виховувати любов до державних символів та історико-культурного надбання України. Крім того, їм слід слідкувати за дотриманням правил закладу освіти та сприяти розслідуванню випадків булінгу.

Україна сприяє виконанню батьками їх обов'язків й захищає права родини.

Органи державної влади та місцевого самоврядування повинні поважати право батьків на виховання своїх дітей згідно з їх релігійними і філософськими переконаннями. Суб'єкти освітньої діяльності повинні враховувати ці переконання при організації та проведенні навчального процесу, при цьому не порушуючи права, свободи та законні інтереси інших учасників освітнього процесу.

Аналізуючи роль батьків у регулюванні освітніх правовідносин в Україні, маємо на увазі саме батьків здобувачів освіти. Це значна соціальна група, оскільки мова йде про мільйони громадян, чиї діти навчаються в школах або закладах вищої освіти. Дослідження цієї групи ускладнене

кількома особливостями, зокрема: їхнє членство тимчасово обмежене строками навчання дітей; соціальний склад групи дуже різноманітний і відображає різні соціальні категорії (вікові, національні, територіальні, професійні, класові тощо); частка цієї групи одночасно включає в себе члени інших груп, пов'язаних з освітнім процесом (вони можуть бути вчителями, викладачами чи навіть самі здобувачами освіти) або мати відношення до нього як роботодавці або управлінці.

Правові принципи участі батьків в освітньому процесі визначаються законодавством України. На батьків покладають значні сподівання щодо розвитку державно-громадського управління розвитком освіти. Стаття 28 Закону України «Про освіту» встановлює, що органи батьківського самоврядування є необхідною складовою громадського самоврядування у закладах освіти. Вони відповідають за координацію питань, пов'язаних з організацією та забезпеченням освітнього процесу в закладі, захистом прав та інтересів учасників освітнього процесу, а також за управління дозвіллям та оздоровленням і можуть «...брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти» [143]

Відзначається, що родина є основою розвитку дитини як особистості. Ципко С. зазначає: «...батьки здобувачів освіти зобов'язані виховувати у дітей соціально визнані цінності (повагу до гідності, прав і законних інтересів людини, етичних норм та ін.), настановами та особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі тощо. Вказується, що органи державної влади та місцевого самоврядування мають поважати право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань, а суб'єкти освітньої діяльності мають враховувати відповідні переконання під час організації та реалізації освітнього процесу, що не повинно порушувати права, свободи та законні інтереси інших учасників освітнього процесу» [143].

Зауважується, «...що при характеристиці певних прав та обов'язків батьків здобувачів освіти використовуються поняття «діти», яке, як відомо, має певні вікові межі (до 14 років, до 18 років), що різняться як у міжнародно-правових документах, так і в юридичній та педагогічній літературі. Виникає питання, до якої міри у такому випадку поширюються такі права та обов'язки на батьків студентів, які у переважній більшості є повнолітніми. Відповідно у Законі «Про вищу освіту» роль батьківської спільноти окреслена мінімально (опосередковано відображена тільки у положенні про органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки). Попри загалом задовільну правову основу діяльність батьківських комітетів у загальноосвітніх школах, яка є традиційною, коло питань – обмежене, а у вищих навчальних закладах про активну зацікавлену участь батьків у навчально виховному процесі у широкому значенні взагалі не йдеться»[143, с. 211].

«...У закладах освіти, як і в суспільстві в цілому, існує ряд проблем, які полягають: у відсутності достатньої поінформованості педагогів і батьків про особливості і значення толерантного ставлення до дітей; у недостатності навичок толерантного спілкування, методів його проектування у навчальному процесі і сімейному середовищі; дефіциті методичних розробок в цій галузі [77, с. 162].

У зв'язку із цим, для досягнення якості освіти необхідно використовувати суб'єктний підхід в освітньому процесі, де студент виступає повноправним суб'єктом пізнання та саморозвитку. Пріоритетною метою можна назвати формування життєздатної особистості в умовах суспільства, що динамічно розвивається в професійному навчанні і реалізації індивідуальної освітньої траєкторії.

Сучасною важливою категорією в освітньому процесі є академічна свобода, тому слід звернутися до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту»: «академічна свобода - самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової

та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, встановлених законом» [112].

Право на академічну свободу в США, так само як і в Україні, має конституційне підґрунтя [45]. Концепція права на академічну свободу в США є ідеологічним виразом [46].

Академічна свобода та інституційна автономія стають все більш важливими складовими розвитку демократії [54].

Академічна свобода є одним з ключових прав учасника освітнього процесу. Це право гарантує можливість вільного доступу до знань, свободу досліджень та навчання, а також свободу виразу власної думки та переконань без будь-яких обмежень або дискримінації.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти відзначає «академічну свободу» як передумову доброчесного виконання закладом вищої освіти одного із своїх основних призначень, а саме розвиток людського мислення через критичне ставлення до усталених у науці й суспільстві догм. Наприклад, здобувачів освіти необхідно забезпечити можливістю вільно обирати теми для досліджень. Перешкодою для реалізації здобувачами своєї академічної свободи, при цьому, не мають бути особисті погляди науково-педагогічних працівників з певних питань або формальні чи неформальні інституційні практики [118].

Маслова Н. зазначає, що: «... академічна свобода як один із видів конституційних свобод перебуває під охороною держави. Стосовно цієї свободи завжди є невизначене коло суб'єктів, зобов'язаних її поважати» [80, с. 75].

Академічна свобода, яка входить до складу правового статусу учасників освітнього процесу, представляє собою комплекс їх суб'єктивних прав і проявляється через визначення складових системи освіти, організації навчального процесу та елементів освітнього та навчального вмісту.

Зазначено, що масштаби академічної свободи студентів розширюються та збагачуються із підвищенням їх освітнього рівня: вона є мінімальною на етапі початкової загальної освіти та досягає максимуму на рівні вищої та професійної освіти, а також освіти для дорослих.

Вибір елементів системи освіти виступає для її суб'єктів найбільш складним завданням. Для здобувачів освіти цей об'єкт академічної свободи буквально означає право їх вибору освітнього рівня, форми навчання, навчального закладу. Вдаючись до академічної мобільності, здобувачі вищої освіти можуть відвідувати лекції і заняття на інших факультетах і навіть в інших закладах вищої освіти. При цьому ступінь академічної свободи не є однаковим для різних напрямів підготовки. Об'єктами вільного вибору науково-педагогічного працівника (педагога) у системі вищої освіти виступають питання, пов'язані з вибором навчального закладу, кафедри, форми стажування (підвищення кваліфікації). Що стосується обсягів академічної свободи закладів вищої освіти, то тут вони найменш обтяжені. Їх академічна свобода фокусується у можливості вибору певного типу освітньої діяльності, є можливість претендувати на певний рівень акредитації освітніх програм. Сучасна реформа вищої освіти в Україні повинна передбачати і такий важливий елемент академічної свободи вишів як делегування прав управління навчальним процесом у навчальному закладі на нижчій щаблі, коли визначають можливість і реально забезпечують свободу навчальних підрозділів – інститутів, кафедр, викладачів закладів вищої освіти у вирішенні питання змісту навчання, використання форм і методів навчання з метою досягнення оптимального ефекту – якості знань здобувачів освіти, набуття ними необхідних компетентностей. Організація освітнього процесу як елемент академічної свободи закладу вищої освіти передбачає визначення ними форми навчання, форми організації освітнього процесу та видів організації навчальних занять. Зокрема, пункт 3 статті 50 Закону України «Про вищу освіту» передбачає, що «навчальні заклади можуть визначати інші форми організації навчального процесу та види занять, крім тих, що

встановлені законом», Положенням про організацію навчального процесу, за умови, що вони не будуть суперечити чинному законодавству [107].

Заклади освіти мають право формулювати зміст освіти з урахуванням державних стандартів щодо освітніх програм. До компетенції закладів вищої освіти належить формування власних освітніх програм, програм наукової і науково-технічної та інноваційної діяльності, навчальний план, «який складається на підставі освітньої програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми та засоби проведення поточного і підсумкового контролю» [107], чим закріплюють елементи демократизації навчального процесу.

Ще однією особливістю академічної свободи такого учасника освітнього процесу як науково-педагогічні працівники, в частині організації освітнього процесу, є вибір конкретних методів та засобів навчання, що забезпечують високу якість навчання (лекцій, лабораторних, практичних, семінарських та індивідуальних занять, консультацій); підбір методичного впливу на інші форми навчального процесу, що відображається в індивідуальному плані науково-педагогічного працівника. Специфіка організації освітнього процесу у закладах вищої освіти засвідчує, що свобода науково-педагогічного працівника у цьому виборі завжди буде обмежуватись певними чинниками, а саме: методологією науки, змістом навчальної дисципліни, рівнем готовності до навчання здобувачів освіти, рівнем підготовки самого викладача, а також організаційними, матеріальними та інформаційними можливостями організації навчального процесу у вузі, його конкретними умовами.

Також академічна свобода учасників навчального процесу – здобувачів вищої освіти, це: «...насамперед, вибір форм та тематики індивідуальних навчально-дослідних завдань, вибір часу і місця проведення самостійної роботи, форми комунікації з іншими здобувачами освіти при проведенні

різних форм навчального процесу, наукових заходів. Межі таких свобод визначаються робочими навчальними програмами дисциплін, навчально-науковими планами кафедр, правилами внутрішнього розпорядку закладу вищої освіти». Реальне досягнення здобувачами освіти у набутті ними необхідних компетентностей забезпечується відповідністю змісту освіти її стандартам [150, с. 181].

«Академічна свобода має важливе значення для прогресивного розвитку як окремої особи, так і суспільства та держави в цілому» [81 с. 141].

Отже, тут академічна свобода виявляється лише в тій мірі, в якій учасники мають можливість вносити ініціативи для визначення та зміни елементів державного стандарту освіти. Зміст навчання, як частина академічної свободи учасників освітнього процесу, є необхідною складовою освітнього вмісту. Саме зміст навчання виступає головним елементом законодавчо закріпленої автономії закладу вищої освіти. Це проявляє себе через право вишів формувати освітні програми підготовки фахівців, які розробляються науково-методичними комісіями спеціальностей; перелік, обсяги та навчальні програми вибіркового навчальних дисциплін при збереженні нормативних дисциплін як складових державного стандарту.

Відзначимо, що академічна свобода – це право учасників освітнього процесу на свободу думок, наукового дослідження, викладання та навчання без будь-яких обмежень, тиску чи цензури. Це право є одним з основних принципів вищої освіти і гарантує учасникам освітнього процесу можливість вільного вибору тем, методів і засобів навчання та наукового дослідження. Академічна свобода дозволяє вченим і студентам висловлювати свої ідеї та думки без страху перед образою чи репресіями, що забезпечує високий рівень свободи в експресії ідеї та розвитку науки. Вона також гарантує незалежність викладачів та учених від будь-яких зовнішніх впливів, тим самим забезпечуючи інтелектуальну свободу і творчий потенціал.

Ще однією важливою категорією учасників в сучасному освітньому процесі є учасники неформальної освіти.

Неформальна освіта - це форма навчання та розвитку, яка не включається до офіційної системи освіти та не передбачає отримання документа про освіту. Наприклад, це можуть бути курси, тренінги, майстер-класи, зустрічі з відомими фахівцями тощо. Неформальна освіта доповнює офіційну освіту та дозволяє здобувати знання та вміння, які можуть бути корисними у професійній та особистій сферах життя. Це також дає можливість розвивати творчі та креативні здібності, знайомитися з новими технологіями та ідеями, а також збагачувати культурний та соціальний досвід. Неформальна освіта має кілька переваг порівняно з офіційною освітою. Наприклад, вона може бути більш гнучкою та адаптивною до потреб учасників, дозволяє набути практичних навичок та знань, а також дає можливість здобувати освіту в різних форматах та у різний час. Однак, неформальна освіта має і свої виклики та проблеми. Наприклад, може бути проблематично визначити якість та ефективність навчання, а також встановити стандарти та критерії оцінки результатів навчання. Крім того, доступ до неформальної освіти може бути обмеженим для деяких груп населення через фінансові, соціальні та географічні обмеження.

Наприклад, Павлик Н.П. наводить наступну класифікацію суб'єктів неформальної освіти: «1) представники соціальних і професійних груп ризику щодо десоціалізації й соціальної дезадаптації внаслідок виключення можливості їх доступу до системи формальної освіти через низку суб'єктивних і об'єктивних причин (вартісність освіти, територіальна відстороненість, фізичні, фізіологічні та ментальні особливості особистості, тощо); 2) особи з розвиненими індивідуальними пізнавальними потребами, зумовленими власними уявленнями й установками щодо особистісної самореалізації, які прагнуть здобути додаткову лінгвістичну, психологічну, педагогічну, комунікативну, економічну тощо підготовку, орієнтуючись на конкретні практичні уміння, а не на підтвердженість офіційними стандартами й сертифікатами. Представлені освітні й соціальні запити сприяють активному розвитку психолого-педагогічних уявлень і

досліджень у сфері неформальної освіти зокрема та сучасних форм і систем освіти у цілому» [101, с. 82].

Право на неформальну освіту є важливим елементом сучасного освітнього процесу. Неформальна освіта дозволяє людям здобувати знання та навички в позаурочний час, зокрема через участь у курсах, тренінгах, майстер-класах, семінарах та інших заходах. Ці форми освіти сприяють розвитку особистості, допомагають збільшити світогляд, розширюють кругозір і навчають розв'язувати проблеми в різних сферах життя. Тому, право на неформальну освіту важливе для розвитку суспільства в цілому. Для забезпечення цього права, потрібно забезпечувати доступність до різноманітних форм неформальної освіти, створювати можливості для саморозвитку та навчання протягом усього життя.

У цілому, неформальна освіта є важливою категорією в освітньому процесі, яка доповнює та розширює можливості офіційної освіти.

Отже, зазначимо, що поняття, особливості та класифікація учасників освітнього процесу в Україні є важливими аспектами освіти, які потрібно враховувати при розробці та вдосконаленні освітніх програм та методик. Учасники освітнього процесу можуть бути різними за статтю, віком, професійними здібностями та ролями, які вони виконують у навчальному процесі. Класифікація учасників освітнього процесу в Україні має різні рівні, починаючи від загальноосвітньої школи до вищої освіти та наукових досліджень. Кожен з цих рівнів має свої особливості та вимоги до учасників навчального процесу. Залежно від рівня, можуть бути різні типи учасників, такі як учні, студенти, викладачі, науковці, адміністрація тощо. Однак, незважаючи на різні ролі та функції, всі учасники освітнього процесу мають спільну мету - досягнення якісної освіти, сприяння розвитку особистості та формування необхідних знань, навичок та компетенцій. Також звертаємо увагу на психологічну та соціальну підтримку, яку можуть забезпечити комунікативні учасники освітнього процесу. Таким чином, розуміння поняття, особливостей та класифікації учасників освітнього процесу в

Україні є важливим для створення ефективних освітніх програм та методик, а також для покращення якості освіти в цілому.

Акцентуємо увагу, що представленні поняття, особливості та класифікації учасників освітнього процесу в Україні є важливим для розуміння механізму навчання та формування особистості здобувачів освіти.

Окрім цього, виокремимо необхідність більш детального дослідження такого поняття, як «комунікативний учасник освітнього процесу». Дослідження ролі та функцій комунікативного учасника в освітньому процесі є дуже важливим завданням, оскільки комунікація є ключовою складовою взаємодії між учасниками навчального процесу та визначає ефективність і результативність цієї взаємодії. Дослідження ролі комунікативного учасника дозволить краще зрозуміти механізми взаємодії між різними учасниками навчального процесу та виявити труднощі, що виникають у процесі комунікації. Це може допомогти в покращенні якості освіти та забезпеченні більш ефективної та продуктивної взаємодії між учасниками навчального процесу.

1.2. Основні принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників у сфері освіти: зарубіжний досвід

Освіта є фундаментом для подальшого розвитку суспільства, і тому дослідження сфери освіти є актуальним напрямом модернізації національної юридичної науки в умовах приєднання України до європейського освітнього простору. Для України досить важливим є покращення на загальноправових принципах нормативно-правової бази у сфері освіти. Через те, що досконалість і наповненість законодавчої бази є необхідною умовою утворення і реалізації державної політики у сфері освіти. Таким чином, нагальним на цьому етапі є детальна модернізація освітньої сфери з виокремленням необхідних ресурсів для їх впровадження. Для успішної реалізації процесів модернізації в євроінтеграційному контексті найважливішого значення набуває нормативне врегулювання цієї сфери,

дослідження, рецепції й впровадження міжнародного досвіду, що стає інструментами розвитку освіти.

Актуальність питань захисту прав учасників освітнього процесу постійно зростає в умовах швидких змін у суспільстві та технологічному прогресі. У сучасному світі, де освіта визначає траєкторію розвитку суспільства, захист прав учасників освітнього процесу стає стратегічно важливою складовою. Важливість основних принципів здійснення захисту прав учасників освітнього процесу не може бути недооцінена в контексті створення ефективної та розвиненої системи освіти. Принципи здійснення захисту прав учасників освітнього процесу визначають етичні, соціальні та юридичні рамки, які гарантують безпеку, рівність та індивідуальність кожного учасника.

Питання рівності вирішуються по-різному в різних правових сім'ях, але потреба в ефективній ювенальній політиці визнається всіма державами і підтримується на міжнародному рівні [174, с. 143].

Зазначимо, що в освітньому середовищі, де кожен учасник освітнього процесу унікальний, принцип індивідуальної свободи та рівності визначає, що кожному учаснику повинна бути гарантована можливість розвиватися відповідно до власних здібностей та інтересів, без обмежень статевої, расової чи соціальної приналежності.

У своїй науковій праці Дудченко В.В. зазначає, що «... свобода є те єдине первісне право, властиве кожній людині на підставі належності до людського роду. Свободу мислять як постулат, як «уроджене право» людини, захист якого є обов'язком держави» [51, с. 54].

В контексті захисту прав учасників освітнього процесу важливо розуміти, що свобода, як одне з базових прав, повинна бути гарантована в навчальних установах. Забезпечення цього права сприяє створенню безпечного та розвивального середовища, де кожен учасник має можливість розкрити свій потенціал та бути поважаним. Такий підхід сприяє виконанню

обов'язку держави щодо захисту основних прав людини в контексті освітнього процесу.

Ефективний захист вимагає відкритості та прозорості в управлінні закладами освіти. Система, що базується на діалозі та відкритості, сприяє взаєморозумінню між учасниками освітнього процесу, що є запорукою вирішення правових конфліктів у сфері освіти та запобігання їх виникненню.

Одним з основних принципів є принцип гарантування індивідуальної свободи та рівності де кожен учасник повинен мати право на свободу вибору та рівні можливості розвитку, незалежно від статевої, расової чи соціальної приналежності. Цей принцип сприяє створенню освітнього середовища, де кожен індивід може розкрити свій потенціал.

Однією з ключових складових захисту прав учасників освітнього процесу є забезпечення їхньої безпеки та захисту від будь-яких форм насильства, дискримінації чи приниження. Таким чином створюються умови для психологічного та фізичного благополуччя учасників, що сприяє їхньому позитивному розвитку.

Одним із основних принципів захисту прав учасників освіти є принцип інклюзії. Важливим аспектом є створення інклюзивного середовища, що враховує різноманіття потреб та можливостей учасників освітнього процесу. Принцип інклюзивності гарантує, що кожен учасник, незалежно від особливостей, отримає необхідну підтримку та можливість взяти участь в освітньому процесі.

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективні системи освіти побудовані на увазі до різноманітності здобувачів освіти та врахуванні їхніх індивідуальних потреб. Інклюзивна освіта сприяє створенню середовища, де кожен здобувач освіти має рівний доступ до навчальних ресурсів та можливість розвивати свій потенціал.

Ще одним ключовим аспектом є прозорість та доступність інформації про права та обов'язки учасників освітнього процесу. Високий рівень

інформаційної обізнаності дозволяє створити ефективні механізми взаємодії між учасниками освітнього процесу та управлінськими структурами.

Основні принципи здійснення захисту прав учасників освітнього процесу є вкрай важливими для стабільності, розвитку та соціальної справедливості в освіті. Вони визначають рамки взаємовідносин у навчальних закладах, створюючи умови для повноцінного розвитку та самореалізації кожного учасника освітнього процесу

Сучасні підходи до захисту прав учасників у сфері освіти відображають найновіші тенденції та інновації у цьому важливому сегменті суспільства. Сучасний світ, з високим рівнем глобалізації та технологічного розвитку, вимагає постійного вдосконалення систем захисту прав учасників освітнього процесу. Зарубіжний досвід в цьому контексті стає джерелом інноваційних ідей та передових підходів до гарантування прав та свобод учасників освіти.

Однією з ключових тенденцій у сучасному захисті прав учасників освітнього процесу є акцент на індивідуалізаційний підхід та персоналізацію учасника освітнього процесу. Такі країни як Фінляндія та Нідерланди, вдаються до інноваційних методів, які дозволяють кожному здобувачу розвиватися відповідно до власних потреб та обдарувань.

Застосування технологічного підходу у сфері освіти стає необхідністю для забезпечення повноцінного захисту прав учасників освітнього процесу. Сполучені Штати Америки, Канада, Швеція впроваджують сучасні цифрові рішення для покращення доступу до навчальних ресурсів та створення хмарного, безпечного і ефективного онлайн-середовища.

Сучасний захист прав учасників освітнього процесу передбачає визнання плюралізму та створення рівних умов для всіх.

Концепція правового плюралізму отримує більшу підтримку. Відповідно до неї, право не визначається лише з точки зору відношення до національної правової системи або шляхом його прямого включення в національні правові норми [159, с. 2].

У контексті захисту прав учасників освітнього процесу ця концепція вказує на необхідність урахування різноманітності правових підходів. Забезпечення прав учасників освітнього процесу має враховувати різні джерела права та їх взаємодію, щоб створювати ефективний та гнучкий правовий простір, сприяючи розвитку толерантного та інклюзивного освітнього середовища.

Європейські країни, такі як Норвегія та Швеція, активно розвивають підходи, що сприяють інклюзивному освітньому середовищу та захисту прав здобувачів з особливими потребами.

Значно цікавими є зміни в моделях управління освітою, що також відіграють важливу роль у сучасному захисті прав учасників освітнього процесу. Канада експериментує з новаторськими підходами до управління, спрямованими на гармонізацію інтересів всіх учасників освітнього освітнього процесу.

Загальний зарубіжний досвід в сфері захисту прав учасників освітнього процесу свідчить про необхідність адаптації та впровадження сучасних підходів у національну систему освіти.

Індивідуалізація, технології, плюралізм та інноваційне управління стають ключовими складовими для створення безпечного, рівного та ефективного освітнього середовища. У зарубіжних країнах акцентується увага на розвитку механізмів залучення учасників освіти до прийняття рішень на різних рівнях. Це визначається як важливий фактор для забезпечення демократичності та врахування різноманітних думок та потреб учасників освітнього процесу.

Наукові дослідження вказують на те, що ефективний захист прав учасників освіти вимагає поєднання законодавчих та практичних заходів. Зокрема, створення чітких нормативних актів у поєднанні з програмами професійної підготовки педагогічних кадрів забезпечує стійку та системну підтримку прав учасників освіти.

Загалом, зарубіжний досвід вказує на необхідність постійного аналізу та удосконалення систем захисту прав учасників освіти з урахуванням сучасних викликів та інновацій. Додатково, важливим аспектом є застосування принципів рівності та недискримінації в освітньому середовищі. Зарубіжний досвід підкреслює необхідність створення умов, що виключають будь-яку форму дискримінації на ґрунті расової, гендерної, соціальної чи іншої приналежності. Це відображає не лише принцип справедливості, а й сприяє розвитку гармонійного суспільства.

У контексті сучасних технологій та глобалізації, інноваційні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу здійснюються через використання інформаційних технологій та онлайн-ресурсів. Це відкриває нові можливості для забезпечення доступності освітніх ресурсів, але також ставить питання щодо кібербезпеки та конфіденційності інформації.

У сучасному світі акцентується увага також на впровадженні концепції «освіта для сталого розвитку», яка враховує потреби сучасного суспільства та взаємозв'язок між освітою та екологічною, економічною та соціальною стійкістю.

Важливим елементом є також взаємодія між освітніми установами, громадою та державою у сфері захисту прав учасників освітнього процесу. Спільна робота всіх сторін сприяє створенню ефективних механізмів вирішення конфліктів, розробці політики із захисту прав та розвитку освітнього середовища [2].

За основу сучасних підходів до захисту прав учасників освіти приймається концепція гуманістичної освіти, що наголошує на цінностях гідності, свободи, рівності та солідарності. Гуманістична освіта покликана формувати не лише професійні навички, але й розвивати особистість, виховуючи в учасників освітнього процесу відповідальність перед суспільством та себе самими.

Зокрема, важливим елементом є розвиток механізмів саморегуляції та самоврядування в учнів та студентів. Захист прав учасників освіти

передбачає створення умов для самостійного вибору траєкторії навчання, розвитку критичного мислення та уміння самостійно аналізувати інформацію.

Окрім того, сучасні підходи враховують важливість психологічного захисту учасників освітнього процесу. Це передбачає створення безпечного та підтримуючого середовища, в якому кожен учасник відчуває захист від будь-якої форми насильства чи дискримінації.

Вивчення міжнародного досвіду показує, що ефективність заходів з захисту прав учасників освітнього процесу значно підвищується при активній участі громадськості. Залучення представників громади, батьків, студентських та педагогічних об'єднань до вирішення питань освіти сприяє більш ефективному впровадженню заходів з захисту прав та інтересів учасників освітнього процесу.

У світлі змін у сучасному суспільстві, таких як глобалізація, розширення доступу до інформації та зростання ролі цифрових технологій, захист прав учасників освітнього процесу також включає в себе питання кібербезпеки та етики в інтернет-освіті.

Загалом, обговорені принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників освіти відображають тенденції розвитку освіти у світі, спрямовані на створення сприятливого та інклюзивного середовища для розвитку особистості та формування активного, громадянського підходу до життя.

На прикладі країн, проілюструємо різноманітні підходи до захисту прав учасників освіти.

Наприклад, Фінляндія, де високий ступінь гуманізації освітнього процесу визначається індивідуалізацією та стимулюванням творчого мислення здобувачів освіти. У країні запроваджено систему безкоштовної та загальної освіти, яка сприяє зменшенню соціальних нерівностей.

У Фінляндії захист прав учасників освітнього процесу є однією з ключових пріоритетів в системі освіти. Країна визначається високим рівнем уваги до прав та добробуту своїх громадян, включаючи сферу захисту прав

учасників освітнього процесу. Учасники освітнього процесу в Фінляндії мають право на безпеку, захист від дискримінації та доступ до якісної освіти. Законодавство Фінляндії та його виконання забезпечують рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхньої соціальної, етнічної чи економічної принадності. Крім того, система освіти враховує індивідуальні потреби здобувачів освіти, забезпечуючи диференційований підхід до навчання. Це сприяє створенню включаючого середовища, де кожен учасник освітнього процесу може розкривати свій потенціал без обмежень. Важливу роль у захисті прав учасників освітнього процесу відіграють також органи державного управління, які мають відповідальність за нагляд та регулювання освітньої системи відповідно до законодавства.

Захист прав учасників освітнього процесу в Фінляндії виконується відповідно до високих стандартів, що відображається в системі соціальної справедливості та рівних можливостей. Подібний підхід до освіти також характерний для Канади, де захист прав учасників освітнього процесу є важливою складовою її освітньої політики. В Канаді система освіти розвивається в умовах багатомовності та культурного різноманіття, що робить акцент на інклюзивному підході. Учасники освітнього процесу в Канаді користуються правом на доступ до високоякісної освіти, де їхні права та свободи гарантовані законодавством. Канада активно розвиває програми мовної інтеграції для забезпечення багатомовного оточення та взаєморозуміння. Маючи унікальну систему двомовної освіти в провінції Квебек, активно підтримується мовна різноманітність.

Однією з особливостей захисту прав учасників освітнього процесу в Канаді є активна роль місцевих урядових органів та діалог між різними рівнями управління. Система освіти постійно адаптується до суспільних змін, враховуючи потреби різних груп населення та забезпечуючи розвиток гнучких механізмів захисту прав.

Таким чином, як у Фінляндії, так і в Канаді захист прав учасників освітнього процесу становить суттєву складову сучасної освітньої

парадигми, спрямованої на створення справедливого та відкритого освітнього середовища для всіх.

Ці країни не лише визначають важливі принципи захисту прав учасників освітнього процесу, а й успішно впроваджують їх у своїх освітніх системах.

Захисту прав учасників освітнього процесу приділяється велика увага у Франції, як в одній із провідних країн світу. Розробляється та впроваджується ряд основних принципів та сучасних підходів для забезпечення цього захисту. Один з основних принципів захисту прав учасників освіти у Франції полягає в гарантуванні рівних можливостей для всіх здобувачів освіти. Система освіти працює над створенням середовища, де кожен здобувач, незалежно від соціального статусу чи етнічної приналежності, має рівний доступ до якісної освіти. Франція активно розвиває інклюзивні освітні практики, спрямовані на те, щоб кожен здобувач, навчався разом зі своїми однолітками.

Сучасні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу включають в себе розширення діапазону прав та свобод здобувачів. Франція дбає про право на свободу вираження думки та культурний розвиток учасників освітнього процесу, стимулюючи творчий підхід до навчання. Крім того, система освіти у Франції активно залучає батьків та громадськість до процесу прийняття рішень. Це дозволяє створити партнерські відносини між учасниками освітнього процесу та забезпечити врахування різних поглядів та потреб.

Зазначимо також значущий внесок Франції у розвиток міжнародних стандартів у сфері захисту прав учасників освітнього процесу. Країна активно співпрацює з міжнародними організаціями, сприяючи обміну найкращими практиками та розвитку глобальних стратегій для захисту прав учасників освітнього процесу. Впроваджується системний та комплексний підхід до захисту прав учасників освітнього процесу, враховуючи принципи рівності, інклюзивності, свободи та партнерства. Це свідчить про визнання

важливості освіти як ключового елементу соціального прогресу та розвитку особистості.

Різностороння політична діяльність Франції свідчить про напрацювання потужної бази ефективного вирішення правових конфліктів, які виникають та пов'язані зі сферою освіти. Дослідження світового досвіду надасть змогу об'єктивно, критично оцінити законодавство у сфері захист прав учасників освітнього процесу України, виявити його недоліки та переваги, визначити напрямки удосконалення.

Як зазначає О.Ф. Мельничук: «...право на освіту у Франції, як і в Україні, також проголошується на конституційному рівні і його підґрунтям є Конституція Франції та Кодекс про освіту Франції. Сутність права на освіту полягає в можливості кожного розвивати свою особистість, підвищувати рівень початкової і безперервної підготовки, включатись у суспільне та професійне життя, виконувати своє громадське призначення. Але, на відміну від України, у французькому законодавстві із більшою силою виражається публічний характер освіти. Зокрема, вона проголошується первинним національним пріоритетом, а організація публічної безкоштовної та світської освіти на всіх рівнях визнається обов'язком держави» [85, с. 15].

Слід погодитись з автором, зазначаючи, що в Україні та Франції право на освіту є конституційним пріоритетом. Зазначимо, що поряд з цим, відповідно й забезпечується гідний захист прав учасників освітнього процесу (захист не лише права на освіту, а й інше коло прав). У Франції захист прав учасників освітнього процесу визнається обов'язком держави, що виражається в публічному характері та проголошенні його національним пріоритетом. Важливо акцентувати увагу на різниці в підходах: у французькому законодавстві виразніше визначено публічний характер захисту прав учасників освітнього процесу, що ставить державу у відповідальність за забезпечення безкоштовної та світської освіти на всіх рівнях та здійснення захисту прав усіх учасників освітнього процесу.

Наприклад, у Франції освіта є обов'язковою для дітей від 6 до 16 років незалежно від статі та громадянства. Обов'язковий характер освіти забезпечується чіткою регламентацією в Кодексі про освіту порядку вступу дитини до державної чи приватної школи або здобуття нею освіти в сім'ї та, що важливо, встановленням санкцій за такі порушення. Характерно, що в разі вчинення порушення, батьки або особи, які їх заміщують, а також навчальні заклади притягаються до кримінальної відповідальності» [85, с. 16].

Астахов В.В., відзначає, що «у Франції, на регіональному рівні функції державного управління освітою розподілені між 28 навчальними округами, які звуться академією. Оскільки згідно з територіально-адміністративним устроєм Франція ділиться на 22 регіони, то території регіонів не завжди відповідають академіям. Кожну академію очолює ректор, який призначається президентом, який і є представником міністра і вищою посадовою особою у своєму навчальному окрузі. Адміністративні повноваження ректора не поширюються, однак, на заклад вищої освіти, що мають академічну автономію й право вибору своїх керівників: президента – в університеті або директора – у вищій школі і інституті. Стосовно закладу вищої освіти ректор відповідної академії виконує функції канцлера університетів, які полягають у здійсненні координації між закладами вищої освіти своєї академії й між закладом вищої освіти і середніми школами з питань підготовки й підвищення кваліфікації викладачів» [9].

Зазначені аспекти французької системи освіти суттєво впливають на захист учасників освітнього процесу. Зокрема, розподіл функцій державного управління освітою між 28 навчальними округами, або академіями, визначається на регіональному рівні. Це створює систему, в якій заклад вищої освіти має свого ректора, який є представником міністра та вищою посадовою особою у своєму навчальному окрузі. Дана структура визначає адміністративні повноваження ректора, які, хоч і не поширюються на заклади вищої освіти з академічною автономією, впливають на координацію та

взаємодію між закладами вищої освіти та середніми школами. Дана система управління освітою визначає ієрархію та взаємодію між різними рівнями освіти, що впливає на ефективність захисту прав учасників освітнього процесу, зокрема в контексті їхнього навчання та вибору освітніх шляхів.

Цікавими є висновки Пластиніної Н.Н., що: «у Франції до штатного розкладу шкіл включена посада асистента-вчителя, до обов'язків якого належить: надання допомоги вчителям, учням із обмеженими можливостями під час їх інтеграції до шкільного середовища, застосування нових технологій, контроль за учнями в навчальному закладі, участь в різноманітних освітніх і ін. закладах»[103, с. 12].

У даному визначенні обов'язків асистента-вчителя видно, що ця посада є важливим елементом механізму захисту прав учасників освітнього процесу, зокрема здобувачів із обмеженими можливостями. Асистент-вчитель виконує ключову роль у створенні доступного та інклюзивного середовища для здобувачів з різними освітніми потребами. Надання допомоги вчителям та учням під час інтеграції до шкільного середовища вказує на важливість асистента-вчителя у забезпеченні рівних можливостей для всіх здобувачів. Він сприяє впровадженню інклюзивної практики, що є важливим аспектом захисту прав здобувачів із різними потребами.

Ствердним напрямом реформування сфери освіти є нова класифікація рівнів та ступенів вищої освіти. «...Так, підготовка фахівців із вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: - початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; - перший (бакалаврський) рівень; - другий (магістерський) рівень; - третій (освітньо-науковий) рівень; - науковий рівень. Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук» [107].

Законодавство, що регулює освіту у Франції, забезпечує неперервність освіти як національний обов'язок, визначений в статтях Кодексу про освіту Франції. Розглядає сутність принципу неперервності освіти в можливості кожної особи протягом всього свого життя підвищувати свій рівень підготовки та адаптуватися до економічних і соціальних змін, підтверджуючи отримані знання.

Відмітимо що, такий підхід відзначається гнучкістю та адаптивністю до економічних і соціальних змін, що може розглядатися як важливий аспект в захисті прав учасників освітнього процесу. Даний підхід підтримує ідею, що освіта повинна бути доступною та корисною для всіх шарів населення, сприяючи їхньому постійному освітньому розвитку.

Мельничук О.Ф. зазначає, що: «норму про безперервність освіти як національний обов'язок доречно було б закріпити у вітчизняних базових освітніх законах та конкретизувати в законодавстві про працю» [85, с. 16].

Враховуючи вищевикладене, на поточному етапі розвитку суспільства відбувається перегляд освітнього законодавства для створення єдиного Європейського освітнього простору. Участь української системи освіти в євроінтеграційних перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток, отримання нових якісних характеристик. Це можливо тільки через модернізацію нормативно-правової бази освітянської діяльності та розробку програми послідовного зближення її з європейським освітнім і науковим простором.

Освітнє законодавство Франції має деякі переваги порівняно із вітчизняним, які слід враховувати при вдосконаленні нормативно-правової бази освіти в Україні. Наприклад, французьке законодавство, на відміну від українського, гарантує доступність освіти для всіх. Україна стикається з проблемою розвитку інклюзивної освіти, оскільки, хоча право на освіту є у кожного громадянина, для дітей із спеціальними потребами необхідно створити спеціальні умови навчання чи заклади. Ще однією проблемою в українському законодавстві є відсутність конкретних санкцій до батьків або

опікунів за порушення порядку вступу дитини до школи. Для вирішення цих проблем та уникнення конфліктів між законами, може бути корисним прийняття Кодексу про освіту. Цей Кодекс дозволив би систематизувати та інтегрувати існуюче законодавство, створивши єдиний і ефективний закон, який би діяв на всій території держави.

Проблеми, з якими стикається Україна, включають в себе необхідність створення спеціальних умов для навчання здобувачів із спеціальними потребами та відсутність конкретних санкцій за порушення порядку вступу до закладу освіти. Пропонується вирішення цих питань через прийняття Кодексу про освіту, як можливий шлях для систематизації та інтеграції різних аспектів законодавства в єдиний та ефективний документ, який має діяти на всій території держави. Дане рішення може сприяти покращенню захисту прав учасників освітнього процесу в Україні, забезпечуючи більшу доступність та системність в освітній сфері.

«Французький вчений Елбоу В. окреслюючи освіту Франції зазначає: «Французькій системі вищої освіти притаманна велика різноманітність навчальних закладів із міцними традиціями, здатних, насамперед, чітко орієнтуватися при підготовці фахівців на вимоги сьогодення. Система вищої освіти П'ятої республіки вирізняється великою кількістю навчальних закладів з різною кінцевою метою, різними структурами та умовами зарахування. У зв'язку з цим відзначимо, що якість, різноманітність, специфіка навчальних закладів ускладнює їх класифікацію. З одного боку, в країні існують так звані Вищі школи (*Grandes écoles*), спеціалізовані вищі навчальні заклади, які дають найкращу освіту, готують переважно державних службовців, кадри для різних галузей господарського, адміністративного та культурного життя й гарантують випускникам постійне місце роботи. Для вступу до *Grandes écoles* кращим випускникам ліцеїв необхідно пройти низку достатньо жорстких випробувань, а саме успішно закінчити дворічні підготовчі курси (*classes préparatoires aux Grandes écoles*), зарахування на які проводиться на підставі конкурсу атестатів, після цього скласти на

високому рівні вступні іспити. Таким чином, вступ до найпрестижніших вищих навчальних закладів Франції відбувається на підставі конкурсних іспитів (8–10 і більше кандидатів на кожне вакантне місце). Кращими з кращих вважаються: Школа хартій, Національна школа сучасних східних мов, Національна школа адміністрації, Школа мостів і доріг, Політехнічна школа, Школа мистецтв і мануфактур, Вища комерційна школа та ін.» [151, с. 64].

Узагальнюючи, французька система вищої освіти характеризується значною різноманітністю та великою кількістю закладів освіти. Проте, це ускладнює їх класифікацію, оскільки вони мають різні структури та умови зарахування. Високий ступінь конкуренції і строгі вимоги для вступу до престижних вищих навчальних закладів, таких як Вищі школи, підкреслює важливість якості та вибірковості в освітньому процесі. Такий підхід визначається як один із механізмів захисту прав учасників освітнього процесу в Франції, забезпечуючи якісну підготовку та стабільне місце роботи для випускників.

Уткіна М.С. у своєму дослідженні наводить наступні тези: «громадяни Франції вважають, що саме вищі школи з належною їхньою системою підготовчих класів і суворим селективним відбором при вступі є найдосконалішим досягненням національної системи вищої освіти» [1139, с. 268].

У свою чергу, Голотюк О.В. розглядає наступну думку: «у Франції діють університети, які хоча й не відіграють домінуючої ролі, але охоплюють більшу частину студентів Франції. Університети орієнтуються на вимоги внутрішнього ринку праці, але є дуже чутливими до змін в європейському й глобальному освітньому просторі. Державні університети поглинають майже 2/3 студентів країни. Майже кожен з університетів – великий заклад із десятком і більше тисяч студентів, що має адміністративну та наукову ради, раду викладачів і студентів і керується президентом, якого на п'ять років обирають ці три ради» [26].

У Франції, порівняно із вступом до вищої школи, процес вступу до університету значно спрощений. Він базується на поданні документа про завершену середню освіту та складанні випускних іспитів, які оцінюються для отримання бакалаврату. Ці іспити проводяться одночасно по всій країні, майже виключаючи можливість списування. Такий підхід робить систему виглядом справедливою та захищеною в очах громадськості.

Уткіна М.С. зазначає, що «...специфіка французьких університетів полягає в тому, що до них можна вступити без складання іспитів, проте після закінчення першого року лише від 40 % до 50 % студентів продовжують навчання на другому курсі. Після першого року навчання в університетах проходить суворі селекція кращих студентів, які переходять на наступний курс навчання. Після кожного курсу діє така ж сама система, тобто відбирають найсильніших та найбільш витривалих студентів, котрі в майбутньому здобувають університетську освіту. Як кажуть самі французи, вступити до університету легко, але надто важко його закінчити» [139, с. 269].

Важливим для нашого дослідження є характеристика освітньої сфери Франції Смужаниці Д.І., а саме: «університетське навчання у Франції традиційно поділяється на цикли. Перший цикл є дворічним. Залежно від профілю вищого навчального закладу він закінчується кваліфікаційним дипломом, до прикладу DEUG – *Diplôme d'études universitaires générales* (диплом загального університетського навчання), існують окремі спеціалізації цього диплому. Студенти технічних спеціальностей здобувають DUT – *Diplôme universitaire de technologie* (університетський диплом із технології) – диплом інженера, який отримують також після дворічного першого циклу навчання. Обидва дипломи (DEUG і DUT) відповідають рівню bac+2, тобто + 2 роки навчання після бакалаврату, й засвідчують закінчення навчання першого університетського навчального циклу. Другий цикл закінчується отриманням ступеня ліценціата (*licence* – або bac+3) і дає змогу студентам брати участь у конкурсах на заміщення багатьох вакантних

посад або ж, за вибором, продовжити навчання. Третій університетський цикл триває 2 роки після ліценціату й коронується здобуттям ступеня магістер (*master* – або bac+5). Вказаний науковий ступінь запроваджено у 1999 р., до цього у Франції існував ступінь магістра (bac+4), який давав змогу продовжити наукову роботу тим, хто обрав фах науковця й отримати диплом поглиблених студій DEA – *Diplôme d'études approfondies*, чи DESS – *Diplôme d'études supérieures spécialisées* – диплом про вищу спеціалізовану освіту для тих, хто вирішив обрати професійний шлях. Система LMD надає можливість студентам скоротити до мінімуму адміністративні проблеми у разі продовження навчання в іншому європейському вузі. Таким чином, на європейському рівні студенти стають більш мобільними й прогресивними. Щоб пройти повний університетський цикл, вони все частіше комбінують курси в різних провідних європейських навчальних закладах. Все це відбувається в рамках європейської системи «Еразмус» [127, с. 211].

Така структура сприяє ефективному захисту прав учасників освітнього процесу, забезпечуючи їм якісну та прогресивну освіту.

У більшості французьких закладів вищої освіти обов'язковою вимогою є однорічне навчання за кордоном. Поступово університети також впроваджують подібну практику вивчення в закордонних закладах освіти, що дозволяє здобувачам покращити свої навички в іноземних мовах та отримати досвід роботи в інших країнах Європи.

«...Франція була однією з перших європейських країн, яка розпочала втілення ідей Болонського процесу в систему вищої освіти. Зміни, зумовлені принципами Болонського процесу, супроводжувалися прийняттям і ухваленням низки законодавчих актів, серед яких найбільш відомим є Декрет про адаптацію французької освітньої системи до європейської галузі вищої освіти (від 8 квітня 2002 р.). Реформи, що отримали назву LMD (*licence-master-doctorat*), проходять без змін у законодавстві, що є безперечним плюсом; вони здійснюються за допомогою урядових декретів і міністерських постанов. Урядом була задекларована автономія вузів і всі зміни та

перетворення проходять у Франції по-різному, хоча й централізовано. Деякі виші приймають велику частину нововведень одночасно, інші – шляхом реорганізації чисельних спеціалізованих проектів».

Некіт К.Г. зазначає, що: «...болонський процес має бути в основному зосереджено на лібералізації вищої освіти, навчанні студентів принципам свободи та водночас час відповідальності за свій вибір. Досвід західних країн показує, що вибір дисциплін учнями відповідно до їхніх інтересів спонукає їх до дослідження» [173, с. 81].

Зауважимо, що Болонський процес виявив значний вплив на системи вищої освіти в країнах Європи. В рамках цього процесу було введено спільні стандарти та реформи для сприяння співпраці між європейськими університетами. Ключовими аспектами Болонського процесу є впровадження системи циклів вищої освіти (бакалаврат, магістратура, докторат), забезпечення мобільності здобувачів та визнання кваліфікацій. Даний процес сприяє захисту прав учасників освітнього процесу, створюючи більш однорідні та доступні умови для навчання та кар'єрного зростання. Визначення загальних стандартів також сприяє підвищенню якості освіти та обміну знаннями між країнами. Болонський процес сприяє розвитку освітнього середовища, де права та можливості учасників освітнього процесу є ключовими пріоритетами.

Здобувачі університетів і вищих шкіл отримують однакові наукові ступені, але випускникам університетів часто важче знайти роботу, ніж їхнім колегам з вищих шкіл. З огляду на високий відсоток відрахувань після першого курсу та проблеми з трудовою зайнятістю, французькі університети пройшли кілька реформ протягом останніх 20 років. Ці реформи включають індивідуальний підхід до роботи зі здобувачами, викладання в невеликих групах, і збільшення кількості спеціалізованих інститутів (як інститут освітнього омбудсмена) [102] та факультетів, орієнтованих на навчання конкретним професіям, а не загальній підготовці.

Підводячи висновки, слід зазначити, що система освіти Франції є потужною, ефективною і може стати прикладом для наслідування. У Франції захист прав учасників освітнього процесу визначається законодавством та особливостями освітньої системи. Законодавство гарантує право на освіту, визначаючи його як національний обов'язок, а принцип безперервності освіти сприяє постійному підвищенню кваліфікації протягом життя. Різноманітність закладів освіти підкреслює важливість якості та доступності освіти. Конкурсний відбір та дворічні підготовчі курси є механізмами гарантування високого рівня освіти та обрання найкращих університетів. Система LMD забезпечує мобільність здобувачів та сприяє їхньому прогресивному розвитку. У цьому контексті освітня система Франції сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку та захисту прав учасників освітнього процесу.

Розглянувши досвід Франції та його динаміку, пропонуємо дослідити досвід інших країн Європи, а саме досвід Швеції в напрямку захисту прав учасників освітнього процесу. У порівнянні з французькою системою, шведська освіта має свої особливості та принципи, які визначають її унікальність та ефективність.

Однією з найкращих у світі вважається система освіти Швеції. Дослідження її досвіду здійснення захисту прав учасників освітнього процесу може позитивно вплинути на розвиток освітнього процесу України. Завдяки високому рівню освіти, науки та економічній політиці уряду, Швеція відрізняється високим темпом зростання промислових галузей і високим рівнем життя своїх громадян.

Особливістю вищої освіти в Швеції є те, що здобувачі мають право записуватися на курси, вчитися і набирати кредити не тільки в одному університеті, але і в будь-якому іншому в межах Швеції і навіть в деяких зарубіжних закладах вищої освіти. Для цього здобувачу потрібно відкрити сайт єдиного освітнього порталу studera.nu і оформити заявку на навчання на обраному ним курсі [147, с. 125].

В університетах Швеції стосунки між викладачами і здобувачами будуються на принципах демократичності та довіри. У цьому контексті прикметною рисою університетської освіти є систематичні проведення опитувань здобувачів (анкети, фокус-групи, інтерв'ю та ін.) щодо компетентності, толерантності, педагогічної майстерності їхніх викладачів. Здобувачі, більшість з яких одночасно навчаються і працюють, мають можливість обирати і навчатися в тій чи іншій групі, зручній за часом, проведення занять або переходити в іншу групу. Разом з тим, попри таку вільність, невідвідування навчальних занять вважається доволі серйозним порушенням. Через пропуск 4-х занять здобувач втрачає можливість скласти залік чи екзамен без повторного курсу вивчення навчальної дисципліни.

Загалом, цей приклад сприяє взаємодії між здобувачами та викладачами, забезпечуючи гнучкість та відповідальність сторін у навчальному процесі, що позитивно впливає на здійснення захисту прав учасників освітнього процесу, створюючи прозоре та взаємно вигідне освітнє середовище.

У Швеції, де від 60-х років XX століття визначені студентські права, традиційно висока участь студентства у вирішенні проблем діяльності університету. Студенти представлені в усіх радах та робочих групах. Наприклад, студентам належать три місця в керівному органі університету, - стільки ж, скільки і викладачам, - а зазвичай така рада складається з 20-25 членів. Повноцінне студентське залучення стало можливим завдяки впливу Національної студентської спілки, права якої закріплено законодавчо [44, с. 80].

Повноваження здобувачів у цій області поступово розвиваються, регулюються актами та постановами про вищу освіту. Проте, досі ведуться обговорення щодо рівнів, на які слід розширити контроль здобувачів, і стосовно обсягу їхніх повноважень. Незважаючи на це, здобувачі вже сьогодні мають широкі права у вирішенні питань підвищення якості, оцінки

та ухвалення рішень. У постановах чітко визначено, що здобувачі повинні бути представлені на всіх нарадах та в робочих групах, які ухвалюють рішення і діяльність яких стосується навчальних програм і різноманітних справ здобувачів. Це означає, що здобувачі освіти мають своїх представників у вчених радах університету і факультетів, а також у різних комісіях та робочих групах (наприклад, тих, які вносять зміни до розкладу чи до екзаменаційних процедур). Так само вони представляють свої інтереси у різних комісіях із перевірки. Проводять опитування щодо справи оцінювання курсів, перевірки предметів і програм. Агенції дедалі більше наполягають на розширенні участі здобувачів освіти і на більшому представленні студентських позицій у питаннях покращення якості освіти.

Цікавим є дослідження Жуковського В., який зауважує, що: «...Серед чотирнадцяти членів ради Агенції два місця належать студентам, і це дає їм змогу брати участь у дискусіях стосовно принципів оцінки якості освітнього процесу. Для шведської освіти важливо залучати студентів до роботи різноманітних робочих підготовчих комісій, які розробляють нові навчальні плани, вносять зміни до вже складених, формують розклади й визначають екзаменаційні процедури. Уже цілком звичним стало залучати їх до оцінних опитувань чи до аудитів, таким чином Агенція вивчає думки студентів щодо покращення програм і навчальних дисциплін. Це стосується рівня самооцінки закладу та зовнішнього оцінювання. У Постанові про вищу освіту наголошено на тому, що студенти повинні оцінювати всі курси навчального закладу. Заклади вищої освіти мають надавати студентам змогу представити їхній досвід, їхнє бачення якості, актуальності та ефективності навчальних курсів, які забезпечує заклад вищої освіти. Згодом навчальний заклад зіставляє результати оцінок курсу, представляє цю інформацію в контексті загального звіту про результати оцінювання і робить її доступною для студентів. Інформацію про це представляють у звітних доповідях як щодо оцінок програм і предметів, так і стосовно якості всього навчального процесу. Окрім обсягу повноважень, дискусії точаться довкола питання ролі

студентів як рецензентів освітнього процесу. Водночас ще бракує ширшого уявлення про студентські права щодо впливу на якість освіти. Залишається ще відкритим питання стосовно репрезентативності чи, навпаки, браку представництва студентів, оскільки у Швеції, як і в більшості інших європейських країн, відсоток участі студентів у студентській спільноті зазвичай становить менше 10 %» [55, с. 270].

Попередні приклади яскраво виражають те, що питанню здійснення ефективного захисту прав учасників освітнього процесу у Швеції приділяється велика увага на всіх рівнях. У цьому контексті важливу роль відіграють як законодавчі акти, так і система соціального партнерства, що сприяє активній взаємодії між різними структурами, щоб забезпечити не лише доступ до якісної освіти, але й гарантувати повагу до прав кожного учасника освітнього процесу.

Дослідження захисту прав учасників освітнього процесу в зарубіжних країнах надає глибоке бачення та засвідчує важливість розуміння ролі кожного учасника освітнього середовища в контексті зарубіжного досвіду. Здобуті знання збагачують уяву про те, як інші країни вирішують питання прав та обов'язків учасників освітнього процесу. Виявлення спільних принципів та відмінностей у розподілі прав та обов'язків між здобувачами, викладачами, батьками та адміністрацією освітніх закладів, надає можливість вдосконалити власну систему освіти. Зокрема, акцент на розвитку партнерських відносин між всіма учасниками освітнього процесу, а також визначення чітких норм та обов'язків, є ключовим елементом успішного функціонування освітнього середовища. Зарубіжний досвід підкреслює важливість взаємодії та відповідальності кожного учасника для досягнення високих стандартів якості освіти. Здатність України перейняти та адаптувати ці принципи сприятиме подальшому розвитку освітньої системи та покращенню якості навчання в Україні.

Загальний висновок з аналізу сучасних підходів до захисту прав учасників освітнього процесу вказує на надзвичайну важливість актуалізації

цього питання в сучасному освітньому контексті. Сучасні підходи, зокрема індивідуалізація та персоналізація освіти, інтеграція технологій, плюралізм та інноваційне управління, є беззаперечно важливими для забезпечення повноцінного захисту прав та свобод учасників освітнього процесу. Зазначені підходи дозволяють створювати безпечне та стимулююче освітнє середовище, де кожен учасник освітнього процесу може виявити свій потенціал, розвивати власні здібності та брати участь у навчальному процесі на рівних умовах. Застосування технологій робить освіту більш доступною та адаптованою до сучасних вимог, забезпечуючи сталу підтримку та зручний доступ до навчальних ресурсів. Плюралізм та інклюзивність в освіті не лише забезпечують рівні умови для всіх, але й підкреслюють унікальність кожного учасника освітнього процесу. Інноваційне управління освітнім процесом дозволяє ефективно впроваджувати та адаптувати передові підходи, забезпечуючи високий стандарт захисту прав учасників освітнього процесу. Таким чином, сучасні підходи є важливим фактором у формуванні освітнього простору, де враховуються та забезпечуються права, свободи та потреби кожного учасника. Це створює основу для сталого розвитку суспільства та виховання нового покоління громадян, які будуть готові до викликів сучасності.

Також надзвичайно велика важливість принципів здійснення захисту прав учасників освітнього процесу, оскільки вони визначають етичні, соціальні та юридичні норми, що забезпечують стабільність та розвиток освітньої системи. Ці принципи гарантують індивідуальну свободу, рівність, безпеку та інклюзивність, створюючи основу для повноцінного розвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу. Впровадження цих принципів сприяє формуванню гармонійного та справедливого освітнього середовища, що відображає потреби та права кожного індивіда.

Узагальнюючи, захист прав учасників освітнього процесу в сучасних умовах вимагає комплексного та системного підходу. Зарубіжний досвід надає цінні вказівки для побудови ефективних моделей захисту, які

враховують різноманітні аспекти сучасного освітнього середовища та сприяють створенню більш справедливого та розвинутого суспільства.

1.3 Гарантії та механізми реалізації захисту прав учасників освітнього процесу

У зв'язку із зростанням інтересу до захисту прав у сфері освіти, розширенням кола учасників освітнього процесу та бажанням держави встановити партнерські стосунки з усіма зацікавленими сторонами, у наукових колах все більше обговорюється потреба перегляду та уточнення існуючих правових гарантій захисту прав учасників освітнього процесу в Україні. Ці роздуми викликані різними факторами, зокрема вивченням європейського досвіду в гарантуванні захисту прав учасників освітнього процесу. Загалом визнається, що реальність прав і свобод залежить від наявності гарантій, і без них можливості учасників освітнього процесу залишаються лише на рівні декларацій.

Упродовж XIX – XX століть гарантії захисту учасників освітнього процесу стали об'єктом численних наукових досліджень. Пізнання теоретичної важливості гарантій здійснення захисту прав учасників освітнього процесу викликало підвищений науковий інтерес науковців до їхнього дослідження. Проблема гарантій захисту прав учасників освітнього процесу також не залишається поза увагою наукового співтовариства.

Дослідження юридичної сутності будь-яких прав і свобод особи без вивчення умов і засобів, які їх гарантують, вважається неефективним і необґрунтованим. Загалом визнається, що реальне забезпечення правового захисту залежить від наявності гарантій здійснення такого захисту.

«Потреба з'ясування природи гарантій у механізмі здійснення захисту прав учасників освітнього процесу зумовлюється, з одного боку, їх значущістю, а з іншого боку об'єктивним чинником, як розвиток освітніх правовідносин. Якраз остання обставина спричиняє зміну характеру

середовища, власне самих засобів, які виконують забезпечувальну функцію» [37, с. 176; 40].

В умовах демократизації освіти академічні свободи та інші стимулюючі засоби, захист прав учасників освітнього процесу відіграють важливу роль у її системі. Зростання впливу міжнародних норм та процесів євроінтеграції у сфері освіти вимагає додаткових досліджень у цьому напрямку. Також, необхідність вивчення гарантій захисту прав учасників освітнього процесу підсилюється дискусійним та недостатньо дослідженим характером окремих аспектів, таких як поняття, сутність, видова класифікація та роль інституцій у механізмі захисту прав учасників освітнього процесу.

Важливо відзначити, що в теперішній час в Україні проблема гарантування захисту права учасників освітнього процесу на освіту не вивчений у повному обсязі. Для забезпечення здійснення захисту прав учасників освітнього процесу в Україні необхідно детально вивчити гарантії захисту права на освіту, практику країн, що активно рухаються в цьому напрямку. Досвід Сполучених Штатів Америки та країн Європейського Союзу в цій сфері заслуговує на належну увагу.

Значущість гарантій здійснення захисту прав учасників освітнього процесу визначається ключовими аспектами, що впливають на стабільність, справедливість та ефективність освітнього середовища. Це питання виступає важливою складовою сучасної науково-педагогічної парадигми та наукових досліджень з освітнього права.

По-перше, гарантії захисту прав учасників освітнього процесу забезпечують справедливий розподіл можливостей та ресурсів, що є важливим для забезпечення доступності освіти для різних соціокультурних груп. Справедливість в освіті підкреслюється гарантіями, що запобігають дискримінації та забезпечують рівність стартових умов для всіх учасників.

По-друге, гарантії захисту прав здобувачів, викладачів та інших учасників забезпечують безпеку та стабільність в освітньому середовищі. Це важливо для формування позитивного та сприяючого навчального клімату,

що, в свою чергу, підтримує академічний розвиток та соціальну інтеграцію учасників.

По-третє, гарантії захисту прав учасників освітнього процесу сприяють зміцненню їхнього правового статусу та індивідуальної автономії. Це не лише захищає їхні права від можливих порушень, але й сприяє створенню умов для розвитку та самореалізації особистості.

Наукове співтовариство, вивчаючи правову природу гарантій у сфері освіти, вбачає загальну згоду в їхній важливості. Важливо визначити, що гарантії прав учасників освітнього процесу є основною запорукою стабільності та розвитку суспільства. Це не тільки стосується права на освіту, але і визнає необхідність ефективного захисту прав здобувачів вищої освіти. Гарантії в цьому контексті слугують не лише юридичними абстракціями, але й реальними інструментами забезпечення справедливого та рівного доступу до знань. Вони є стовпами, на яких ґрунтується демократичний принцип освіти, де кожен індивід має право на розвиток своїх здібностей незалежно від соціальних чи економічних обставин. Гарантії захисту прав здобувачів вищої освіти включають в себе не лише фінансову підтримку та доступність освітніх програм, а й визнання і захист права на свободу думки та висловлювання. Це стає невід'ємною частиною гармонійного освітнього середовища, де різноманітність поглядів та ідей вважається джерелом збагачення для всього суспільства.

Отже, обґрунтоване розуміння та реалізація гарантій прав учасників освітнього процесу визначає успішний розвиток суспільства. Це не тільки створює умови для освітнього зростання, але й підтримує сталість цінностей, на яких ґрунтується сучасна освітня система.

За висловленням В. Боняк: «гарантіями досліджуваного права є чітка система соціально-економічних, політичних, юридичних та ідеологічних умов, засобів і способів, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та захист конституційного права людини і громадянина на освіту, за яких особистість (людина і громадянин) може реально захистити і відстоювати на

законних підставах, передбачену Конституцією України, законодавчими актами, можливість» [15, с. 124].

Подібну дефініцію пропонують також і М. Курко [73, с. 145]. «Аналіз існуючих дефініцій свідчить, що науковці, розкриваючи правову природу гарантій прав і свобод людини і громадянина, тією чи іншою мірою акцентують увагу на наступних їх властивостях: 1) інструментальному (умови, засоби, способи, фактори, чинники) і діяльнісному (забезпечують повну і всебічну реалізацію, захист та охорону прав, свобод і обов'язків) змісті; 2) системності; 3) загальності використання кожним; 4) об'єктивному (умови і засоби, які створюються суспільством і державою) і суб'єктивному характері (залежать від активної позиції самої особи); 5) взаємозв'язку і взаємодії соціальних і правових умов, засобів і способів гарантування прав, свобод, обов'язків людини і громадянина; 6) багатоманітності виразу. На думку автора, гарантії права на освіту – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних загальносоціальних умов і правових засобів, що забезпечують реалізацію, захист та охорону права на освіту. Неабияке значення для з'ясування сутності гарантій має їх класифікація».

Важливо визнати детальний підхід до загальної теоретичної систематизації гарантій, який використовує С. Бобровник, а саме: «а) практичне спрямування (загальні; спеціальні); б) характер (норми та принципи; судовий захист; відповідальність за порушення прав та свобод людини); в) ступінь поширеності (національні; міжнародні); г) суб'єкти, що реалізують гарантії (Верховна Рада України; Президент України; суд; омбудсман; прокуратура; адвокатура; політичні партії та громадські організації; місцеві адміністрації; органи місцевого самоврядування; міжнародні органи та організації, членом яких є Україна); д) особливості правового статусу, що гарантується (загальні; родові; галузеві; індивідуальні); ж) зміст (контрольні; процедурні; організаційнотехнічні)» [13, с. 106].

Кольченко К. зауважує, що «законодавство України приділяє достатньо уваги декларуванню стандартів права на освіту всіх дітей. Однак є проблеми із забезпеченням гарантій з боку держави щодо його реалізації для дітей з особливими освітніми потребами в т. ч. і дітей з інвалідністю. Це стосується таких аспектів як: забезпечення для дітей з особливими освітніми потребами в т.ч. і дітей з інвалідністю рівності при виборі навчального закладу, форми навчання; забезпечення доступності освіти для всіх дітей, включаючи дітей з особливими освітніми потребами в т.ч. і дітей з інвалідністю; реальне забезпечення визнання освіти дітей з особливими освітніми потребами в т.ч. і дітей з інвалідністю в Україні пріоритетною сферою в галузі освіти; залучення дітей з особливими освітніми потребами в т.ч. і дітей з інвалідністю до процесу навчання як активних та реальних його учасників, а не пасивних одержувачів освітньої послуги; дотриманню змісту і характеру освіти для дітей з особливими освітніми потребами в т.ч. і дітей з інвалідністю на доступному рівню» [62].

Додатково, слід визначити, що ефективні гарантії захисту прав учасників освітнього процесу необхідно розглядати у контексті не лише організаційної структури управління, але й комплексного законодавчого забезпечення. Вказані проблеми охоплюють широкий спектр аспектів, серед яких важливість забезпечення рівності у виборі закладу освіти та форми навчання, доступності освіти для всіх, а також реального визнання та підтримки освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Забезпечення активної участі цих дітей у навчальному процесі та забезпечення високих стандартів освіти на доступному рівні стають важливим завданням в галузі освіти, в якому необхідно продовжувати вдосконалювати гарантії та механізми захисту прав кожного учасника освітнього процесу.

В сучасному дослідженні правової природи гарантій у сфері захисту прав учасників освітнього процесу, у науковому співтоваристві існує консенсус щодо загальних та спеціальних гарантій захисту прав учасників освітнього процесу. Загальні гарантії визначають основоположні принципи,

на яких ґрунтується стабільність та розвиток освітньої системи. Принципи, такі як рівність умов, свобода вибору, захист від дискримінації, забезпечення безпеки та здоров'я, а також участь у прийнятті рішень, становлять фундаментальні основи, які не лише забезпечують доступ правовий захист, але й сприяють гармонійному функціонуванню освітнього середовища.

Спеціальні гарантії, у свою чергу, спрямовані на відзначення та захист прав учасників освітнього процесу, адаптуючись до унікальних потреб конкретних груп чи осіб. Ці гарантії включають індивідуалізовані освітні програми та відповідну інфраструктуру для осіб із особливими потребами, забезпечують право на отримання освіти на рідній мові через мовні гарантії, а також економічну підтримку для осіб із низьким рівнем доходу. Гендерні та етнічні гарантії, у свою чергу, мають на меті захист від дискримінації та забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу.

Подана інтегрована система гарантій виступає не лише як правова абстракція, але й як конкретний механізм, що забезпечує реальний захист прав та можливостей кожного учасника освітнього процесу. Визнання важливості цієї системи гарантій є критичним для розбудови сучасного освітнього простору, сприяючи не лише освітньому зростанню, але й формуванню справедливого та рівноправного суспільства.

Вважаємо, що загальні гарантії захисту прав учасників освітнього процесу включають у себе різноманітні політичні, економічні, соціальні та ідеологічні умови, які забезпечують реалізацію захисту прав учасників освітнього процесу.

Фактично освітня політика створює стратегію розвитку системи освіти і одночасно освітньої нормативно-правової бази. Саме тому необхідно дійсно зробити освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Запорукою результативності розвитку державної політики в галузі освіти є закріплення її вищим законодавчим органом, обговорення громадськістю стратегічних документів розвитку освіти, тобто концепцій, доктрин, програм. Саме одним із головних

документів стратегічного характеру є Національна стратегія розвитку освіти в Україні. Слід зазначити, що нагальною в українському суспільстві є розробка національних стратегій розвитку вищої освіти. Науковці все частіше пов'язують політичні гарантії з подальшим розвитком демократії та розширенням можливостей кожного учасника освітнього процесу.

Мельничук О.Ф. у цьому напрямку зазначає, що: «...неабияке значення для гарантування права на освіту є розвиток автономії навчальних закладів, сутність якої полягає в самостійному, незалежному, відповідальному здійсненні навчальними закладами управлінської, освітньо-наукової, фінансової діяльності. Необхідно активніше долучати до освітнього процесу та науково-методичної, економічної діяльності навчальних закладів батьків, наглядових рад, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації. В умовах розвитку демократичної політичної системи слід забезпечити навчальним закладам академічну автономію як основу для інтеграції освіти в європейський освітній простір. Академічна автономія передбачає свободу, сутність якої полягає в самостійному та незалежному здійсненні учасниками освітніх правовідносин навчальної та наукової діяльності. Академічна автономія широко розвинена у Великобританії, де кожен вищий навчальний заклад має право самостійно вирішувати питання щодо впровадження кредитно-трансферної системи навчання, розробки навчальних програм, проходження стажування, правил вступу, присудження кваліфікацій тощо. Освітні закони інших європейських країн також проголошують автономію навчальних закладів» [87, с. 275].

Додамо, що автономія закладів вищої освіти важлива з кількох причин, особливо щодо захисту прав учасників освітнього процесу. Автономія закладів вищої освіти дозволяє університетам самостійно визначати свої освітні програми та дослідницькі напрями, враховуючи потреби сучасного суспільства та здобувачів освіти. Така самостійність сприяє розвитку творчості та інновацій в освіті, адже університети можуть швидко адаптуватися до змін у суспільстві та ринку праці. Вона також дозволяє

університетам встановлювати внутрішні правила та процедури, спрямовані на захист прав студентів, викладачів та інших учасників освітнього процесу. Автономія також грає ключову роль у формуванні атмосфери академічної свободи, де студенти та викладачі можуть вільно висловлювати свої думки та досліджувати нові ідеї без тиску з боку зовнішніх структур. Це сприяє розвитку критичного мислення та наукового підходу. Автономія закладів вищої освіти є важливою у розвитку гармонії між створенням стійкої освітньої системи та гарантуванням захисту прав учасників освітнього процесу

Заслуговує на увагу практика вирішення цього питання в іспанському Єдиному (Органічному) Законі про підвищення якості освіти від 9 грудня 2013 р., який закріплює право навчальних закладів «мати необхідну педагогічну, організаційну, управлінську та економічну автономію», та Єдиному (Органічному) Законі про університети, ст. 2 якого узаконює її заходи. Наприклад, ВНЗ мають такі автономні права: самостійно розробляти статут; вибирати, призначати, припиняти діяльність представницьких і виконавчих органів; розробляти та затверджувати навчальні плани і програми наукових робіт, програми безперервного навчання; вибирати або формувати професорсько-викладацький склад; встановлювати правила прийому студентів, режим навчання та оцінювання знань; присвоювати професійні звання та видавати дипломи офіційного та власного зразка; розробляти, затверджувати та реалізувати свій бюджет; складати та змінювати свій штатний розклад; налагоджувати співробітництво з іншими організаціями, тощо.

Відповідно до законодавства Німеччини, Іспанії та Великобританії є нормою функціонування органів з оцінки якості освіти. Закон України «Про вищу освіту» здійснив прорив в аналізованому питанні – унормував створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, визначив його компетенцію та склад. Заслуговує на схвалення залучення до участі в діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої

освіти міжнародних експертів – професорів провідних іноземних вищих навчальних закладів. Крім того, у цьому законі унормовуються відносини щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання, яке доводить свою корисність і ефективність. Гарантуванням права на освіту в Європі та відносно новим напрямком української освітньої політики вважаємо академічну мобільність студентів і викладачів, яка забезпечує учасникам освітнього процесу можливість змінювати вищі навчальні заклади для навчання, стажування, проведення наукових досліджень як на території певної держави, так і поза її межами. Визначною подією для розвитку академічної мобільності стало підписання 25 травня 1998 р. Францією, Італією, Великобританією, Німеччиною Спільної декларації про гармонізацію архітектури системи вищої освіти, тобто Сорбонської декларації. На шляху формування європейського простору у сфері вищої освіти вагоме місце займає також Болонська конвенція, підписана 18-19 червня 1999 р., яка акцентувала увагу на розвитку академічної мобільності студентів. Проаналізуємо практику її реалізації на прикладі Великобританії, де студенти мають право вільно обирати освітні програми, змінювати їх залежно від свого уподобання, засвоювати зміст цих програм шляхом навчання в декількох вищих навчальних закладах. Студенти можуть вступити до одного навчального закладу, а продовжити навчання в іншому. При цьому їм зараховуються навчальні кредити незалежно від того, в якому з ВНЗ вони опановані [87, с. 278].

На відміну від України, в якій академічна мобільність здобувачів освіти перебуває в зародковому стані, у Великобританії вона широко практикується, а саме займає друге місце в світі після Сполучених Штатів Америки за кількістю іноземних здобувачів освіти, які приїжджають на навчання. Зауважимо, що європейський і американський досвід академічної мобільності здобувачів освіти необхідно практикувати в Україні.

У вивченні юридичної сутності гарантій захисту прав учасників освітнього процесу виявляється глибока інтеграція нормативно-правового

поля, національних конституційних принципів та міжнародних правових стандартів. Зокрема, конституційні гарантії визначають основні освітні права як фундаментальні та невід'ємні компоненти правосуб'єктності. Всупереч з конституційними засадами, законодавчі акти формують правовий каркас, що регулює взаємини учасників освітнього процесу, чітко визначаючи їхні права та обов'язки.

«Забезпечення права на освіту й захист цього права є досить важливими напрямками діяльності держави у сфері освіти» [29, с. 90].

З метою розвитку гарантій права на освіту в Україні слід забезпечити: реальну автономію закладів вищої освіти; функціонування національних і незалежних структур оцінки якості освіти; академічну мобільність здобувачів вищої освіти і викладачів; модернізацію закладів вищої освіти та розвиток їх матеріально-технічної бази; інтеграцію освіти і науки. Важливою гарантією права на освіту є проведення державою, органами місцевого самоврядування, роботодавцями активної соціальної політики, яка виражається в соціальному забезпеченні осіб, що навчаються. Крім того, необхідно врегулювати питання забезпечення цих осіб спеціальними підручниками та навчальними посібниками, соціальним супроводом до навчальних закладів; довузівської їх підготовки; фінансування та матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів, підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів для гарантування рівного доступу особам з особливими освітніми потребами до освіти [87, с. 360].

Необхідність впорядкування суспільних відносин в сфері освіти та забезпечення законних інтересів їх суб'єктів обумовлює вивчення поняття та юридичної природи освітніх правовідносин [72, с. 224].

Захист прав учасників освітнього процесу є ключовою ланкою в системі гарантій, які надають можливість кожному індивіду здобувати знання та розвивати свій потенціал. Справедливий та ефективний захист прав учасників освітнього процесу передбачає наявність прозорих та дієвих механізмів, які гарантують невторчання в їхні права та свободи. Це може

включати в себе правові норми, які визначають права та обов'язки всіх сторін освітнього процесу, а також механізми звернення та вирішення правових конфліктів у сфері освіти.

Захист прав учасників освіти також передбачає доступність та доступ до судових інстанцій, щоб вони могли ефективно вирішувати справи, пов'язані із порушенням прав в освітньому середовищі. Крім того, важливо розвивати систему консультацій та підтримки, щоб забезпечити учасникам освітнього процесу необхідну інформацію та допомогу у вирішенні їхніх проблем.

У процесі освіти завжди залучені дві обов'язкові сторони - здобувач та викладач. Важливо враховувати, що в стандартних положеннях про заклади освіти здобувач визнається не просто учасником, але головною постаттю. Дійсно, він є центральною фігурою у системі освіти, і його інтереси та потреби мають найвищий пріоритет в контексті навчання та виховання. В цьому відображається його ключова роль як основного учасника освітнього процесу.

Однак важливо підкреслити, що успішність освітнього процесу визначається не лише інтересами здобувача, а й якістю та ефективністю роботи викладача. Відповідальність викладача полягає у створенні навчального середовища, де кожен здобувач може розкрити свій потенціал, відчувати підтримку та знайти індивідуальний підхід.

Таким чином, в контексті гарантій науково-педагогічних працівників, закріплених у статті 59 Закону України «Про вищу освіту», слід враховувати важливість взаємодії та співпраці між здобувачем і викладачем. Ця взаємодія є ключовим елементом створення освітнього простору, де права та інтереси всіх учасників отримують належний захист, сприяючи таким чином високій якості та ефективності освітнього процесу.

Гарантії здійснення захисту прав викладачів та науково-педагогічних працівників є необхідним елементом стабільного та продуктивного освітнього середовища. Забезпечення їхніх прав включає в себе захист від

неправомірних дій адміністрації, забезпечення академічної свободи, а також гарантує можливість професійного розвитку та творчої самореалізації. Ефективні гарантії сприяють не лише особистому благополуччю викладачів, а й сприяють підвищенню якості освітнього процесу та стимулюють науковий та педагогічний потенціал закладів освіти.

Суб'єктом гарантування реалізації права на вищу освіту вважаються й самі здобувачі вищої освіти, які окрім безпосередньо здобуття вищої освіти наділені комплексом можливостей впливу на реалізацію свого права на вищу освіту.

Характеризується це тим, що здобувачі не лише володіють правом обирати заклад освіти і спеціальність, але й мають активну роль у формуванні освітнього середовища, в якому вони навчаються.

Зазначимо, що здобувачі вищої освіти можуть впливати на процес навчання та умови навчання через участь у студентському самоврядуванні, представницьких органах та різноманітних ініціативах. Їхня активна участь може включати в себе ініціювання змін до освітніх програм, взаємодію з викладачами та адміністрацією для поліпшення умов, а також участь у розробці стратегій розвитку закладу освіти.

Такий підхід відзначається взаємодією між освітніми інституціями та їхніми учасниками, що сприяє формуванню спільної відповідальності за якісну та доступну вищу освіту. Здобувачі вищої освіти стають активними агентами змін у системі, спрямованими на поліпшення умов навчання та реалізацію їхніх особистих та колективних потреб у вищій освіті.

Проведене дослідження гарантій здійснення захисту прав учасників освітнього процесу підкреслило актуальність розробки систематичного підходу до класифікації гарантій правового захисту в цій сфері. На основі здобутих результатів і враховуючи різноманітні аспекти та потреби учасників освітнього процесу, пропонуємо авторський виклад класифікації гарантій, який узагальнює та систематизує основні напрямки правового захисту. Дана класифікація враховує різні аспекти, такі як особиста свобода, академічна

свобода, рівність можливостей, інклюзивність та право на інформацію, створюючи комплексний підхід до забезпечення прав та гарантій для всіх учасників освітнього процесу. Класифікація гарантій здійснення захисту прав учасників освітнього процесу охоплює кілька ключових аспектів. Перший аспект - гарантії особистої свободи та недоторканності визнають право на непорушність особистого простору та захищають від будь-яких форм насильства. Другий аспект - гарантії академічної свободи, які підтримують свободу думки та запобігають цензурі. Рівні можливості визначаємо як третій аспект, забезпечуючи рівний доступ до освітніх ресурсів для всіх учасників. Четвертий аспект - гарантії інклюзивності, включаючи створення умов для повноцінного включення осіб із особливими потребами у освітній процес. П'ятий аспект - гарантії цифрової безпеки, спрямовані на захист особистих даних учасників та забезпечення безпеки в онлайн-середовищі. Шостий елемент - гарантії екологічної сталості, що враховують вплив освітнього процесу на навколишнє середовище та сприяють сталому розвитку. Сьомий аспект - гарантії професійного зростання, орієнтовані на створення умов для постійного розвитку викладачів та інших учасників освітнього процесу. Восьмий аспект – гарантія у формуванні правового освітнього простору, яка визначає прозорість, справедливість та демократичні принципи у способах захисту прав, сприяючи тим самим забезпеченню рівних можливостей та захисту прав кожного учасника освітнього процесу.

Отже, у висновку зазначимо, що гарантії захисту прав учасників освітнього процесу визнаються невід'ємною складовою сучасної освітньої системи. Забезпечуючи рівність, справедливість та доступність, вони стають гарантом сталого розвитку суспільства. Врахування потреб кожного учасника, починаючи від здобувачів і закінчуючи педагогічними працівниками, сприяє створенню освітнього середовища, де кожен може максимально реалізувати свій потенціал. Гарантії захисту прав учасників освітнього процесу не лише забезпечують правову обґрунтованість освітніх відносин, але й служать механізмом зміцнення демократичних цінностей,

рівності та соціальної справедливості в сфері освіти. У підсумку, вони визначають успішний розвиток освітнього простору як ключового фактора формування високорозвиненого та гармонійного суспільства.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ У СФЕРІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття, причини та види правового конфлікту в освітньому процесі

Сучасна держава приділяє велику увагу сфері освіти, оскільки вона виконує важливу роль у соціалізації особистості та сприяє професійному розвитку людини. Розвиток безперервної освіти та постійне підвищення рівня освіти громадян є необхідним для суспільного прогресу. Міжнародні стандарти і позитивний досвід західних країн сприяють концептуальному розвитку освітньої системи в Україні та створюють умови для якісного освітнього процесу. В цьому контексті виникає потреба у формуванні освітніх практик, які забезпечують здійснення та захист прав всіх учасників освітнього процесу. Проте, дотримання прав та гарантій суб'єктів освітніх відносин є особливо актуальним питанням в умовах протиріч та розбіжностей, які часто призводять до конфліктних ситуацій. Важко переоцінити роль правового конфлікту у соціальних відносинах. Сучасною тенденцією є розгляд правового конфлікту як необхідної складової суспільного життя та навіть як фактора, що сприяє суспільному розвитку.

Варто відмітити, що в Україні вивчення конфлікту у сфері освіти з точки зору їх правового аспекту переважно здійснюється в межах міждисциплінарного підходу, який включає різноманітні предметні галузі. Тому є очевидною необхідність у визначенні самої юридичної категорії конфлікту в освітній сфері, а також у розробці процесуальних елементів і конкретних правових інструментів для їх врегулювання.

Мадіссон В. акцентує увагу, що розвиток будь-якого суспільства являє собою складний процес, який здійснюється на основі зародження, розгортання і розв'язання різноманітних протиріч і суперечностей. Перебіг цього процесу відбувається через різного роду конфлікти як одну з основних парадигм соціальних відносин [78, с. 39].

Галупова Л. надає наступне визначення: «...конфлікт – багатоаспектне соціальне явище, що відображає стан відносин між різними категоріями суб'єктів, який характеризується наявністю неузгодженості, протиставлення, конфронтації позицій сторін, обумовлених дійсним порушенням чи загрозою порушення прав та інтересів або помилковими уявленнями про їх наявність» [22, с. 19].

Конфлікт є невід'ємною частиною соціальної взаємодії між людьми, що виникає на різних рівнях всередині будь-якого суспільства та безпосередньо впливає на його учасників [25].

«Рахім М. розглядає феномен конфлікту як інтерактивний процес, що характеризується несумісністю, відмінностями чи виникненням незгоди у процесі взаємодії між соціальними суб'єктами: індивідами, групами чи організаціями». З огляду на суб'єкти, конфлікт може розвиватися на особистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, державному чи міждержавному рівнях» [179]. «Незалежно від рівня, виникнення конфлікту у більшості випадків є неминучим, адже кожен індивід має власні цінності, ставлення та інтереси, що часто різняться між собою, протиставляються та провокують розвиток конфліктної ситуації між сторонами» [152].

Стосовно результатів та наслідків для сторін, вважається, що конфлікти можуть бути соціально функціональними або дисфункціональними. Залежно від контексту та обраних учасниками стратегій поведінки, конфлікт може набути конструктивного значення: перетворитися на можливість для налагодження кращого взаємопорозуміння та розвитку подальших позитивних відносин між сторонами, або ж деструктивного – стати причиною розладу даних відносин.

Для ефективного функціонування правової системи важливо, щоб правові конфлікти були прогнозованими, завчасно виявлялися та долалися засобами, характер яких дає змогу уникати тривалих або гострих суперечок [59, с. 54].

«Конфлікт – це біполярне явище (протиставлення двох принципів), яке виявляється в дії сторін на подолання суперечностей, а сторони представлені одним або кількома активними суб'єктами».

Пропонуємо визначати правовий конфлікт у сфері освіти як ситуацію, коли існує розбіжність та протилежність інтересів між сторонами, які залучені до правовідносин в освітній галузі, що призводить до моральної або матеріальної шкоди для однієї або обох сторін. Правовий конфлікт є особливим видом взаємодії, де присутні несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп. Такий конфлікт супроводжується негативним психологічним проявом і представляє собою протистояння між суб'єктами взаємодії. Правові конфлікти в освіті є складними для вирішення та суб'єктивно значущими, оскільки вони ґрунтуються на суттєвих протиріччях. Ці протиріччя супроводжуються гострими емоційними переживаннями. При цьому конфлікт в освіті є культурним явищем, і його характер визначається культурними чинниками. Процес виникнення та розвитку таких конфліктів регулюється культурними нормами, що впливають на процес конфліктної взаємодії між учасниками.

У сфері освіти основні протиріччя та конфлікти виникають у зв'язку з двома основними питаннями: визначенням змісту навчання і методів навчання. Головним замовником у цьому процесі є суспільство, яке встановлює вимоги та очікування, а система освіти і виховання виступає виконавцем цих вимог.

Слободянюк А. та Андрущенко Н. у своїй науковій праці виділили дві ознаки конфліктів: «1. Конфлікт завжди виникає на основі протилежно спрямованих мотивів чи суджень. Такі мотиви і судження є необхідною умовою виникнення конфлікту; 2. Конфлікт – це завжди протиборство суб'єктів соціальної взаємодії, яке характеризується нанесенням взаємного збитку (морального, матеріального, фізичного, психологічного і т.п.)» [126, с. 86].

Конфлікти виникають внаслідок розбіжностей, що постають у процесі навчання та виховання, коли присутнє зіткнення правил, вимог, інтересів вчителів, учнів, батьків та керівників. Ці конфлікти вимагають гармонізації відносин у таких системах: «вчитель – здобувач освіти», «вчитель – здобувачі освіти», «вчитель – вчитель», «вчитель - батьки», «вчитель – керівник», «викладач – здобувач освіти», «викладач-викладач, «викладач-керівник»». Їх можна поділити на вертикальні і горизонтальні. Вертикальні, у свою чергу, поділяються глобальні, середні й мікро рівні. На макрорівні такі суперечності та конфлікти виникають між системою освіти та суспільством. На середньому рівні спостерігаються конфлікти між адміністрацією закладів освіти і учасниками освітнього процесу. На мікрорівні конфлікти виникають між учасниками освітнього процесу.

Горизонтальні конфлікти включають у свій склад протиріччя стосовно освітньої політики держави й розбіжність між різними рівнями управління в освітній сфері.

У простих конфліктах вчитель розв'язує проблеми, не спричиняючи протидії з боку учнів, шляхом організації їхньої поведінки в школі (припинення бійок, сварок між учнями тощо). Складні конфлікти можна класифікувати за різними критеріями. Серед них можна виділити конфлікти, пов'язані з діяльністю, поведінкою, вчинками, взаєминами, а також мотиваційні конфлікти, конфлікти, що виникають через недоліки в організації навчання в школі, та конфлікти взаємодії між учнями й учителями, а також між учителями і адміністрацією школи.

Також можна виділити складні конфлікти, такі як «вчитель-вчитель» та «вчитель - адміністрація школи», де конфлікти між учителями можуть виникати з різних причин, включаючи професійні та особисті фактори. Часто виникають непорозуміння та конфлікти між вчителями початкових, середніх та старших класів. У взаємодії «вчитель- адміністратор» (завуч, директор) проблеми, як правило, викликає фактор підлеглості. Останнім часом також

спостерігаються конфлікти, пов'язані з впровадженням педагогічних нововведень.

У системі вищої освіти батьки більше не мають такого суттєвого впливу, як у середній освіті, і тому виникають такі групи конфліктів: «суспільство – заклад вищої освіти»; «ректорат - колектив закладу вищої освіти»; «студент – викладач», «викладач – викладач», «здобувач освіти – здобувач освіти». Поміж ними можуть виникати конфлікти між ректоратом і колективом закладу вищої освіти, ректоратом і деканатом, ректоратом і кафедрою, кафедрою і деканатом, деканатом і колективом факультету та інші подібні ситуації.

У взаєминах «суспільство – заклад вищої освіти» конфлікти виникають через недостатнє та непостійне державне фінансування, що призводить до деградації матеріально-технічної бази закладу вищої освіти та зниження соціального статусу викладачів. Внаслідок цього викладачі шукають можливості додаткового заробітку, а професорсько-викладацький склад може здійснювати міграцію до інших галузей та за кордон. Ці фактори негативно впливають на морально-психологічний клімат у закладі вищої освіти, спричиняють конфлікти та знижують якість підготовки висококваліфікованих фахівців. Також часто конфлікти пов'язані з процесом навчання та його результатами, оскільки випускники недостатньо задовольняють потреби сучасного суспільства і виявляються незатребуваними.

Конфлікти, що виникають між «ректоратом і колективом закладу вищої освіти», в основному пов'язані зі стилем управління навчальним закладом та соціально-психологічною атмосферою в колективі. Конфлікти «викладач-викладач» в основному виникають через особливості соціально-професійної ієрархії та індивідуально-психологічні якості професорсько-викладацького складу. Ці конфлікти можуть мати такі причини як, різниця в ціннісних орієнтаціях, рівні професіоналізму, нетерпимість і недоброзичливість у міжособистісному спілкуванні, розбіжності між старшими та молодшими

викладачами. Особливістю конфліктів «здобувач освіти-викладач» полягає в тому, що здобувачі, як самостійні суб'єкти педагогічного процесу, можуть свідомо оцінювати зміст і якість надання послуг. Крім того, високий професійний статус викладачів у навчальному закладі не завжди відображає їх соціальне благополуччя, що іноді спричиняє конфлікти зі студентами з багатих сімей. Причинами ж конфліктів «викладач-здобувач освіти» можуть бути різниця в ціннісних орієнтаціях, взаємні очікування, недоброзичливість у спілкуванні, рівень професіоналізму викладача та успішність студентів.

Існує ряд конфліктних ситуацій, які можуть мати схожі аспекти та характеристики. Досліджуючи кожен конфлікт із загальної перспективи, зроблені висновки, що застосовуватимуться і в інших подібних ситуаціях. Такий підхід дозволить нам зрозуміти загальні тенденції та розробити більш широку стратегію управління конфліктами.

Пропонуємо виокремити наступні види конфліктів в освітньому процесі:

1. Діяльнісний конфлікт - виникає в ситуаціях, коли здобувачі освіти виконують навчальні завдання, пізнавальну діяльність але не готові швидко виправляти свої помилки. Викладач висловлює невдоволення, а здобувачі сваряться або висловлюють невдоволення.

2. Конфлікт поведінки – порушення в закладі освіти кодексу поведінки, академічної доброчесності.

3. Реляційні конфлікти – ці конфлікти виникають в емоційній та міжособистісній сферах здобувачів і викладачів. Вони є найбільш стійкими та руйнівними, оскільки є продуктом постійних конфліктів попередніх дій або поведінки, які створюють упереджене сприйняття один одного вчителями та учнями.

4. Мотиваційні конфлікти - виникають між викладачами та здобувачами внаслідок різниці у ставленні здобувачів до навчання. Ці конфлікти можуть мати різні причини, включаючи різні рівні мотивації, цілі, інтереси та очікувань здобувачів. Вони можуть мати різні рівні мотивації

щодо навчання. Деякі з них можуть бути сильно мотивовані досягти успіху та високих результатів, тоді як інші можуть бути менш зацікавлені або незацікавлені у навчальному процесі. Ця розбіжність у мотивації може створювати напругу та конфлікти між учасниками освітнього процесу. Крім того, різні цілі та інтереси здобувачів також можуть призводити до мотиваційних конфліктів. Викладач може спрямовувати навчальний процес на досягнення певних цілей, але учні можуть мати власні інтереси та цілі, які не завжди збігаються з вимогами вчителя. Це може призводити до непорозумінь, незадоволення та конфліктних ситуацій. Мотиваційні конфлікти можуть також породжувати взаємну неповагу, протиріччя та навіть боротьбу між педагогами та учнями.

5. Конфлікти, що виникають внаслідок недостатньої організації навчального процесу в закладах освіти, зазвичай пройшовши три-чотири етапи конфліктів, є невід'ємною частиною процесу навчання. У процесі навчання здобувачі можуть зіткнутися з різними видами конфліктів, спричиненими недоліками в організації навчання. Ці конфлікти можуть мати різні причини та проявлятися на різних етапах навчального процесу. Перший етап конфлікту може бути пов'язаний зі знайомством здобувачів з новими вимогами та очікуваннями, що виникають у зв'язку зі слабкою організацією навчання. У цей період здобувачі можуть відчувати незрозумілість, незадоволення та недостатню підтримку. Другий етап конфлікту може полягати в поступовому зростанні напруження та невдоволення здобувачів освіти, які спричинені незадовільними умовами навчання, відсутністю чітких інструкцій або недостатньою доступністю ресурсів. Вони можуть висловлювати свої обурення, незадоволення та вимагати змін у навчальному середовищі. Третій етап конфлікту може бути пов'язаний зі спробами здобувачів освіти знайти вирішення проблем, які виникають внаслідок слабкої організації навчання. Ними можуть бути висловлені свої пропозиції, запити та домагання щодо поліпшення умов навчання та отримання

необхідної підтримки. Останній етап конфлікту може полягати в досягненні компромісу або розв'язанні проблем.

6. Конфлікти взаємодії між учасниками освітнього процесу зазвичай мають суб'єктивні причини. Одним з найпоширеніших типів таких конфліктів є «конфлікти лідерства», коли два-три лідери та їх групи змагаються за першість.

Наведемо приклад: перша фаза може бути визначена від 1-го до 4-го класу, коли першокласники стикаються зі зміною основної діяльності з ігрової на навчальну, а також з появою нових вимог і обов'язків. Після того, як вони адаптувалися до своєї нової ролі та вчителя, вони вступають у другий потенційно конфліктний період, коли переходять у п'ятий клас. На цьому етапі вони повинні взаємодіяти з учителями-предметниками, пристосовуватися до їхніх вимог та опановувати нові предмети. Третій етап починається після закінчення дев'ятого класу, де лише деякі діти, маючи бажання продовжити навчання в школі, отримують відмову через їх низьку успішність у зв'язку з чим вони змушені розпочати вступ до дорослого життя. Четвертий період конфлікту настає при наближенні закінчення шкільного навчання і пов'язаний з вибором майбутньої професії, проходженням випробувань під час вступу до вищих навчальних закладів, а також розпочатком особистого та інтимного життя. Цей період часто супроводжується почуттями сумніву, невдачами, перешкодами та іншими складнощами.

До вирішення питання, щодо уникнення конфліктів треба підходити комплексно, знання психологічних аспектів, включаючи природу, структуру і розвиток конфліктів, а також ефективні методи управління та процедури примирення є корисними для запобігання конфліктам і їх подолання [18, с. 59].

У сфері освіти існують правові конфлікти, пов'язані з порушеннями прав вчителів і викладачів. Ці конфлікти в основному виникають через невідповідні умови праці, такі як перевищення максимального наукового та

педагогічного навантаження, перевищення річного робочого часу через виконання навчальних, методичних та організаційних обов'язків, а також залучення до робіт, які не передбачені трудовим договором. Порушення оплати праці також є причиною правових конфліктів, зокрема ненадання матеріальної підтримки для виконання наукових досліджень, непрозорість системи доплат, надбавок і премій, а також перешкоджання або обмеження проведення наукової роботи.

«Навантаження в освітньому процесі впливає на психологічний стан особистості, що може привести до виникнення конфліктів та порушення прав учасників освітнього процесу» [35, с. 87].

Серед цих порушень, розглянемо, ще одне не менш важливе та навіть більш значуще, за своєю природою - порушення академічної доброчесності у вигляді так званого плагіату в роботах учасників освітнього процесу. А саме, висвітлимо причини його використання, суб'єкний склад та способи його подолання.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про освіту»: «академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [112].

Тицька Я. наголошує, що: «...враховуючи нормативне визначення академічної доброчесності, а також її етимологічне значення, можна сформулювати ряд ознак, до яких можна віднести: комплексний характер; наявність спеціального суб'єкта; чітко визначена сфера застосування; особлива мета» [132, с. 5].

Розглянемо порушення академічної доброчесності в сфері освіти як правовий конфлікт, оскільки воно пов'язане з порушенням правил, норм і законів, які регулюють академічну сферу. Порушення академічної доброчесності, що включає в себе плагіат, становить серйозний правовий

конфлікт у сфері освіти. Це конфлікт між нормами академічної чесності та законодавством, яке захищає авторські права. Суб'єктами плагіату можуть бути учні, студенти, викладачі та дослідники, які неправомірно використовують чужі ідеї, тексти або результати досліджень без належного визнання джерела. Це порушення підриває довіру до освітньої системи та може мати серйозні правові наслідки для порушників.

«Сучасний розвиток інформаційних технологій і стрімка інформатизація суспільства з одного боку створюють сприятливі умови для неконтрольованого використання продуктів інтелектуальної власності та плагіату, але з іншого – розширюють можливості запобігання цим негативним явищам» [130].

Сингаївська А. зазначає, що: «...в українському освітньому просторі суб'єкти плагіату – це і студенти (учні, слухачі), і викладачі (учителі), і адміністратори навчальних закладів (вищих, загальноосвітніх тощо). Викладачі подекуди стимулюють неетичну поведінку суб'єктів навчання або замовчуванням фактів студентського плагіату та байдужістю до розвитку молоді творчістю, або власним прикладом у презентації навчальних матеріалів, або й організацією «плагіатної» освіти. Адміністратори навчального процесу у вищих навчальних закладах (школах), вважаємо, стають співучасниками плагіату через непряме замовчування, покриття, стимулювання недоброчесного навчання» [125, с. 41].

Ульянова Г. у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що: «учнівський, а за ним і студентський плагіат є підґрунтям для формування майбутніх «фахівців» наукового плагіату» [135].

Погоджуючись з дослідницею, зазначимо, що плагіат здобувачів освіти належить до серйозних проблем у сфері освіти. Ця практика, що полягає у запозиченні ідей, текстів або результатів інтелектуальної праці без належного зазначення джерела, має небезпечні наслідки. Однією з найважливіших небезпек плагіату є те, що це призводить до поширення норми недотримання авторських прав та неповаги до інтелектуальної власності. Коли запозичення

ідей чи матеріалів стає загальноприйнятим і не сприймається як порушення правил, це може підірвати основи наукового та академічного співтовариства. Отже, небезпечність плагіату здобувачів освіти полягає в поширенні неправомірної практики, погіршенні якості освіти та зниженні рівня наукової діяльності. Ця проблема потребує уваги та системних заходів для боротьби з нею в освітніх установах.

«Контроль навчальних досягнень студентів виступає важливим показником кількісних та якісних параметрів технології навчання, дозволяє виявити ефективність навчального процесу» [173, с. 163].

Важливо відзначити, що порушення академічної доброчесності є актуальною проблемою не тільки у вітчизняній науці, а й у науці зарубіжних країн. У цих країнах також висвітлюється серйозність проблеми плагіату здобувачів, і тому навчальні заклади приймають відповідні заходи для її запобігання.

Вирішення правового конфлікту, пов'язаного з порушенням академічної доброчесності, вимагає комплексного підходу та застосування відповідних заходів. Спочатку важливо встановити чіткі нормативні акти і закони, які регулюють академічну доброчесність, включаючи питання плагіату. Це створить основу для встановлення санкцій та відповідальності за порушення. Далі, необхідно розробити та провести програми освіти, спрямовані на підвищення свідомості про проблему плагіату, належні методи дослідницької роботи, правила цитування та етичні стандарти. Це допоможе формувати позитивну культуру академічної чесності серед здобувачів освіти, дослідників та викладачів. Потім, надання належної підтримки дослідникам та здобувачам освіти грає важливу роль у запобіганні порушенню академічної доброчесності. Це включає доступ до належних навчальних ресурсів, консультування та допомогу у розумінні етичних норм та правил.

У цьому напрямку Ульянова Г. О. пропонує наступні превентивні заходи протидії порушенню академічної доброчесності: «запобігання учнівському та студентському плагіату має передбачати комплекс заходів:

від роз'яснення умов правомірного використання чужих творів до встановлення санкцій за плагіат. Адже за умови відсутності негативних наслідків від виявлення плагіату в наукових роботах побороти таке негативне явище, як плагіат, буде доволі важко. Для того, щоб зменшити випадки плагіату в роботах учнів та студентів, необхідно вживати комплексні заходи, спрямовані на:

підвищення рівня знань у сфері авторського права;

формування негативного ставлення до привласнення чужих робіт, що є порушенням прав інтелектуальної власності, за яке може наставати відповідальність;

мотивування студентів до самостійної роботи, щоб студенти ставились до наукової роботи не лише з позиції обов'язку її виконання в межах навчального плану, а й з позиції зацікавленості» [135; 137; 139].

Важливе значення в забезпеченні академічної доброчесності відіграють локальні акти вищих навчальних закладів, наукових установ (положення про запобігання академічному плагіату та забезпечення академічної доброчесності). Для виявлення та своєчасного запобігання плагіату створюються спеціальні комісії та підрозділи [187, с. 220].

Дослідники Чепис О. і Чепис Т. для запобігання використанню плагіату здобувачами освіти, пропонують застосовувати підхід заохочення: «заохочення учнів та студентів до творчості. Вчителям та викладачам потрібно допомагати їм побороти страх зробити щось «неправильно», оскільки часто навіть добросовісні учні/студенти переписують чужі думки, бо бояться, що їхні власні судження та висновки недостатньо «розумні»» [145, с. 54].

Погоджуючись з авторами, зазначимо що даний підхід може бути й буде дуже актуальним на практиці, тим самим забезпечивши реальний досвід вирішення серйозних правових конфліктів в освітньому процесі.

У висновку до цієї проблеми зазначимо, що порушення академічної доброчесності є серйозним правовим конфліктом у сфері освіти, який має

значний вплив на якість та довіру до освітнього процесу. Вирішення цього конфлікту вимагає комплексного підходу та впровадження різноманітних заходів. Важливо створити чітку законодавчу базу, підвищувати свідомість та освіченість учасників освітнього процесу, використовувати ефективні засоби перевірки оригінальності робіт, проводити дисциплінарні процедури та забезпечувати належну підтримку студентам та дослідникам. Тільки через ці комплексні заходи можна досягти зменшення порушень академічної доброчесності та забезпечити високу якість освіти.

Порушення академічної доброчесності є лише одним з багатьох правових конфліктів, з якими можуть стикатися здобувачі освіти. Однак, порушення прав здобувачів освіти може включати інші аспекти, такі як випадки дискримінації, булінгу, мобінгу, недотримання права на адекватну якість освіти. Вирішення цих правових конфліктів вимагає спільних зусиль з боку законодавців, освітніх установ, правозахисних організацій та самого освітнього співтовариства.

Проаналізуємо булінг учасників освітнього процесу. Як правовий конфлікт у сфері освіти булінг становить серйозну проблему, що вимагає уваги та ретельного вивчення. Булінг в закладах освіти може виявлятися у формі фізичного, вербального або психологічного насильства, спрямованого на здобувачів освіти. Правовий конфлікт у сфері освіти, пов'язаний з булінгом, включає порушення прав особистої безпеки, права на гідне ставлення, а також права на навчання в безпечному середовищі. Для вирішення такого конфлікту необхідно визначити ефективні методи запобігання та втручання.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» визначено, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно

інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [108].

Мельничук О.Ф. зазначає, що: «...ефективна протидія булінгу можлива за умови залучення до неї усіх учасників освітнього процесу, керівників закладів освіти, їх засновників, Міністерства освіти і науки України, державних органів, до сфери управління яких належать заклади освіти, освітнього омбудсмена, громадських організацій тощо» [90].

Соболь Є. розглянувши сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу учасниками освітнього процесу в Україні дійшов висновку, що: «...крім того, відсутність чіткого розуміння сутнісної складової категорії «булінг» та її характерних ознак на практиці ускладнює процеси ідентифікації булінгу не лише під час судового розгляду справи, а й також на етапі складання протоколів про адміністративне правопорушення» [128, с. 88].

Зауважимо, що порушенням прав учасників освітнього процесу, зокрема булінгом чи цькуванням, як зазначено у законодавстві страждають переважно малолітні та неповнолітні особи. Однак, важливо визначити, що і повнолітні учасники освітнього середовища також стикаються з аналогічними ситуаціями. З метою забезпечення повного та адекватного захисту прав учасників освітнього процесу, необхідно розглянути та внести уточнюючі зміни до законодавства, щоб воно охоплювало всіх осіб, незалежно від їхнього віку, та гарантувало їм безпеку та захист від будь-яких форм цькування чи насильства.

Вважаємо, що в контексті дослідження необхідно внести уточнюючі зміни до статті 2 п.3 з позначкою 1 Закону України «Про освіту», а саме до існуючого там переліку учасників освітнього процесу (малолітні, неповнолітні) додати «повнолітні» і викласти у наступній редакції: «булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій,

що вчиняються стосовно малолітньої, неповнолітньої, повнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

Недостатньо дослідженим залишається й кібербулінг серед учасників освітнього процесу залишається. Ця проблема виникає в онлайн середовищі та може суттєво впливати на психосоціальний стан учасників навчання. Незважаючи на те, що сучасні технології стали неот'ємною частиною навчального процесу, ми мало знаємо про розміри та характер кібербулінгу серед учнів, вчителів та батьків.

Як зазначають Мельничук О.С., Ткалич М.О. і Чумак С.П.: «...кібербулінг як явище є стає загрозливим, враховуючи зростання інтенсивності цифровізації процеси, розвиток інформаційні технології, демократизація доступу до електрон комунікацій. При тлумаченні поняття кібербулінг, треба звернути увагу на ряд особливостей таких як умисне заподіяння шкоди, повторність або систематичні дії, і чи є вони обов'язковим для кваліфікації діяння як кіберзалякування з огляду на природу кожного справа. Ця специфіка кваліфікації полягає через віртуальність кіберзалякування» [164, с. 7].

Розглянемо «мобінг» як один з важливих поточних правових конфліктів у сфері освіти, який стосується порушення прав здобувачів освіти на безпечне та гідне навчальне середовище. Це проблемне явище характеризується систематичними зловживаннями, психологічним насиллям, загрозами, інтимними образами або іншими формами негативного впливу, спрямованими на приниження, ізоляцію або покриття жертви. У разі мобінгу у сфері освіти, потерпілі здобувачі або працівники навчального закладу можуть бути позбавлені можливості отримувати якісну освіту, зазнаючи психологічних травм, відчувати стрес та емоційні проблеми. Це серйозно підриває їхній академічний прогрес, самооцінку та загальний стан благополуччя.

Метелешко Ю. відзначив, що: «для університету, як і для багатьох інших установ, традиційно характерні два види мобінгу: 1) вертикальний («босинг») – коли психологічний тиск щодо працівника здійснює начальник (ректор, проректор, завідувач кафедри); 2) горизонтальний – коли в мобінгу беруть участь колеги (викладачі). Практика свідчить, що крім зазначених вище видів має місце і так званий інституційний мобінг, тобто моральне переслідування працівників з використанням таких інститутів, як атестація персоналу, кваліфікаційні іспити тощо» [82, с.167].

Алексєєнко Т. підкреслив, що: «...ефективним способом превенції та подолання моббінгу і буллінгу у шкільному та студентському середовищі можуть бути встановлення довірливих стосунків між педагогами і дітьми та молоддю (це дозволить вчасно помітити неблагополуччя), увага саме до малих груп, які виникають стихійно та неформальних лідерів, навколо яких, як правило, гуртуються (адже вони, в першу чергу, знаходяться в зоні ризику). Як у навчальних, так і у виробничих колективах необхідно присікати різні інтриги, намагатися забезпечувати зворотній зв'язок та докладати зусиль до створення сприятливого позитивного психологічного мікроклімату, соціальної реабілітації жертв, а також духовної, змістовної і цікавої зайнятості у сфері дозвілля, чіткої організації навчального і виробничого процесу» [1].

«Можна виділити такі основні форми прояву мобінгу на кафедрах ЗВО, як вербальна агресія (провокаційні питання; несправедливі твердження; висловлювані сумніви в рівні професіоналізму і компетентності співробітника), постійна дискусія з працівником з метою демонстрації переваги (грубе переривання підлеглого; ігнорування об'єктивних і обґрунтованих доводів і т.д.). Спалахи гніву, грубі висловлювання, що принижують особистість працівника, провокують останнього на вчинення помилок або на відповідь некоректною поведінкою, і, врешті-решт, навмисне поширення неправдивої інформації та чуток про працівника, проголошення сфабрикованих скарг і доповідних. Крім цього неподобства характерні й інші

прояви: скрупульозна, з дріб'язковими причіпками перевірка заповнення форм поточної звітної документації, постійний контроль занять зі спробою «зловити» викладача на дрібних порушеннях. Керівництво може несподівано надати викладачу «позачергову» відпустку, за час якої розподілити його обов'язки між іншими співробітниками, лекційне навантаження віддати іншим викладачам» [116, с. 156].

Як зауважує Орос О.: «...мобінг, на відміну від інших форм насильницької (побиття, штовхання, утримування у певному місці тощо) чи агресивної (лайка, озвучування кличок, насмішки, бойкот) поведінки в закладах освіти, є найбільш жорстоким та найбільш небезпечним за своїми наслідками передусім для жертви» [99, с. 80].

Ми повністю погоджуємося з твердженням, що мобінг призводить до серйозних психологічних та психосоматичних захворювань, які впливають на самооцінку та безсилля людини. В сфері освіти, мобінг може мати серйозні наслідки, які варто враховувати. Постійний тиск, критика та негативне ставлення до здобувачів освіти або працівників закладів освіти може призвести до значного погіршення психологічного стану потерпілих. Це може вплинути на їхню академічну успішність, мотивацію до навчання та загальний стан здоров'я. Наслідками мобінгу в освітній сфері можуть бути психологічні проблеми, такі як зниження самооцінки, тривога, депресія та втрата інтересу до навчання. Здобувачі та працівники можуть відчувати соціальну ізоляцію, що ускладнює їхню адаптацію та створює негативне робоче або навчальне середовище.

Крім особистих наслідків, мобінг у сфері освіти також може вплинути на якість освіти загалом. Жертви мобінгу можуть втрачати інтерес до навчання, їхні здібності та потенціал можуть бути недооцінені або не розвинуті повністю. Це може призвести до зниження якості викладання, досліджень та загального розвитку в освітньому середовищі. Отже, наслідки мобінгу в сфері освіти можуть мати довготривалі і широкомасштабні наслідки як для постраждалих осіб, так і для освітнього процесу загалом.

Вирішення цього правового конфлікту і створення безпечного та підтримуючого середовища в освіті є надзвичайно важливими завданнями, щоб забезпечити успіх та добробут усіх учасників освітнього процесу.

«Мобінг призводить до серйозних психологічних та психосоматичних захворювань, які роблять людину безсилою і руйнують її самооцінку. Якщо день за днем на людину сипати критичні й саркастичні коментарі, не підтримувати та ізолювати від інших, то вона мимохіть починає сумніватися у своїй компетенції. Мобінг має ефект доміно, адже негативно впливає не лише на жертву, але й на її найближче оточення – сім'ю, друзів, колег, з якими вона в дружніх стосунках» [11].

Для запобігання мобінгу у сфері освіти, пропонуємо наступний авторський підхід. По-перше, необхідно розробити чітку політику та правила, які забороняють мобінг та встановлюють відповідальність за такі дії. Ця політика має бути доступною всім учасникам освітнього процесу, щоб вони могли ознайомитися з ними та розуміти, що мобінг є неприйнятним. По-друге, варто включати в програми навчання елементи, що сприяють усвідомленню проблеми мобінгу та його наслідків. Це може включати тренінги з комунікаційних навичок, розвиток емоційної інтелігенції та етичної поведінки. Здобувачі освіти та працівники повинні бути освіченими щодо того, як впливати на створення позитивного та підтримуючого середовища. По-третє, необхідно забезпечити доступ до психологічної підтримки та консультування. Здобувачі освіти та працівники повинні мати можливість звертатися за допомогою та порадою до психологів чи консультантів, які допоможуть їм управляти стресом, зміцнювати самооцінку та надавати підтримку у складних ситуаціях. Запобігання мобінгу у сфері освіти вимагає системного підходу та спільних зусиль з боку освітніх установ, викладачів, адміністрації та учнівської/студентської спільноти. Тільки шляхом впровадження ефективних заходів запобігання та підтримки можна створити безпечне й сприятливе навчальне середовище для всіх його учасників.

Поряд з проблемою мобінгу, дискримінація є ще одним серйозним правовим конфліктом у сфері освіти. Дискримінація в освітньому середовищі може приймати різні форми, такі як расова, етнічна, статева, вікова, релігійна або інша форма нерівного та неправомірного ставлення до здобувачів або працівників освітніх закладів. Це може включати в себе відмову в прийнятті на навчання або працевлаштування на підставі дискримінаційних критеріїв, непропорційний розподіл ресурсів та можливостей, обмеження доступу до певних програм або послуг, створення ворожого або вражаючого середовища через насильство, образи, стереотипи або приниження.

Дискримінація у сфері освіти має серйозні наслідки для постраждалих осіб. Вона може призвести до відчуття виключення, неприйнятності та психологічного стресу. Це може негативно вплинути на самооцінку, академічні досягнення та загальний добробут особи.

Бутиліна О. у своїй науковій роботі висловила думку, що: «дискримінація у галузі освіти частіше за все є опосередкованою та прихованою. Так, в Україні за роки незалежності в освітній сфері відбулись суттєві трансформації. Перетворення торкнулись усіх рівнів інституту освіти, починаючи від системи дошкільних освітньо-виховних закладів, закінчуючи мережею закладів вищої школи. Відбулась диференціація типів навчальних закладів. Виникла велика кількість різноманітних центрів раннього розвитку дитини, гімназій, ліцеїв, академій та університетів, які відрізнялися інноваційними формами навчання, спеціалізаціями, додатковими освітніми послугами. Поряд з ними продовжували існувати освітні заклади, де навчання проводилось за минулими моделями та стандартами. Зазвичай нові пропозиції презентувались як виграшні переваги, що надавались на платній основі. Освітні заклади, які опинились у полі жорсткої конкурентної боротьби були змушені випробовувати все нові засоби, завдяки яким вони мали змогу продовжувати своє існування. Така ситуація не могла не відбитися на якості освітніх послуг, які ними надавались» [17, с. 102].

10 лютого 1948 року була прийнята Загальна Декларація прав людини. Декларація визнає, що кожна людина має право на освіту і повага свободи думки, совісті та релігії. Вона підкреслює значення освіти для розвитку особистості, сприяння толерантності, розумінню, миру та сприяння загальному прогресу, забезпечення повного й рівного права кожної особи на якісну освіту без будь-якої форми дискримінації [58].

Для вирішення проблеми дискримінації у сфері освіти необхідно встановити чітку політику та законодавчі норми, що забороняють будь-яку форму дискримінації та встановлюють відповідальність за порушення цих правил. Додатково, важливо проводити освітні заходи та тренінги з усвідомлення дискримінації, розбудовувати рівноправне та толерантне освітнє середовище, а також забезпечувати підтримку та консультування для постраждалих осіб. Поєднання цих заходів допоможе зменшити випадки дискримінації та забезпечити рівні права та можливості для всіх учасників освітнього процесу.

Розглядаючи різні правові конфлікти у сфері освіти, варто звернути увагу на ще одну важливу проблему, а саме недотримання права на адекватну якість освіти. Це означає, що здобувачі освіти мають право на якісну освіту, яка задовольняє їхні потреби та розвиває їхні здібності. Однак, в практиці можуть виникати ситуації, коли якість освіти не відповідає необхідним стандартам і вимогам. Це може бути наслідком різних факторів, таких як недостатня фінансова підтримка освітніх закладів, недостатня підготовка вчителів і викладачів, відсутність необхідних ресурсів та обладнання, а також недостатнє планування і організація навчального процесу. В результаті здобувачі освіти можуть бути позбавлені можливості отримати якісну освіту, яка гарантує їхній розвиток і успіх у майбутньому. Це правовий конфлікт, який вимагає уваги та заходів для його вирішення. Важливо забезпечити, щоб усі учасники освітнього процесу, включаючи учнів, студентів, батьків, вчителів, адміністрацію та законодавчі органи, розуміли важливість забезпечення адекватної якості освіти. Необхідно

розробляти та впроваджувати ефективні стратегії та політики, спрямовані на підвищення якості освіти, залучення достатніх ресурсів та забезпечення рівних можливостей для всіх учнів та студентів. Це вимагає також системного моніторингу та оцінки якості освіти, а також встановлення механізмів для реагування на скарги та виявлення недоліків у наданні освітніх послуг. Крім того, потрібно забезпечувати доступність інформації про права на адекватну якість освіти та механізми їх захисту, щоб усі учасники освітнього процесу мали можливість захистити свої права та брати активну участь у вирішенні цього правового конфлікту.

Зазначимо, що недотримання права на адекватну якість освіти є серйозним порушенням прав учасників освітнього процесу, яке потребує системного підходу та спільних зусиль для його вирішення. Забезпечення якісної освіти є необхідним елементом будь-якого суспільства, що сприяє розвитку і процвітанню людей.

Сухарніков Ю. зазначив: «...модернізація вищої освіти України щодо підвищення її якості полягає в оновленні національної освітньої системи шляхом врахування українських традицій та світового досвіду в контексті забезпечення навчання впродовж життя» [131].

«Основними недоліками цієї української системи освіти залишаються обмежена автономія навчальних закладів, неефективність державного фінансування та корупція. Всі ці проблеми пов'язані між собою і призводять до погіршення якості освіти».

Для підвищення якості освіти та формування наших закладів освіти конкурентоздатними як на внутрішній, так і на міжнародній арені, необхідно розширити їхню автономію. Це може призвести до більш ефективного використання ресурсів, оскільки заклади освіти матимуть можливість оптимізувати свій простір, що, в свою чергу, може призвести до ефективнішого використання коштів.

Протягом тривалого періоду часу, якість вищої освіти в нашій країні була визначена органами державної влади та управління, які встановлювали

певні вимоги до підготовки фахівців з вищою освітою. Однак, зараз виникають нові виклики і соціальні потреби, пов'язані з формуванням конкурентоздатних фахівців, які здатні успішно реалізуватися в умовах суспільних реформ. Тому стає все більш важливим врахування інтересів різних зацікавлених сторін (стейкхолдерів) при формуванні професійних компетентностей певних фахівців, що забезпечуватиме їх конкурентоспроможність на ринку праці.

Недостатній розгляд недотримання права на адекватну якість освіти як правового конфлікту у сфері освіти свідчить про серйозну проблему, що впливає на якість освіти та здобуття знань учнями та студентами. Суть цього правового конфлікту полягає в тому, що освітні заклади та система освіти не забезпечують достатньої якості навчання та розвитку учнів і студентів. Це може включати недостатній рівень викладання, відсутність ресурсів, неправильну організацію навчального процесу та інші недоліки, які перешкоджають учням та студентам отримувати якісну освіту.

У висновку до цієї проблеми зазначимо, що недотримання права на адекватну якість освіти є серйозним порушенням, яке потребує негайного вирішення. Якщо учні та студенти не отримують належну освіту, це може негативно позначитися на їхньому академічному розвитку, кар'єрних можливостях та загальному благополуччі. Тому необхідно приділяти більшу увагу та ресурси для вдосконалення якості освіти, забезпечення доступу до якісних навчальних матеріалів, підвищення професійної кваліфікації вчителів та викладачів, а також залучення зацікавлених сторін до процесу вирішення цього правового конфлікту. Тільки шляхом спільних зусиль можна забезпечити кращі умови навчання та розвитку для майбутніх поколінь.

У сфері освіти, демократизація суспільних відносин, як і будь-який процес змін, може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Відмічається зростання числа непідтверджених скарг на дії чи бездіяльність викладачів, які надсилаються до різних органів, включаючи місцеве управління освітою, міністерство освіти та прокуратуру. У таких скаргах заявники не зобов'язані

представляти докази, оскільки перевірка обставин лежить на плечах уповноважених органів. Ці скарги зазвичай спричиняють детальну перевірку особи викладача та його професійної діяльності, але на перший погляд не призводять до прямих правових наслідків для заявника.

Слід відмітити, що кількість судових позовів у цих питаннях є мінімальною. Тому викладачам не слід відчувати пригніченість або розпач внаслідок ініціювання перевірок. Важливо ставитися до цієї ситуації конструктивно. Вчителям слід активно захищати себе, збирати свідчення вдячних випускників, демонструвати свої досягнення та отримані заохочення. Якщо є підстави, можна відповідати взаємністю, звертаючись з скаргами на дії батьків до органів опіки та піклування. Також можна звернутися до суду для спростування недостовірної інформації. Відповідно до пункту 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27.02.2009 року, недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або містить неправдиві відомості про події або явища, які не існували або були представлені неправильно.

Дослідження показують, що «основною причиною неготовності учасників освітнього процесу захищати свої права є їхня впевненість у неможливості подолати «систему»» [34, с. 452].

У підсумку зазначимо, що передумовою правового конфлікту слід розглядати конфлікт інтересів учасників освітнього процесу, викликаних специфікою об'єкта правового регулювання. Конфлікт інтересів проявляється залежно від виду правовідносин, в рамках якого виникає та розвивається правовий конфлікт. В Україні вивчення правових конфліктів у сфері освіти здійснюється в основному, в міждисциплінарному аспекті, що передбачає цілий комплекс предметних галузей. Правові конфлікти у сфері освіти можуть виникнути з різних причин, таких як розбіжності у тлумаченні правил, невідповідність нормативам чи суперечливість інтересів сторін та інші. Розуміння цих причин дозволяє вивчати та розробляти ефективні заходи щодо захисту, а також передбачати можливі конфліктні ситуації.

Запобігаючи конфліктам ще на стадії їх виникнення, можна забезпечити якісний захист учасників освітнього процесу, зменшити їх негативний вплив і забезпечити сприятливий освітній клімат. Коли виявляються та вивчаються можливі джерела конфліктів заздалегідь, це дозволяє вчасно вжити заходів для їх усунення та запобігання негативному впливу на освітній процес. Зокрема, систематичний аналіз можливих ситуацій правових конфліктів дозволяє розробляти ефективні стратегії реагування та впроваджувати проактивні заходи безпеки. Це може включати в себе проведення тренінгів для учасників освітнього процесу з вивчення навичок вирішення правових конфліктів, створення медіаційних програм, а також розробку політики та процедур, спрямованих на попередження конфліктів.

Зменшення негативного впливу конфліктів також включає в себе створення атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги серед учасників освітнього процесу. Це може бути досягнуто шляхом впровадження програм психосоціальної підтримки, взаємодії та співпраці між учасниками, а також створення механізмів зворотного зв'язку. Такий підхід сприяє створенню сприятливого освітнього клімату, де учасники освітнього процесу відчують себе захищеними та підтриманими, що веде до їхнього ефективного навчання та розвитку. Україна тільки починає розвиватись у цьому напрямку. Тому слід ретельно вивчати практику інших країн, щоб знизити кількість скарг учасників освітнього процесу про порушення їх прав.

2.2. Засоби вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу: компаративний аналіз

Сфера освіти є однією з найважливіших галузей суспільного життя, яка має безпосередній вплив на розвиток і майбутнє кожного індивіда та суспільства в цілому. Проте, з огляду на складну природу освітнього процесу, виникають правові конфлікти, що можуть вплинути на його якість та ефективність. Правові конфлікти в сфері освіти можуть виникати з різних причин, таких як розбіжності в тлумаченні законодавства, протиріччя між

правами різних суб'єктів освітнього процесу, незаконні дії адміністрації навчальних закладів або порушення правил прийому до навчальних закладів.

Україна повинна зарекомендувати себе на світовій арені як правова держава, яка створює належні умови для життя та розвитку своїх громадян [95, с. 101].

У зв'язку з цим, необхідні ефективні засоби вирішення правових конфліктів для забезпечення справедливості, захисту прав учасників освітнього процесу та забезпечення нормального функціонування системи освіти.

Вважаємо доречним дослідити деякі існуючі засоби вирішення правових конфліктів в освітньому процесі у провідних країнах світу задля можливості удосконалення моделі захисту прав учасників освітнього процесу в Україні.

Для дослідження цих засобів вирішення правових конфліктів у сфері освіти, звернімося до компаративного аналізу, який дозволить виявити вдалі стратегії та рішення, що вже випробувалися в різних країнах.

Компаративний аналіз заходів вирішення правових конфліктів у сфері освіти виявляє різноманітні підходи та стратегії, які застосовуються в різних країнах. Деякі системи вдаються до вдосконалення законодавства та розробки чітких політик управління конфліктами, спрямованих на попередження порушень та вирішення непорозумінь. Інші країни акцентують увагу на тренінгах та підвищенні кваліфікації для освітніх працівників, щоб забезпечити їхню здатність ефективно вирішувати конфлікти. Електронні системи вирішення конфліктів широко використовуються в ряді країн, спрощуючи доступ до інформації та надаючи можливість електронного врегулювання питань. Цей аналіз вказує на різні шляхи, які можуть бути вжиті для оптимізації правового захисту учасників освітнього процесу, враховуючи національний контекст та вимоги сучасного суспільства.

Застосування компаративного аналізу у дослідженні засобів вирішення правових конфліктів у сфері освіти має визначальне значення. Зазначений

підхід дозволяє систематизувати та порівнювати різноманітні практики та стратегії, використовувані у різних країнах, щоб визначити їх ефективність та застосовувати найбільш перспективні моделі у власній освітній системі. Компаративний аналіз надає можливість зрозуміти взаємозв'язок між конкретними правовими підходами та результатами вирішення конфліктів, а також виділити кращі практики для адаптації та вдосконалення власних систем. Цей підхід сприяє обміну досвідом, розширює горизонти та сприяє побудові більш ефективних та справедливих моделей захисту прав учасників освітнього процесу.

Для України, вимоги, які сформовані на європейському рівні, виступають важливими в контексті універсальних правових стандартів у галузі освіти. Зокрема, Рада Європи виступає ключовою міжнародною організацією, що сприяє формуванню цих вимог. Її основна мета полягає в захисті прав людини, зокрема, учасників освітнього процесу, та у спільному об'єднанні країн із різними традиціями у вищій освіті та співпраці в цьому сегменті. Для забезпечення відповідності цим вимогам та стандартам, Україна використовує різноманітні інструменти вирішення правових конфліктів у сфері освіти.

Засоби вирішення правових конфліктів у сфері освіти для України включають в себе, на глобальному рівні, активну участь у роботі міжнародних конференцій та платформ, спрямованих на обмін досвідом та взаємодію з іншими країнами щодо законодавчих практик у вищій освіті. Застосування компаративного аналізу виявляється необхідним для вивчення кращих світових практик та впровадження ефективних рішень у національний контекст. Крім того, Україна активно залучає експертів із різних сфер, включаючи юридичних, освітян та представників громадськості, для спільної розробки та вдосконалення правових механізмів у галузі освіти. Така політика сприяє створенню більш прозорого, справедливого та ефективного освітнього середовища відповідно до високих міжнародних стандартів.

«Ключовим фактором міжнародно-правової регламентації вищої освіти стало послідовне закріплення права на освіту в Загальній декларації прав людини та в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Вагоме значення для такої регламентації набули й антидискримінаційні норми у сфері освіти, послідовно запроваджені в Конвенції проти дискримінації в освіті, Міжнародній конвенції з ліквідації усіх форм расової дискримінації, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. Спеціальні вимоги з питань освіти містять і Конвенція про права дитини, Конвенція про права осіб з інвалідністю, а також Конвенція про професійну та технічну освіту» [43, с.350].

Зауважимо до цього, що міжнародно-правова регламентація вищої освіти, закріплюючи право на освіту та впроваджуючи антидискримінаційні норми, насправді служить захистом прав учасників освітнього процесу. Ці вимоги, зокрема у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, та ряді конвенцій, які стосуються освіти, спрямовані на забезпечення рівного доступу до освіти, усунення будь-якої форми дискримінації та створення сприятливого освітнього середовища для всіх.

Згідно із зазначеними міжнародно-правовими стандартами, які визначають важливі принципи освіти та її доступності для всіх, виникає питання ефективних механізмів вирішення правових конфліктів у сфері освіти. Розглядаючи цей аспект, важливо звернутися до існуючих інструментів та заходів, які допомагають забезпечити справедливість, захист прав учасників освітнього процесу та нормальне функціонування освітньої системи.

Для подолання наслідків насилля та постконфліктної відбудови суспільства держава повинна враховувати весь спектр соціальних проблем – політичних, соціально-психологічних, економічних [10].

Звернімося до міжнародного досвіду управління правовими конфліктами в закладах освіти, що слугує важливим джерелом

вдосконалення підходів та розробки політик в цій сфері. Сучасні країни активно вивчають та впроваджують найкращі практики для ефективного управління правовими конфліктами, спираючись на принципи та стратегії, які спрацювали в інших частинах світу.

Наприклад, в Швеції впроваджено інноваційні стратегії управління правовими конфліктами в освітньому середовищі. Країна акцентує увагу на розвитку навичок соціальної взаємодії та вирішенні конфліктів серед здобувачів, сприяючи побудові позитивного освітнього клімату. Швеція також активно залучає викладачів, батьків та інших учасників освітнього процесу до управління правовими конфліктами, сприяючи спільним зусиллям у вирішенні проблем.

Зазначається значущість розбудови превентивних механізмів та стратегій управління правовими конфліктами. Країни, які успішно впроваджують системи попередження конфліктів в освітній сфері, роблять акцент на вчасній ідентифікації потенційних проблем та науково обґрунтованому підході до їх розв'язання.

Україна, орієнтуючись на міжнародний досвід, може вдосконалити свою політику управління правовими конфліктами в закладах освіти. Важливо враховувати кращі практики з інших країн, адаптуючи їх до власної освітньої системи та культурних реалій. Міжнародний обмін досвідом сприяє формуванню комплексних стратегій, спрямованих на підвищення якості управління правовими конфліктами в освітньому процесі та забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу на національному рівні.

Наступним засобом вирішення правових конфліктів в освітньому процесі пропонуємо розглянути створення комітетів з врегулювання правових конфліктів у закладах освіти.

Доктринальний аспект створення комітетів з врегулювання правових конфліктів у закладах освіти полягає в системному підході до управління правовими конфліктами. Дослідження підтверджують, що ефективність таких комітетів залежить від їхньої структури, чіткості мети, належного

відбору учасників та застосування сучасних методів вирішення правових конфліктів в освітньому процесі.

Механізми взаємодії комітетів зі сторонами конфлікту, розробка конкретних процедур врегулювання, а також використання технологій для збору та аналізу інформації відіграють ключову роль у їхній дієвості. Наукові дослідження у цій області вивчають оптимальні моделі створення та функціонування таких комітетів, спрямовані на забезпечення справедливості, ефективного врегулювання конфліктів та створення прогресивного середовища для навчання та розвитку.

Міжнародний досвід управління правовими конфліктами в закладах освіти може слугувати важливим джерелом для України у вдосконаленні своєї системи.

Наприклад, в країнах Європейського союзу та Північної Америки широко застосовуються комітети з врегулювання правових конфліктів в освітньому процесі, що дозволяє не лише ефективно вирішувати суперечки, а й попереджати їх виникнення, що є досить важливим для забезпечення якості надання освітніх послуг.

Створення прозорості політики управління правовими конфліктами в закладах освіти є практикою таких країн, як Австрія, Фінляндія, Франція, Греція, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Швеція. Зазначеним країнам вдається забезпечити учасників освітнього процесу надійним захистом їхніх прав.

Зазначений досвід може бути використаний для розробки ефективних стратегій управління правовими конфліктами в українській освіті, сприяючи підвищенню якості освіти та створенню сприятливого середовища для навчання та розвитку.

Наступним вагомим засобом вирішення правових конфліктів вважатимемо їх попередження, шляхом впровадження тренінгів з врегулювання правових конфліктів для учасників освітнього процесу [28].

Такий підхід дозволяє активно впливати на підвищення навичок комунікації та міжособистісних відносин, сприяє розвитку переговорних та посередницьких вмінь. Надання учасникам інструментів для розуміння психології конфлікту та ефективного вирішення спорів у контексті освітнього середовища стає критично важливим фактором. Особлива увага приділяється вивченню сучасного законодавства у сфері освіти, що сприяє усвідомленню учасниками тренінгів їхніх прав та обов'язків. Реалізація тренінгових заходів включає в себе використання кейсів та рольових ігор для практичного застосування набутих знань та навичок. Такий підхід до вирішення правових конфліктів у сфері освіти не лише сприяє покращенню взаємин між учасниками освітнього процесу, але й сприяє формуванню сприятливого та конструктивного навчального середовища.

У Сполучених Штатах Америки успішно впроваджуються тренінги з врегулювання правових конфліктів у сфері освіти. Наприклад, програма «Conflict resolution education» в закладах освіти дозволяє учасникам освітнього процесу отримати необхідні навички для конструктивного вирішення правових конфліктів в освітньому процесі. Учасники цієї програми отримують поглиблені знання про принципи переговорів, та способи побудови позитивних відносин в освітньому середовищі.

Для впровадження подібних тренінгів українській освітній системі важливо створити національну стратегію розвитку конфліктологічної освіти. В Україні є Національна стратегія розвитку освіти [112], яка має основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти. Але аспектам вирішення саме правових конфліктів у сфері освіти не приділено достатньої уваги.

Даний захід дасть змогу розробки спеціалізованих курсів для викладачів, здобувачів освіти та адміністрації, а також інтеграцію практичних аспектів врегулювання правових конфліктів у навчальний процес. Додатковою важливою складовою є створення підтримуючого середовища та розробка зручних педагогічних ресурсів для імплементації

цих підходів на всіх рівнях освітньої системи. Успішний досвід інших країн може слугувати важливим джерелом інспірації та орієнтиру для українських освітян.

Практичним та дієвим засобом вирішення правових конфліктів в освітньому процесі є електронні системи врегулювання правових конфліктів.

Дослідження у цьому напрямку вказують на потенціал вказаного інноваційного інструменту для покращення ефективності вирішення спорів. Електронні системи, такі як онлайн-платформи та веб-застосунки, надають учасникам освітнього процесу можливість здійснювати взаємодію та вирішувати правові питання в електронному форматі. Це включає в себе можливість подачі скарг, проведення онлайн-консультацій, а також вирішення питань через електронні форми посередництва. Такі системи сприяють швидкому доступу до інформації, раціоналізації процесу вирішення конфліктів та зниженню бюрократичних перепон. Однак для успішної імплементації електронних систем вирішення конфліктів у сфері освіти важливо враховувати аспекти кібербезпеки, приватності та забезпечення високого рівня доступності та інклюзивності. Такий підхід відкриває нові перспективи для сучасної освітньої системи та сприяє підвищенню доступності та якості врегулювання правових конфліктів в освітньому середовищі.

В Швеції успішно впроваджуються електронні системи врегулювання правових конфліктів в освіті. Наприклад, платформа «School conflict resolution system» надає учасникам освітнього процесу можливість ефективно вирішувати правові питання через онлайн-інтерфейс. Учасники можуть подавати скарги, обмінюватися документами та взаємодіяти з представниками адміністрації закладів освіти в електронному форматі. Система дозволяє прискорити вирішення правових конфліктів, зменшити адміністративні труднощі та забезпечити більш прозорий освітній процес [179].

Для успішної імплементації подібних електронних систем в Україні важливо створити правовий фреймворк, який регулюватиме їхню роботу, забезпечити високий рівень кібербезпеки та захисту особистої інформації учасників освітнього процесу. Крім того, необхідно провести інформаційні заходи серед учасників освітнього процесу для підвищення обізнаності щодо переваг та процесів використання електронних систем. Розробка навчальних програм та тренінгів учасників освітнього процесу з ефективного використання таких систем сприятиме їхньому успішному впровадженню в освітній простір України.

У вивченні міжнародних засобів вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, одним із зацікавлюючих підходів є метод прецедентного вирішення. Наукова спільнота виокремлює цей засіб, як системний та аналітичний підхід до розгляду правових ситуацій, заснований на аналізі аналогічних, раніше вирішених справ.

У порівнянні із розглядом окремих засобів вирішення конфліктів, метод прецедентного вирішення надає можливість врахувати контекст і попередні рішення у подібних випадках [185].

У сучасному світі впровадження методу прецедентного вирішення правових конфліктів в освітньому процесі є актуальним завданням, оскільки цей підхід дозволяє ефективно вирішувати різноманітні правові ситуації, зокрема ті, що виникають у зв'язку з питаннями освітнього законодавства. Розглянемо приклад Канади, де використання прецедентів в освіті сприяє забезпеченню консистентності та об'єктивності при прийнятті рішень.

В канадській системі освіти, аналогічно до методу прецедентного вирішення справ у судовій системі, акцент робиться на врахуванні попередніх рішень у подібних ситуаціях. Наприклад, у випадках, пов'язаних із скаргами на дискримінацію в освітніх закладах, розглядаються аналогічні випадки, що вже мали місце.

Такий метод не лише сприяє вирішенню правових конфліктів в освітньому процесі, а й забезпечує розвиток консолідованої системи

правових норм у сфері освіти. Адаптація канадського досвіду до українського контексту поки що знаходиться на стадії доктринальних розробок й передбачає врахування національних особливостей та потреб освітнього сектору.

«Основні методи діагностики конфліктів: 1. Дескриптивні та аналітичні методи: опис та аналіз конкретних конфліктних ситуацій за схемами, запропонованими дослідником (порівняльно-історичний, системний підхід, логічний аналіз тощо). 2. Експериментальні дослідження конфліктів. Для вивчення конфліктної взаємодії в лабораторному середовищі використовуються ділові завдання, пов'язані з розподілом загальних ресурсів або необхідністю їх спільного виконання».

Систематичний моніторинг та оцінка ефективності впровадження зазначеного методу дозволять забезпечити постійне удосконалення та адаптацію до нових викликів, що можуть виникнути у сфері освіти в Україні.

У сучасному цифровому світі, де інформаційні технології стають неодмінною складовою освітнього процесу, виникає необхідність уважно відноситись до питань кібербезпеки. Із розвитком цифрового суспільства, найбільш незахищеними є учасники освітнього процесу, з їх потребою в онлайн навчанні, під час якого вони залишаються один на один у океані цифрового простору. Саме в цьому контексті виникає необхідність в застосуванні такого засобу попередження й вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, як створення безпечного кіберсередовища для учасників освітнього процесу.

Створення безпечного кіберсередовища для учасників освітнього процесу визначимо як один з ключових засобів, як попередження, так і вирішення правових конфліктів в освітньому процесі. Убезпечення кіберсередовища передбачає впровадження сучасних технологій та заходів з метою забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Враховуючи розмаїття даних, що обробляються в освітньому процесі,

важливо розглядати заходи кібербезпеки, які запобігають несанкціонованому доступу та можливим порушенням прав учасників.

Впровадження прозорих та доступних політик щодо обробки освітніх даних сприяє зменшенню конфліктів та визначенню чітких механізмів реагування на можливі порушення. Також, створення платформ для відкритого спілкування та обміну інформацією може знизити ризик непорозумінь та допомогти вирішувати потенційні правові питання на ранніх етапах.

Наприклад, у Швеції було впроваджено інтегровану систему кібербезпеки для освітніх установ, що включає не лише технічні заходи, а й освітні програми для учасників освітнього процесу. Така система спрямована на попередження кібератак та вчить учасників освітнього процесу ефективно користуватися цифровими ресурсами та виявляти можливі загрози.

Один із пріоритетів у цьому напрямку має бути – створення безпечного освітньо-інформаційного простору для учасників освітнього процесу. На рівні держави існує кілька інституцій для звернень, скарг, заяв чи пропозицій щодо неправомірних дій стосовно учасників освітнього процесу. Це і підрозділ з питань дотримання прав дитини в структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, і, також, освітній омбудсмен, який захищатиме права учасників освітнього процесу, уповноважений Президента України з прав дитини, який може звертатися до державних органів, залучати до вирішення питань правового захисту здобувачів освіти представників органів влади та інших, поряд з тим правоохоронні органи та суди й інші органи державної влади.

Проте, реально безпекою учасників освітнього процесу в Інтернеті більше переймаються громадськість та суспільні організації. Існуючі правозахисні та освітні мережі, такі як InHore та InSafe, діють для попередження порушення прав здобувачів освіти в інтернеті й Україні не завадить долучитись до цих проектів також. Водночас, механізм реагування на порушення прав передбачає інформування та отримання відповідей від

органу чи служби, які безпосередньо відповідальні за певну сферу, де порушено права, а це у свою чергу призводить до втрати дорогоцінного часу для того щоб захистити здобувачів освіти, що є неприпустимим. Залишається велика необхідність для створення підґрунтя сприятливого більш ефективному функціонуванню судових та позасудових механізмів для захисту учасників освітнього процесу у онлайн, більш швидкого реагування на повідомлення про порушення та швидкого аналізу та перевірки результатів опрацювання цих повідомлень [167].

Інформатизація освіти - складний і багатовекторний процес, що торкається багатьох складових діяльності навчальних закладів (ВНЗ) різного рівня акредитації [8, с. 3].

Отже, на сьогодні проблема захисту прав учасників освітнього процесу в Інтернеті поки що залишається не вирішеною, а найкращим захистом залишається профілактика та рекомендації щодо того, як захиститись від виникнення цього явища, оскільки інтернет є настільки неконтрольованим, що притягнути до адміністративної та кримінальної відповідальності порушника дуже складно, майже неможливо.

Подібні правопорушення набагато простіше попередити та запобігти ніж потім реабілітувати постраждалого учасника [187]. І для цього варто надавати більш широкого поширення онлайн курсам з прав інтернет-користувачів на основі відкритих платформ дистанційного навчання та активно розробляти нові курси та посібники з захисту прав учасників освітнього процесу в онлайн середовищі, крокуючи у цьому напрямку в ногу із розвитком технологій.

Подібні ресурси необхідно розміщувати на окремому веб-сайті із посиланнями на чинне законодавство України й навчальні матеріали для того, аби довести до відома інтернет-користувачів інформацію про шляхи здійснення захисту прав учасників освітнього процесу.

Українське законодавство у частині, що стосується правового захисту учасників освітнього процесу від кіберзлочинів, наразі потребує реорганізації

та доповнення нормами, щодо перегляду та зберігання матеріалів, що зображують сексуальне насильство, ввести поняття кібербулінг.

Зважаючи на швидкість впровадження все більш нових технологій, а відповідно й засобів кіберзлочинності, необхідним кроком для постійного вдосконалення системи захисту є регулярний моніторинг стану дотримання прав учасників освітнього процесу.

Проведення регулярного моніторингу стану дотримання прав учасників освітнього процесу в інтернеті та виявлення можливих загроз є критично важливим у світлі швидкого розвитку технологій та зростання кіберзлочинності. Зазначений процес є ключовим для постійного вдосконалення системи захисту. Щоб забезпечити ефективний моніторинг, необхідно впроваджувати сучасні технології та аналізувати великі обсяги інформації з онлайн-середовища. Такий підхід дозволяє оперативно реагувати на нові виклики та загрози в інтернет-просторі, забезпечуючи надійний захист прав користувачів-учасників освітнього процесу. Здійснення комплексної оцінки стану дотримання та захисту прав учасників освітнього процесу не лише у сфері інтернету, але й загалом в Україні, стає важливим кроком для забезпечення безпеки й якісної організації освітнього процесу.

У світлі сучасних викликів та змін у суспільстві важливість вдосконалення засобів вирішення правових конфліктів у сфері освіти стає питанням першочергового значення. Різноманітні підходи та ініціативи національних систем свідчать про необхідність адаптації та удосконалення правового захисту учасників освітнього процесу. Один із шляхів досягнення цієї мети полягає в поєднанні різноманітних заходів, спрямованих на попередження та вирішення конфліктів у навчальних закладах. Перший напрямок включає в себе розробку та вдосконалення законодавства, спрямованого на регулювання конфліктів у сфері освіти. Системи, що вдаються до цього заходу, активно працюють над створенням чітких політик управління конфліктами, які сприяють попередженню порушень та ефективному їх вирішенню. Законодавчі вдосконалення створюють стійку

основу для правового захисту учасників освітнього процесу та забезпечують стабільність в системі.

Другий напрямок орієнтований на підвищення кваліфікації освітніх працівників у сфері управління конфліктами. Тренінги та навчання надають можливість педагогам та адміністраторам ефективно взаємодіяти та вирішувати конфліктні ситуації, створюючи позитивне середовище для навчання.

Третій напрямок визначається широким застосуванням електронних систем вирішення конфліктів. Застосування електронних засобів дозволяє прискорити та зробити більш прозорими процеси вирішення конфліктів, підвищуючи якість освітнього середовища.

Узагальнюючи, комплексний підхід до вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, що включає вдосконалення законодавства, підвищення кваліфікації працівників та застосування електронних систем, є ключовим для забезпечення прав та інтересів учасників освітнього процесу. Адаптація інноваційних підходів та урахування національного контексту є важливим етапом в забезпеченні справедливості та ефективності в сучасній освіті.

Ефективна система захисту прав учасників освітнього процесу включає в себе не лише правові механізми, обов'язки, права та відповідальність кожної сторони в освітньому процесі на основі законодавства та внутрішніх правил закладу освіти, але й засоби для вирішення виникаючих конфліктів, різноманітні елементи, спрямовані на забезпечення відповідності та захисту прав та інтересів всіх сторін.

У контексті цього питання, слушними є думки Боняк В.: «...основна спрямованість механізму захисту – це відновлення порушеного права та притягнення винних до юридичної відповідальності. Примусові заходи як спосіб захисту прав у освітянській сфері спрямовані на примушення правопорушника усунути наслідки правопорушення, відновити порушене суб'єктивне право особи». А про охорону права на освіту дослідниця пише, що «це – діяльність щодо усунення потенційної загрози посягання на

регулятивні правовідносини, через які людиною і громадянином реалізується конституційне право на освіту» [15].

На підставі проведеного аналізу та розгляду засобів вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, фокусуємо погляд на емпіричному аспекті, що включає проведене опитування серед 600 здобувачів освіти Національного університету «Одеська юридична академія». Даний крок є значним у вивченні реального сприйняття учасниками освітнього процесу існуючої системи захисту їхніх прав. Дієвий системний підхід дозволяє прийняти до уваги не лише теоретичні концепції, але й реальні думки та враження учасників освітнього процесу, що робить дослідження більш комплексним і інформативним.

Захист і відновлення порушених прав учасників освітнього процесу є механізмом, спрямованим на забезпечення права на отримання освіти та профілактику правопорушень. Ми вважаємо, що ефективна правова охорона повинна починатися з моменту виявлення і документування порушень у сфері освіти. Для досягнення цієї мети, у закладах освіти важливу роль відіграють органи студентського самоврядування, студентські профспілки, адміністрація закладів освіти, а також правоохоронні органи та контролюючі органи освіти. Усі ці органи повинні спрямовувати свою діяльність на контроль та захист відносин у сфері освіти з метою попередження правопорушень та захисту академічних прав здобувачів освіти у разі виникнення порушень.

Щодо здобувачів, які прийняли участь в проведеному опитуванні необхідно зазначити, що всі вони користувалися різними методами. Як вказують результати проведеного нами опитування серед здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія», респонденти зазначають, що найбільш пріоритетними в захисті їх прав є способи:

1. Звернення та участь у діяльності органів студентського самоврядування, профспілкових студентських організаціях – 29% опитаних.
2. Звернення до адміністрації закладу вищої освіти – 37% опитаних.

3. Самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами – 42% опитаних.

4. Самоосвіта та користування альтернативними методами здобуття вищої освіти – 51% опитаних.

5. Співпраця із суб'єктами вищої освіти з організації навчання та громадських ініціатив – 28% опитаних.

6. Звернення до Міністерства освіти і науки України – 20% опитаних.

Загалом, різноманіття вибраних стратегій свідчить про необхідність комплексного підходу до управління правовими конфліктами в освітньому середовищі, де кожна зазначена стратегія має свою вагу та вплив на здобувачів освіти та їхні права.

Проблема правосвідомості та активності здобувачів освіти у захисті своїх прав є важливою та актуальною. Для запобігання правопорушень з боку адміністрації закладів освіти, необхідно впровадити ряд профілактичних заходів, які не тільки контролюватимуть реалізацію здійснення захисту прав учасників освітнього процесу, а й піднімуть її на вищий, сучасний європейський рівень.

На нашу думку, при вирішенні таких конфліктів слід починати з підвищення правової свідомості самих здобувачів освіти та ознайомлення їх із власними правами. Запровадження факультативних програм та тренінгів щодо прав здобувачів у кожному закладі освіти стане кроком до формування інформованих та свідомих учасників освітнього процесу. Дані програми можуть включати в себе освіту щодо захисту особистої інформації, основ правової культури та участь у діалогах щодо прав та обов'язків учасників освітнього середовища.

Додатково, важливо перейняти цінний досвід зарубіжних університетів, які успішно впроваджують системи підвищення правової культури серед здобувачів освіти. Наприклад, можна розглянути практику проведення інтерактивних семінарів, де здобувачі вивчають свої права та обов'язки в

контексті конкретних ситуацій, що сприятиме практичному засвоєнню знань і вихованню активного ставлення до власної правової захищеності.

Загальний підхід до впровадження таких ініціатив може визначити новий стандарт в освітньому просторі, де здобувачі освіти не лише знають свої права, а й активно захищають їх, сприяючи створенню безпечного кіберсередовища в освіті.

Підводячи підсумок, зазначимо що у сфері освіти важливість способів вирішення правових конфліктів набуває фундаментального значення, оскільки вони є необхідною складовою для забезпечення стабільності та розвитку освітніх систем. Науковий аналіз дозволяє визначити ключові аспекти цієї важливості та розкрити їхній вплив на якість освітнього процесу та загальний розвиток суспільства. По-перше, ефективні методи вирішення правових конфліктів в освіті є гарантією стабільності внутрішнього середовища освітнього закладу. Мирне вирішення суперечок сприяє забезпеченню позитивної атмосфери, яка сприяє якісному навчанню та розвитку здобувачів освіти. По-друге, використання адекватних методів вирішення конфліктів дозволяє уникнути втрат ресурсів, що може виникнути у випадку довготривалих та витратних судових процесів. Ефективне врегулювання конфліктів сприяє оптимізації витрат та збереженню енергії для подальшого розвитку. По-третє, способи вирішення правових конфліктів в освіті визначають та зміцнюють важливість діалогу, взаєморозуміння та співпраці між різними сторонами освітнього процесу.

Впровадження засобів ефективного управління правовими конфліктами в освітньому процесі є насущною необхідністю в контексті сучасних трансформацій у сфері вищої освіти. Розширення інформаційних технологій та зростання числа взаємодій учасників освітнього середовища створюють нові можливості, але й збільшують ймовірність виникнення правових конфліктів. Відсутність систематизованих та ефективних методів їхнього вирішення може призвести до негативних наслідків для всієї освітньої спільноти. Створення комітетів з врегулювання правових конфліктів у

зкладах освіти є необхідним для забезпечення системного та об'єктивного підходу до вирішення проблем. Тренінги з врегулювання правових конфліктів для учасників освітнього процесу мають сприяти підвищенню правової грамотності та навичок вирішення конфліктів, що є важливим аспектом формування відповідального та інформативного підходу до правових питань.

Електронні системи врегулювання правових конфліктів та метод прецедентного вирішення правових питань створюють можливості для швидкого та ефективного втручання у випадках, коли стандартні процедури можуть бути недостатніми. Враховуючи рост кількості кіберзагроз та несприятливі тенденції в цифровому просторі, створення безпечного кіберсередовища для учасників освітнього процесу є невідкладним завданням, спрямованим на захист особистої інформації та запобігання правовим проблемам.

Узагальнюючи, введення цих засобів вирішення правових конфліктів у сфері освіти має стратегічне значення для забезпечення справедливого та ефективного функціонування освітнього середовища, сприяючи формуванню відкритої та правовідповідальної освітньої спільноти.

2.3. Медіація як основний спосіб вирішення правових конфліктів у сфері освіти

Актуальність та доцільність використання медіації як основного способу вирішення правових конфліктів у сфері освіти визначається високою потребою в створенні ефективних та гнучких механізмів врегулювання суперечок у навчальних закладах. Зростання різноманітних викликів та конфліктних ситуацій у сучасному освітньому середовищі, пов'язаних з інтеракцією між учасниками освітнього процесу вимагає інноваційних підходів до вирішення проблем. Медіація виступає ефективним інструментом, оскільки вона сприяє побудові взаєморозуміння та конструктивної комунікації між сторонами конфлікту. Застосування цього

методу в освітньому процесі дозволяє індивідуалізувати підходи до вирішення правових питань, враховуючи особливості кожного конфлікту та інтереси учасників. Крім того, медіація сприяє психологічному комфорту та позитивній атмосфері, що є ключовим для створення якісного освітнього середовища. У контексті сучасних вимог до соціальної відповідальності та розвитку міжособистісних навичок, медіація виходить за межі традиційних методів розв'язання конфліктів та сприяє розвитку навичок співпраці, слухання та вміння шукати компроміси. Враховуючи різноманітність правових конфліктів у сфері освіти, медіація виступає необхідним та раціональним інструментом для досягнення справедливих та ефективних рішень.

«Доцільно дещо заглибитись в історію, аби проілюструвати прірву, що створена особливістю такого миротворчого інструменту як медіація» [7, с. 357].

Медіація, як засіб врегулювання конфліктів через посередництво, виявляла свою присутність у різних стародавніх культурах. Проте лише наприкінці XX століття цей метод офіційно закріпився та інституціоналізувався у багатьох країнах. Зростання інтересу до медіації вказує на визнання ефективності цього підходу до вирішення суперечок та підтверджує його значущість у сучасному суспільстві. Інтеграція медіації у правові та соціальні системи свідчить про стрімкий розвиток цього інструменту в сфері врегулювання конфліктів та забезпечення справедливості в освітньому середовищі.

«У 60-70-х роках медіація почала застосовуватися як експериментальний проєкт з позасудового вирішення конфліктів та показала значну ефективність у сфері освіти, в результаті чого надалі була включена до американської судової системи на постійній основі» [104, с. 37].

Однією з центральних проблем становлення медіації в Україні є відсутність чіткого розуміння – яким чином медіація має бути «вмонтована»

в українську правову систему. Доволі поширеною є думка, що медіацію слід розглядати як частину судочинства [21, с.2].

За твердженням І. Присяжнюка: «...на відміну від України, медіаційна процедура вже понад 20 років ефективно застосовується у таких країнах, як Австрія, Велика Британія, Німеччина, США, Франція. Наприклад, у Великій Британії та багатьох штатах Америки суддя уповноважений зобов'язати сторони брати участь у процесі медіації. У деяких судах США участь сторін у медіації є обов'язковою умовою призначення розгляду спору в суді в разі, якщо медіація виявиться безуспішною» [105, с. 65].

«Медіація є неформальною процедурою, що робить комунікацію між сторонами більш зручною, а процедуру врегулювання спору ще більш ефективною. Треба пам'ятати, що процедура медіації є структурованою і слідує поступовими етапами, кожен з яких допомагає сторонам медіації ефективно вирішити спір».

«Щодо переваг медіації, то варто перш за все сказати про економію часу та коштів учасників конфлікту» [70].

Характерною ознакою медіації є прагматизм, який має допомогти виникнути діалогу між учасниками конфлікту, щоб вони заново могли створити структуру соціальної згуртованості; їм повертається влада над рішеннями щодо залагодження конфлікту [162].

«Відмінними ознаками медіації є структурованість її процедури, наявність чітких принципів та на-ціленість на роботу з потребами та інтересами сторін конфлікту» [71].

Зростання інтересу до медіації у сучасному суспільстві свідчить про визнання її ефективності у вирішенні суперечок та підтверджує її значущість у сучасній освітній системі України.

«Принципи медіації - це вихідні і визначальні правові ідеї, положення та засади, які становлять процедурне та організаційне підґрунтя здійснення процедури медіації і спрямовані на ефективне, взаємоприйнят, законне розв'язання конфлікту між учасниками спору» [106, с. 92]

«Основним принципом медіації, що визнаються законодавством та доктриною та виділяється окремо, є принцип конфіденційності» [98, с. 182].

Медіація може бути особливо ефективною у випадках, коли учасники освітнього процесу як сторони правового конфлікту мають намір зберегти взаємовідносини та знайти взаємовигідне рішення.

Американський науковець Джозеф Шимекка визначав, що «...у широкому розумінні термін «медіація» (походить від лат. *mediare*, що означає бути посередником) означає метод вирішення суперечок і конфліктів, при якому незалежна особа, відома як медіатор, допомагає сторонам урегулювати ситуацію на добровільних умовах з метою досягнення консенсусу та прийняття практичного рішення. У збірнику рекомендацій ООН стосовно ефективної медіації визначається, що медіація – це процес, під час якого третя сторона, за згодою сторін, допомагає їм узгоджувати, керувати та розв'язувати конфлікт, сприяючи їхньому розвитку шляхом досягнення взаємовигідних угод» [180].

«Для забезпечення ефективності медіації та виконання своїх функцій медіатор має вміти оцінювати динаміку середовища конфлікту, а також бути: розумним і активним слухачем; ☐ терплячим і неупередженим, переконливим, демонструвати гнучкість і волю; ☐ непідкупним, скромним і об'єктивним; ☐ нейтральним і неупередженим щодо оцінки результату вирішення спору; ☐ мати творчу натуру, гарну уяву і бути винахідливим. Щоб загальні характеристики медіатора відповідали цим якостям, він/вона має не лише мати добрі теоретичні знання про медіацію, конфлікти, інтереси та потреби, але й засвоїти цілий комплекс навичок» [83, с. 190].

При проведенні процедури медіатор не приймає рішення за сторін конфлікту, а лише сприяє останнім у пошуку взаємовигідного рішення та оформленні його документально (медіаційною угодою) [14].

Американські вчені Петерсон і Скайба наголошують, що задля досягнення успішності програми з попередження насильства у школах мають включати три ключових компонента: запобігання, ідентифікацію та

втручання для учнів, що мають ризик до виникнення труднощів та ефективна реакція на виникнення небажаної поведінки, зокрема головна увага має виділятися саме на превентивну діяльність. Наявні на даний момент дослідження відмічають позитивний вплив програм зі шкільної медіації стосовно випадків виникнення конфліктів у шкільному середовищі (як для учнів-медіаторів, так і для учасників процесу медіації), а також на загальну атмосферу у освітніх закладах [176].

Досліджуючи доречність медіації в освітньому процесі, Хайди Флавиан наголошував, що «...вивчення різних теорій посередництва та еволюції думки в галузі освіти залишається критичним центром наукових досліджень. Проводяться дослідження різноманітних концептуальних рамок та моделей, які лежать в основі практики медіації, намагаючись зрозуміти їхні нюанси та застосування в різних контекстах. Вивчення цих теорій передбачає всебічний аналіз принципів, методів і основних філософій, які керують процесом медіації. Крім того, застосування теорій посередництва в сфері освіти є динамічною сферою дослідження. Зростає зацікавленість того, як медіацію можна ефективно інтегрувати в освітні умови для вирішення конфліктів і покращення загального навчального середовища. Це передбачає дослідження ролі посередництва у вирішенні суперечок між здобувачами освіти, посередництво в конфліктах між викладачами та сприяння позитивній атмосфері співпраці в закладах освіти. В освітньому контексті впровадження медіації узгоджується з більш широкими цілями створення інклюзивного та гармонійного навчального середовища. Міждисциплінарний характер цього дослідження передбачає отримання інформації з таких галузей, як психологія, соціологія та освіта для інформування про застосування принципів медіації» [162].

У міру розвитку досліджень у галузі медіації мета полягає не лише в поглибленні теоретичного розуміння, але й у наданні практичних ідей для викладачів, адміністрації закладів освіти та стейкхолдерів. Намір полягає в тому, щоб надати учасникам освітнього процесу знання та інструменти,

необхідні для реалізації стратегії медіації, яка веде до позитивних відносин, конструктивного діалогу та сприятливої освітньої спільноти.

Волобуєва та Урсова пропонують розглядати медіацію ширше, ніж у правовому контексті (в якості інструменту альтернативного врегулювання спорів), – як технологію соціальної комунікації, а також міждисциплінарну науку, що запозичила із психології техніки виконання, а з юриспруденції – методику процесу [19].

Зазначимо, що ця думка є досить цікавою через інноваційну перспективу. Це може характеризуватись відступом від традиційного розуміння медіації як лише юридичного інструменту та розглядати її як важливу технологію соціальної комунікації в сфері освіти.

«Медіацію відносять до альтернативного, не менш надійного способу вирішення спорів, однак маловідомого та малопоширеного» [100, с. 123].

Оцінюючи загальний контекст, можна відзначити, що медіацію часто вивчають як загальний феномен або як інструмент, що використовується в конкретних сферах, таких як: сімейна, корпоративна, політична, шкільна медіація і т. д. Оскільки конфлікти виникають на різних рівнях медіація має широкий спектр застосування. Незважаючи на різноманіття сфер, в яких застосовується медіація, більшість джерел вказують на універсальні принципи (добровільність, самостійність, конфіденційність, неупередженість медіатора, рівність сторін) та ефективні процедури для вирішення конфліктів.

Лопатченко І. зазначає, що: «...існує умовний поділ на судову та позасудову медіацію, де позасудовою медіацією вважається «спеціалізована сфера проведення переговорів у конфліктах, що стосуються підприємницької діяльності, конфліктної взаємодії органів влади і громадськості освітніх правовідносин, що застосовується задля уникнення довготривалого судового процесу та ефективного врегулювання конфліктних ситуацій, коли є потреба у подальшій співпраці між сторонами» [76, с. 235].

Гарькавець та Волченко у своїй науковій праці зазначають, що «...важливою передумовою ефективності процесу медіації є компетентність медіатора, зокрема її когнітивний компонент, оскільки медіатор повинен вміти розпізнавати предмет конфлікту, соціально-психологічні особливості учасників конфлікту та, відповідно, допомагати їм віднайти таке рішення, яке б рівноцінно задовольняло кожну сторону. Однією зі сфер, де застосування медіації показало свою ефективність, є медіація однолітків, що наразі часто використовується для вирішення конфліктів у освітніх закладах. У контексті школи медіація часто реалізовується завдяки діяльності учнів-медіаторів, що проходять навчання та допомагають врегульовувати конфлікти між своїми однолітками мирним шляхом» [23, с. 65].

Необхідно чітко розуміти, як медіатор може допомогти у вирішенні правового конфлікту в освітньому процесі. Медіатор - це кваліфікований спеціаліст, який сприяє організації та проведенню переговорів так, щоб учасники правового конфлікту могли досягти взаємовигідної угоди. Створюючи сприятливий комунікативний контекст, медіатор надає кожному учаснику освітнього процесу можливість вільно висловити свою позицію, бути почутим та зрозумілим, а також обговорити різні варіанти вирішення конфлікту.

Медіатор полегшує процес спілкування між конфліктуючими сторонами, допомагає глибше зрозуміти їхні позиції та інтереси, знаходити ефективні шляхи вирішення проблеми, надаючи можливість сторонам діяти власної згоди [20, с. 92].

Медіація спрямована на зменшення конфронтації між учасниками освітнього процесу, поліпшення комунікації та збереження відносин. Враховуючи різноманіття контекстів, актуальним залишається вивчення специфіки різновидів медіації для подальшого розвитку та забезпечення ефективності процедури вирішення правових конфліктів у сфері освіти на всіх рівнях мирним шляхом.

Отже, існує широкий спектр підходів до тлумачення явища та процесу медіації, а також різних областей її застосування. Медіація виступає у ролі не лише професійної діяльності, але й міждисциплінарної науки, методу, технології та інструменту для вирішення конфліктів, а також як окрема компетенція.

Крім розгляду медіації як професійної діяльності, міждисциплінарної науки, методу, технології чи інструменту, деякі вчені визначають це поняття як надзвичайно важливу компетенцію у вирішенні правових конфліктів у сфері освіти. Зазначається, що медіативні навички можуть бути важливим ресурсом для будь-якої особи, навіть поза професійним контекстом. Це відкриває широкі можливості для застосування принципів медіації у повсякденному житті, надаючи людям ефективний інструмент для вирішення конфліктів та покращення міжособистісних відносин. Таким чином, медіація розглядається не лише як техніка в професійному середовищі, але і як навичка, яка може призводити до гармонії в різних сферах життя.

З метою вдосконалення системи вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, розглянемо медіацію як ключовий засіб врегулювання суперечок, як в закладах середньої освіти, так і в освітньому просторі закладів вищої освіти.

У середній освіті, де створення позитивного навчального середовища має важливе значення, медіація може допомагати вирішувати конфлікти між учнями, вчителями та батьками.

«Однією зі сфер застосування та дослідження медіації є медіація конфліктів, учасниками яких є діти, підлітки та молодь, що зазвичай розглядається у контексті права або як частина освітнього процесу. Серед країн, що впроваджують програми з медіації конфліктів у освітніх закладах існують значні відмінності у підходах до організації даної процедури» [124, с. 249].

Наприклад, у Гонконзі медіація конфліктів є частиною глобальних відновних програм, що спрямовані на профілактику булінгу та

супроводжуються проведенням тренінгів для учнів та педагогічного колективу, взаємодії з батьками, реалізацією навчальної програми щодо миру (peace education), антибулінговими політиками школи та змаганнями серед учнів, що стосуються побудови гармонії у шкільному середовищі [157].

Задля того, щоб медіація конфліктів ефективно функціонувала та сприяла протидії виникнення випадків насильства та булінгу в українських закладах загальної середньої освіти, необхідно досліджувати наявний міжнародний досвід впровадження шкільної медіації, а також оцінювати програми, що наразі будуть реалізовуватись в українських освітніх установах.

«У Новій Зеландії шкільна медіація запроваджувалась під керівництвом громадської організації The Peace Foundation Aotearoa/New Zealand, а саме через такі програми як: “The Cool Schools Peer Mediation” (в початкових школах) та “Leadership through Peer Mediation” (LtPM) (для середніх шкіл), що почали реалізовуватися з 1992 року як частина навчальної програми з охорони здоров’я та фізичної культури». Дані програми фокусуються на підвищенні резилієнсу до конфліктів серед учнів шляхом комплексного навчання та відпрацювання практичних навичок побудови мирних відносин, зокрема, моніторинг показав, що імплементація даних програм дозволила підвищити відчуття безпеки серед учнів, покращити їхні навички комунікації, вирішення конфліктів, навчальну успішність та значною мірою зменшити кількість випадків булінгу [153].

В українському ж контексті подібна діяльність зазвичай організовується саме у такому форматі, через спеціалізовані осередки - шкільних служб порозуміння, або ж як частина педагогічної роботи (наприклад, інформування учнів протягом виховних годин)».

«В результаті аналізу наявних досліджень, що описують міжнародний досвід впровадження різноманітних програм з медіації конфліктів та загалом, профілактики насильства у шкільному середовищі, можна виділити такі фактори забезпечення ефективності програм як: підтримка та залучення

адміністрації, педагогічного колективу», «регулярність та поширеність принципів медіації на все шкільне середовище, а також системний підхід до проблеми», «проведення навчання та залучення до медіації всіх учнів, а не окремі групи, зокрема обізнаність всіх учнів про наявність у колективі програм з медіації, включення медіації до загальної навчальної програми освітнього закладу та поширення відновлювальної культури у школі, а також впровадження шкільної медіації повинно супроводжуватися узгодженістю дій та здійсненням постійного моніторингу процесу» [162].

«В ідеалі, спілкування дирекції школи, класного керівника та інших вчителів з одного боку, учнів і їх батьків – з іншого, має носити партнерський характер. Проте, через низку чинників економічного та соціального характеру, у цих відносинах часто виникають конфлікти. При вирішенні конфліктних ситуацій окремі учні та їх батьки зловживають своїми правами, користуючись статусом вчителя, адже останній – публічна особа і кожна його дія та висловлювання знаходяться під пильною увагою. Вказане стосується не лише робочого місця, адже згідно змісту п. 3 ст. 41 Кодексу законів про працю України, підставою для звільнення працівника, який виконує виховні функції, може стати вчинення аморального проступку поза місцем праці у позаробочий час. Захопившись пропагуванням і відстоюванням прав дитини, якою у відповідності до Конвенції про права дитини, Сімейного кодексу України, особа визнається аж до 18 років, часто забуваємо, що учні наділені також і обов'язками. Натомість, педагогу гарантоване широке коло прав» [63, с. 65].

Як зазначає науковець О. Лісовець: «...в українських школах накопичено деякий досвід роботи шкільних омбудсменів на громадських засадах» [75, с. 92].

Досвід роботи шкільних омбудсменів є невеликим і потребує розширення задля якісного й швидкого вирішення правових конфліктів в освітньому процесі. Задача розвитку такого способу полягає в розширенні обсягів роботи омбудсменів, в їхній більш широкій інтеграції в заклади

освіти України та вдосконаленні фахової підготовки. Збільшення досвіду і компетентності шкільних омбудсменів є ключовим елементом для ефективного врегулювання правових конфліктів в освітньому процесі, а розширення їхньої діяльності може сприяти створенню більш справедливого та захищеного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Білик Н. розглядає шкільну медіацію як: «...складову соціально-педагогічної діяльності та пропонує наступні умови реалізації медіації в освітніх закладах: організаційні (створення шкільної служби порозуміння, відбір та навчання потенційних медіаторів), нормативні (розробка нормативного регулювання та механізмів реалізації медіації на рівні шкільних статутів), інформаційні (інформування директорів закладу та учнів щодо базових принципів та механізмів реалізації медіації), процесуальні (тренінги для адміністрації, методичних працівників та педагогічного колективу, а також підготовка учнів)» [12].

З моменту застосування медіації в освітньому процесі значно розширилось коло впливу. Зокрема, багато країн долучилися до запровадження програм з медіації у закладах освіти задля забезпечення безконфліктного та інклюзивного освітнього середовища. Загалом в освітніх закладах запровадження медіації відбувається шляхом застосування такого інструменту як відновлювальна медіація [129].

У межах дослідження, що проводилось в грецьких школах, вчителі відмічали, що запровадження програм з шкільної медіації дозволяє активізувати учнів, покращити їхню здатність до мирного врегулювання конфліктів та роботи в команді, залучити учнів поведінковими проблемами, а також загалом сформувати у школі атмосферу співпраці [175].

Протягом навчання здобувачі не лише здобувають знання, але і формують важливі навички для подальшого життя. Однією з таких ключових навичок є вміння налагоджувати комунікацію та вирішувати конфлікти, що можуть виникнути в закладі освіти. Медіація виступає інструментом для

формування у здобувачів вмінь вести конструктивний діалог та вирішувати конфлікти в освітній сфері.

Серед учнів, що проходили спеціалізоване навчання та на практиці відпрацьовували медіацію конфліктів серед своїх однолітків, було відмічено такі зміни як: покращення комунікативних навичок, навчальної успішності та здатності вирішувати конфлікти (як власні, так і своїх однолітків), підвищення рівня емпатії та самооцінки, розвиток лідерських навичок та вміння організовувати колектив» [177].

Інші дослідження вказують на те, що існує позитивний взаємозв'язок між ефективним вирішенням конфліктів і рівнем емпатії серед школярів. Водночас, виявлено негативну кореляцію між рівнем агресії та обома попередніми змінними. Дослідження свідчать, що учні з вищими рівнями емпатії виявляють більшу схильність до просоціальної поведінки та володіють кращим контролем над своїми емоціями. Також варто зазначити, що впровадження відновних практик в закладі освіти сприяє розвитку безкорисливого та неупередженого ставлення учнів до своїх однолітків, а також зменшує випадки булінгу, рівень насильства, конфліктів та злочинності в шкільному середовищі.

Завдяки використанню медіації учні на практиці вчаться аналізувати конфліктні ситуації, а також переконуються, що конфлікти можуть вирішуватися ненасильницьким шляхом завдяки ідентифікації та спільному обговоренню причин їхнього виникнення [171].

Разом з тим, важливим моментом є те, що медіація конфліктів у закладах загальної середньої освіти є лише засобом профілактики насильства та агресивної поведінки серед учнів, що характеризується добровільністю участі. Якщо наявна конфліктна ситуація має елементи насильства, то застосування медіації є неможливим [129].

На думку Н. Білик, технологія медіації найбільше відповідає вимогам сучасної парадигми української освіти: гуманізм, особистісноорієнтований підхід, в центрі уваги – учень зі своїми особливостями та потребами.

Застосування техніки мирних переговорів за участю нейтрального посередника (що і відображає сутність медіації) базується на принципах добровільності, неупередженості, опори на власні сили, бажанні сторін вирішити конфлікт [12].

У сучасному освітньому просторі закладів вищої освіти, медіація також визначається як важливий інструмент вирішення правових конфліктів та покращення взаємин між учасниками освітнього процесу.

Одним із прикладів успішного впровадження медіації в освітній процес є ситуація, де конфлікти між здобувачами освіти та викладачами можуть виникати через різницю у розумінні вимог та очікувань. Застосування медіації дозволяє сторонам спільно працювати над вирішенням проблем, зменшуючи напругу та сприяючи ефективній комунікації.

Ще одним прикладом є використання медіації для розв'язання конфліктів у команді дослідників або студентських організаціях. Здатність до вирішення конфліктів за допомогою медіації сприяє покращенню робочого середовища, підвищенню ефективності групової роботи та сприяє розвитку навичок командної співпраці.

В сфері впровадження медіації в національний механізм захисту прав учасників освітнього процесу виявлено кілька наукових підходів. Перший з них підкреслює актуальність інтеграції медіації у процедурний аспект захисту прав, вивчаючи можливості створення медіаційних елементів для ефективного регулювання конфліктів у навчальному середовищі. Другий підхід розглядає медіацію як автономний метод вирішення правових спорів, досліджуючи можливість впровадження механізмів, що функціонують незалежно від судового процесу. Третій науковий підхід вивчає взаємодію медіації та судового процесу, допускаючи їх паралельне функціонування в контексті захисту прав учасників освітнього процесу. Четвертий підхід покладає акцент на попередженні правових конфліктів через превентивне використання медіаційних методів. Зазначені підходи сприяють глибшому

розумінню ролі медіації в системі захисту прав учасників освітнього процесу та виробленню ефективних стратегій впровадження цього методу.

Зауважимо, що в контексті національного механізму захисту прав учасників освітнього процесу, такі наукові підходи здійснюють перехід від теоретичного розгляду до практичної реалізації. Інтеграція медіації у процедурний аспект захисту прав створює можливість систематичного та структурованого врегулювання конфліктів, забезпечуючи ефективний захист прав учасників освітнього процесу. Автономний метод вирішення правових спорів дозволяє розглядати медіацію як незалежний інструмент, здатний функціонувати в режимі, що не залежить від судового процесу, підкреслюючи важливість альтернативних шляхів вирішення правових питань в освітньому середовищі.

Паралельне функціонування медіації та судового процесу в контексті захисту прав учасників освітнього процесу підсилює ідею рівноцінності та взаємодії цих двох механізмів та відкриває можливості для обрання сторонами оптимального методу вирішення конфліктів та дозволяє їм активно впливати на процес захисту своїх прав. Попередження правових конфліктів через превентивне застосування медіаційних методів стає стратегічним кроком в напрямку створення сприятливого та гармонійного освітнього середовища.

Вказані наукові підходи формують основу для розробки ефективних моделей впровадження медіації в національний механізм захисту прав учасників освітнього процесу, роблячи акцент на інноваційних та адаптивних підходах для забезпечення справедливості та ефективності системи захисту прав в освіті.

Позитивні риси медіації в освітньому процесі виділяє Коростіль М., а саме: «...суть процесу полягає в тому, що медіатор забезпечує захищений простір для обговорення проблеми, допомагає створити і супроводжує відкрите, довірливе, безпечне і неагресивне взаємовідношення сторін, при дотриманні певних правил і обов'язків сторонами, що призводить до

встановлення співпраці і глибшого розуміння опонентів один одного. При цьому медіатори вислуховують проблеми всіх учасників, дають їм висловити свої почуття і допомагають з'ясувати справжні інтереси конфліктуючих сторін. Завдяки цьому противники дізнаються про справжні проблеми, почуття, думки і інтереси обох опонентів, що призводить до розвитку уваги і більш глибокого розуміння внутрішнього світу іншої людини, створюючи атмосферу довіри і допомагаючи спільній роботі над вирішенням складної ситуації. Метою медіації є знаходження взаємовигідного рішення та підписання угоди, яку підписують і виконують усі сторони конфлікту. Важливими ознаками методу техніки медіації є: - присутність медіатора, що виконує функції посередника; - присутність всіх сторін, що є у конфлікті; - неформальний, позасудовий рівень; - добровільність участі в процедурі медіації та самовизначення щодо вирішення конфлікту: повноваження прийняття рішення не передаються третім особам. Результат переговорів не є обов'язковим, поки його не схвалили всі учасники» [68].

Відзначимо, що медіативна процедура в освітньому процесі характеризується нейтральністю посередника, що виступає як об'єктивна та безпристрасна сторона, асигнується на основі добровільності участі сторін, забезпечує конфіденційність обговорень, передбачає активну участь сторін у вирішенні конфлікту, спрямована на виявлення та врахування інтересів, відзначається гнучкістю та інноваційністю у застосуванні методів розв'язання конфліктів, а також сприяє покращенню взаєморозуміння між сторонами, сприяючи виникненню конструктивних рішень та подальшому покращенню міжособистісних відносин в освітньому процесі.

Запровадження інституту медіації в Україні є кроком у напрямку децентралізації державної влади, сприяючи реальним можливостям учасникам освітнього процесу обирати альтернативні, позасудові методи вирішення правових конфліктів. При цьому, судова система залишається основним механізмом розв'язання спорів, але інститут медіації ставить за

мету активізацію громадян, обмеження впливу держави та зменшення навантаження на суди.

Американський вчений Томас зазначає, що «...у ситуації конфлікту сторони мають можливість вибирати одну з п'яти стратегій поведінки: уникнення, пристосування, компроміс, змагання або співробітництво. Ці стратегії відрізняються за рівнем бажання кожної сторони вирішити свої інтереси та готовності співпрацювати та враховувати інтереси інших. Співробітництво є найбільш продуктивною стратегією, оскільки воно сприяє урахуванню інтересів обох сторін конфлікту та знаходженню взаємовигідного рішення. Такий підхід допомагає уникнути деструктивного розвитку конфлікту, особливо коли сторони активно взаємодіють у процесі управління та вирішення конфлікту» [184].

З метою виокремлення особливостей становлення медіації як способу вирішення правових конфліктів в освітньому процесі вважаємо актуальним акцентувати увагу на досвіді зарубіжних країн щодо впровадження віртуальної платформи медіації, оскільки в Україні такий досвід поки відсутній.

Міжнародний досвід впровадження віртуальних платформ медіації в освітньому процесі вказує на успішний перехід до нових технологій у сфері вирішення правових конфліктів. Завдяки цим платформам, учасники освітнього процесу можуть здійснювати медіаційні сесії онлайн, використовуючи віддалені комунікаційні засоби.

Наприклад, у Швеції віртуальні медіаційні платформи успішно використовуються в освітньому середовищі. Учасники освітнього процесу можуть взаємодіяти з медіаторами через онлайн-засоби, щоб вирішити конфліктні ситуації. Це не лише забезпечує зручність та доступність для всіх сторін, але й стимулює ефективний обмін інформацією та швидке урегулювання питань.

У Сполучених Штатах Америки такий підхід до вирішення правових конфліктів онлайн визнаний як важливий етап в розвитку системи медіації.

Створення віртуального простору для медіації в освітньому процесі дозволяє учасникам ефективно спілкуватися та вирішувати питання, не обмежуючи себе межами географічного розташування. У цьому випадку враховуються сучасні тенденції цифрової ери, забезпечуючи доступність та простоту у вирішенні правових конфліктів для всіх учасників освітнього процесу. Перехід до віртуальної медіації сприяє розвитку технологічно-орієнтованих рішень у сфері правових питань та підтримує демократизацію доступу до медіаційних послуг, зробивши їх більш глобальними та ефективними.

Зазначені приклади відкривають нові можливості для створення безпечного та ефективного віртуального середовища для розв'язання правових питань у глобальному освітньому співтоваристві. Важливою перевагою є зручність та доступність для всіх сторін.

Загальним висновком є те, що впровадження медіації при вирішенні конфліктів стає ефективним інструментом для зниження соціального напруження в шкільному оточенні, поліпшення атмосфери в школі та розвитку навичок конструктивної комунікації та ненасильницького вирішення конфліктів серед учнів. Поза цим, участь в програмах медіації дозволяє учням вдосконалити свої комунікативні вміння, навчитися співпрацювати в команді, розвивати емпатію та проявляти толерантність та просоціальну активність. Ці цінні навички сприяють зниженню рівня агресії в освітньому закладі та формуванню безпечного та інклюзивного шкільного середовища.

У цьомі контексті доцільно зазначити, що медіація в освітньому процесі базується на принципах взаєморозуміння, активного слухання та співпраці між учасниками конфлікту. Заснована на принципах нейтральності і безперешкодності, медіація сприяє створенню довірливого середовища, де кожен учасник може вільно висловити свої погляди та інтереси. Принцип самовизначення і вільної згоди стимулює учасників самостійно виробляти взаємовигідні угоди, а принцип конфіденційності гарантує, що обговорення залишаються конфіденційними. Медіатор, як об'єктивний посередник, сприяє

ефективному вирішенню конфліктів шляхом врахування інтересів всіх сторін та сприяє створенню сприятливого освітнього середовища.

Важливі аспекти вирішення правових конфліктів й у сфері вищої освіти за допомогою медіації включають активну участь сторін у процесі, сприяння взаєморозумінню через ефективну комунікацію, забезпечення конфіденційності під час обговорень, ефективне вирішення конфлікту з урахуванням інтересів обох сторін. Інтердисциплінарний підхід медіатора, використання методів як з психології, так і з юриспруденції, розширює можливості досягнення успішного врегулювання. Крім того, медіація сприяє збереженню партнерських відносин між учасниками та може бути успішно впроваджена в освітні програми для формування навичок конструктивного вирішення конфліктів серед студентів і працівників закладу освіти.

Запровадження медіації в національний механізм захисту прав учасників освітнього процесу знаходить підтвердження у ряді цікавих кейсів, що свідчать про її позитивний вплив та різноманітні можливості.

Наприклад, у випадку конфлікту між викладачем та здобувачем освіти, де традиційні методи вирішення не принесли бажаних результатів, медіація може стати альтернативою. Медіатор, виступаючи як нейтральна сторона, сприяє відновленню взаєморозуміння та знаходженню конструктивних рішень, забезпечуючи дотримання прав та інтересів обох сторін.

У випадку групового конфлікту серед здобувачів освіти, медіація може допомогти створити простір для відкритого спілкування та обговорення різних точок зору. Така модель сприяє формуванню конструктивного групового середовища та покращенню взаємин між учасниками освітнього процесу.

Дані приклади вказують на потенціал медіації в освітньому процесі та підкреслюють її важливість для побудови конструктивних відносин та ефективного вирішення конфліктів, що виникають у закладах освіти.

У зв'язку зі зростаючою складністю сучасної освітньої системи та розширенням правових норм, необхідно розвивати та вдосконалювати

способи вирішення правових конфліктів у сфері освіти. Важливо забезпечити доступність та ефективність процедур вирішення конфліктів, забезпечити незалежність та об'єктивність посередників, судових органів та інших учасників процесу. Такі способи вирішення правових конфліктів мають сприяти побудові справедливої та гармонійної освітньої системи, яка забезпечує розвиток кожного учасника та суспільства в цілому.

Отже, превентивні заходи із запобігання конфліктам в освітньому процесі закладу вищої освіти спрямовані на впровадження заходів, спрямованих на передбачення та профілактику виникнення факторів, поведінки, умов і причин, які можуть призвести до конфліктів. Також вважається, що учасники освітнього процесу закладу вищої освіти повинні розвивати готовність до запобігання конфліктам, що передбачає наявність знань щодо типології конфліктів, особливостей їх виникнення, розгортання та врегулювання. Також важливо набувати навичок управління конфліктами, використовуючи практичні навички психологічного впливу, різноманітні стратегії та тактики запобігання конфліктам. Важливо розвивати здатність сприймати та оцінювати правовий конфлікт як можливість поліпшення професійних взаємин та взаємодії між колегами, співробітниками та здобувачами освіти.

В контексті інноваційного підходу до медіації як способу вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, та зважаючи на проведене нами дослідження, пропонуємо ідею створення віртуальної платформи медіації для учасників освітнього середовища. Така платформа об'єднує елементи інтерактивного навчання, де здобувачі освіти та викладачі мають можливість вирішувати конфлікти через онлайн-медіаційні сесії, що дозволить ефективно використовувати сучасні технології для покращення взаєморозуміння та сприяння конструктивним відносинам в освітньому процесі.

Ідея віртуальної платформи медіації в освітньому середовищі відкриває нові перспективи для забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу.

Змоделюємо ситуацію в освітньому закладі, де, наприклад, два здобувачі мають конфлікт щодо розподілу обов'язків у груповому проєкті. Замість того, щоб розвивати конфлікт та призводити до напруги, вони можуть обрати використання віртуальної платформи медіації. Через цей онлайн інструмент, здобувачі можуть взаємодіяти з медіатором та обговорювати свої погляди, не залишаючи власних кімнат. Вони обговорюють різні варіанти розподілу завдань, вислуховують поради медіатора та приходять до взаємоприйняттого рішення, яке задовольняє обидві сторони.

Таким чином, процес медіації більш доступний та ефективний для всіх учасників освітнього процесу.

Загальні висновки з вищевикладеного включають той факт, що медіація як спосіб вирішення правових конфліктів в освітньому процесі застосовується в багатьох країнах та існують різні моделі її впровадження. Вона може бути самостійною сферою діяльності або входити до складу ширших програм з протидії булінгу, насильства або створення мирного та інклюзивного середовища. Впровадження програм медіації часто здійснюється на державному рівні як частина навчальних планів. Результати досліджень свідчать про те, що найбільш ефективна медіація відбувається, коли вона використовується системно та охоплює всіх учасників освітнього процесу. В контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій, кіберпростору для учасників освітнього процесу в Україні необхідним кроком стає удосконалення процедури медіації в освіті, а саме через впровадження віртуальної платформи медіації. Отже, для успішного впровадження ефективних програм медіації в українських освітніх установах необхідно проводити моніторинг з метою виявлення бар'єрів, відображених у міжнародному досвіді програм з профілактики насильства, булінгу та

конфліктів, а також враховувати специфіку контексту та програми для подолання інших можливих труднощів. Медіація, як основний спосіб вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу, виступає важливим інструментом для побудови конструктивного діалогу між учасниками освітнього процесу. Її важливість полягає у спрощенні процесу вирішення суперечок та підвищенні ефективності в управлінні правовими конфліктами. Медіація дозволяє сторонам самостійно знаходити оптимальні рішення, зменшуючи конфліктність та сприяючи позитивному взаємодії в освітньому середовищі. Її здатність до врахування індивідуальних потреб сторін робить медіацію необхідною складовою здійснення захисту прав учасників освітнього процесу.

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Міжнародний досвід діяльності освітніх омбудсменів: порівняльний аналіз

У зв'язку з актуалізацією питань про захист прав у сфері освіти, збільшенням кількості учасників освітнього процесу і бажанням держави встановити партнерські відносини з усіма зацікавленими сторонами в освітній галузі, у наукових колах все частіше обговорюється необхідність й важливість посади освітнього омбудсмена в Україні. Ці роздуми обумовлені різними факторами, включаючи аналіз європейського досвіду функціонування спеціальних студентських офісів (служб), які забезпечують захист та реалізацію прав і свобод відповідної категорії осіб, наявність спеціальних шкільних омбудсменів, а також фахівців з правового захисту учасників освітнього процесу.

Освітній омбудсмен є незалежною інституцією, що забезпечує захист прав здобувачів вищої освіти у системі освіти. Ця інституція існує в багатьох країнах світу, де вона здійснює контроль за дотриманням прав освітніх установ, надає правову допомогу учням і студентам у випадку порушення їхніх прав, проводить роз'яснювальну роботу з питань освіти та здійснює інші функції, пов'язані зі захистом прав людини у сфері освіти.

Сфера проблем, з якими освітнім омбудсменам доводиться стикатися, дуже широка. Враховуючи обмежений досвід роботи освітнього омбудсмена в Україні, важливо звернутися до європейської практики для отримання відповідних рекомендацій.

Дослідження міжнародного досвіду діяльності освітніх омбудсменів є важливим для кращого розуміння різних підходів до захисту прав учасників освітнього процесу в галузі освіти, а також сприятиме обміну досвідом та передачі найкращих практик між країнами. Зокрема, дослідження міжнародного досвіду може допомогти виявити різні способи моніторингу із захисту та просування прав учасників освітнього процесу, ідентифікувати

загальні тенденції та виклики, з якими стикаються освітні омбудсмени. Отже, вивчення зарубіжного досвіду діяльності освітніх омбудсменів здійснюється з метою поліпшення стану захисту прав учасників освітнього процесу та впровадження найкращих практик в Україні, які можуть стати базою для вдосконалення роботи освітніх омбудсменів.

Враховуючи постійне зацікавлення наукової спільноти у проблемі захисту прав учасників освітнього процесу, можемо зазначити, що дослідники вітчизняного походження не виявили достатнього інтересу до діяльності освітніх омбудсменів.

Важливо зазначити, що в Україні наразі не проведено комплексне дослідження інституту освітнього омбудсмена. Для ефективного функціонування цього інституту в Україні звернімося до аналізу досвіду країн, які активно розвивають цю діяльність.

Серед зарубіжних вчених, навпаки обрана тема актуальна на досить глобальному рівні. Зарубіжна практика характеризується розмаїттям моделей омбудсмена – парламентські (представницькі), виконавчі та квазіомбудсмени. Омбудсмени можуть бути одноособовими або колегіальними, існують наднаціональні (наддержавні), регіональні та місцеві омбудсмени, а також спеціалізовані омбудсмени. Серед спеціалізованих омбудсменів можна виділити військових, дитячих, омбудсменів із захисту прав людей похилого віку, омбудсменів у сфері охорони здоров'я, у справах споживачів, у справах преси, з питань інформації, із захисту особистих даних, з офіційних мов, з питань боротьби з етнічною дискримінацією, із забезпечення рівності статусів, вузівських (студентських) та учнівських омбудсменів та інших.

Для більш детальної характеристики інституту освітнього омбудсмена виокремимо наступні його особливості:

- незалежність повноважень від інших органів публічної влади, навіть тих, які їх призначають чи затверджують;

- особливий статус освітнього омбудсмена, унікальність такої посади в системі органів державної влади;
- визначене законодавством коло повноважень та функцій;
- покликаність захищати права та свободи учасників освітнього процесу в загальному чи спеціальному порядку;
- спеціальний механізм реалізації повноважень
- моніторингова діяльність уповноваженого [170, с. 73].

«У багатьох країнах інститут омбудсмена став невід’ємною частиною механізму державної влади. Він влився в нього без порушення компетенції, існуючих процедур організації роботи інших органів, інститутів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод людини, без зміни функціонування їх діяльності. Цей інститут став доповненням наявних форм контролю та нагляду за дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Він виступає додатковим, а не альтернативним засобом захисту прав людини стосовно інших правозахисних механізмів, заповнює прогалини та компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини, парламентського, президентського та іншого відомчого контролю за адміністративними органами» [79, с. 98].

Оглядаючи особливості освітнього омбудсмена, слід зазначити, що ця посада відіграє важливу роль у захисті прав та інтересів учасників освітнього процесу. Освітній омбудсмен є незалежним посадовцем, який забезпечує механізми для вирішення конфліктів, вислуховує скарги і пропозиції щодо недоліків у системі освіти [166].

Практика діяльності освітнього омбудсмена в зарубіжних країнах може слугувати цінним джерелом навчального досвіду та розширенням наших уявлень про ефективні підходи до захисту прав учасників освітнього процесу. Деякі зарубіжні країни вже успішно впровадили модель освітнього омбудсмена і набули значних досягнень у цій сфері. Наприклад, в країнах Європейського Союзу, таких як Швеція, Фінляндія та Нідерланди, освітні омбудсмени грають вагомую роль у забезпеченні якості освіти. Вони

забезпечують доступ до інформації, надають консультації, розглядають скарги та забезпечують взаємодію між всіма учасниками освітнього процесу. Освітні омбудсмени в цих країнах також активно співпрацюють з урядом, недержавними організаціями та іншими зацікавленими сторонами для покращення системи освіти. У Сполучених Штатах Америки, національний омбудсмен з питань освіти виступає як незалежний посередник між студентами, батьками, вчителями та іншими особами, пов'язаними з освітньою системою й існує вже багато років [31; 33]. Це величезний досвід, встановлена практика, яку необхідно впровадити в практику України.

«США є країною класичного розуміння світської держави, коли релігійне життя регламентується тільки шляхом загального законодавства» [52, с. 224].

Засновуючи свою політику на принципах світської держави, Сполучені Штати Америки надають важливість регламентації релігійного життя через загальне законодавство. Це підкреслює відміну будь-якого законодавчого втручання в релігійні вірування і культові дії, а також створює основу для захисту прав учасників освітнього процесу. Зокрема, визначення і захист свободи віросповідань та культових практик стають невід'ємною частиною освітнього середовища. Такий підхід сприяє створенню толерантного та різноманітного освітнього простору, де релігійні переконання кожного учасника освітнього процесу поважаються. Цей контекст також віддзеркалює важливість існування омбудсмена в освіті, який виступає і як гарант свободи віросповідань та рішення конфліктів у цій сфері, сприяючи толерантному та сприяльному навчальному середовищу.

«Розгорнуте дослідження британського вченого (практика Роба Беренса), в якому подано унікальну інформацію про розвиток інституту університетського омбудсмена в країнах Північної Америки, Австралії та Європи, Роб Беренс називає діяльність студентського омбудсмена «цікавою сумішшю повсякденного та серйозного». З одного боку, це щоденна ознайомча робота, діяльність із забезпечення вимог навчального процесу, а з

іншого - вирішення серйозних проблем в університетському середовищі, як от: дискримінація (особливо у сфері психічного здоров'я й інвалідності), насильство, необ'єктивна оцінка знань студентів, плагіат у наукових дослідженнях тощо. Наприклад, у Німеччині, окрім власне університетських омбудсменів, є так звані наукові омбудсмени (Orabudsraan für die Wissenschaft), до повноважень яких належать питаннями академічної доброчесності. Останнім часом омбудсмени із прав студентів Німеччини, Польщі, Швеції, Англії відзначають ще один важливий і делікатний напрям власної роботи - розгляд скарг, пов'язаних із сексуальними домаганнями» [154, с. 29].

У своїй вагомій дослідницькій роботі, Беренс Р. зазначав: «що в 1960-х роках в Північній Америці у відповідь на рухи за громадянські права, публічні протести і пропаганду студентства, виникли омбудсмени вищої освіти, які стали засобом захисту скарг студентів від поганого управління. Беренс описує ОІА в Англії і Уельсі як «порівняльного новачка в сфері омбудсмена в сфері вищої освіти», створеного тільки в 2004 році. Однак з тих пір омбудсменів в Великобританії називають «благословенням»» [154].

У своїй щирій та прозорій спробі підвищити авторитет професії освітнього омбудсмена, Беренс Р. акцентує увагу на ключовій ролі омбудсмена у наданні допомоги незадоволеним своїм досвідом вищої освіти учасникам освітнього процесу. Скарги, які до них надходять, можуть варіюватися від повсякденних (наприклад, конфлікти щодо паркувальних квитків) до серйозних (включаючи проблеми з персоналом, сидячі страйки і арешти). Беренс майстерно використовує свої глибокі знання про професію, щоб ознайомити читача з серйозністю подій, з якими стикаються омбудсмени вищої освіти, подій, які можуть мають потенціал змінити життя людей. Він визнає, що освітній омбудсмен повинен бути доступним та надавати поради, навіть «звичайним скаржникам», і бути готовими вирішувати складні та чутливі питання, включаючи питання психічного здоров'я та випадки сексуальних домагань.

Дослідження, проведені Беренсом Р., демонструють, що, серед практикуючих існує одностайна думка про те, що роблять омбудсмени вищої освіти. Багато омбудсменів виходять за рамки простого консультування, а деякі пропонують консультації, посередництво або виконують представницькі функції в дисциплінарних радах. Велика кількість омбудсменів вищої освіти в дослідженні Беренса вважають себе не просто «вирішувачами скарг», а й «агентами змін». Звіт, складений Беренсом, ефективно підкреслює цінність та високу якість роботи омбудсменів освіти - роль, яка, безсумнівно, набуває ще більшої важливості в сучасних умовах «ринкового розвитку» [154].

У відношенні процедури звернення до університетського омбудсмена в Сполучених Штатах Америки можуть бути різні варіанти - від електронних звернень до особистих зустрічей. Деякі омбудсмени проводять особисті прийоми, тоді як інші надають перевагу електронному способу звернення, який може забезпечити анонімність заявника. Звернення можуть бути індивідуальними або колективними. Незалежно від процедури та форми, омбудсмен зобов'язаний розглянути всі звернення, надати офіційну відповідь і прийняти всі необхідні заходи для вирішення проблем, яких вони стосуються.

В Сполучених Штатах Америки, освітні омбудсмени - це досвідчені фахівці, які мають значний досвід у сфері освіти, вирішенні конфліктів, посередництва та залученні сімей до освіти.

Останні дослідження, проведені у США, демонструють важливість ролі освітнього омбудсмена у захисті прав студентів та підвищенні якості освіти. Наприклад, дослідження, опубліковане у журналі «Journal of College and University Law», виявило, що освітні омбудсмени є важливим інструментом у забезпеченні справедливості та рівності в галузі вищої освіти. Інше дослідження, проведене у 2019 році, показало, що студенти, які скористалися послугами освітнього омбудсмена, були більш задоволені своєю освітою та мали кращі результати в навчанні. Дослідники також відзначили, що

діяльність освітнього омбудсмена може сприяти розв'язанню конфліктів у галузі освіти та забезпечити більш прозорий і відкритий процес вирішення скарг студентів.

Дослідження також показали, що інститут освітнього омбудсмена допомагає забезпечити більшу незалежність у вирішенні конфліктів та скарг, що підвищує довіру студентів до системи вищої освіти та сприяє їх активній участі в житті університету. Таким чином, дослідження, проведені у США, підтверджують важливість інституту освітнього омбудсмена у захисті прав студентів та підвищенні якості освіти, а також вплив їх діяльності на формування культури поваги, справедливості та відповідальності в галузі вищої освіти.

Як зазначає Олег Марцеляк: «в Сполучених Штатах Америки, крім студентських омбудсменів, існують омбудсмени у справах учнів. У Сполучених Штатах Америки вони діють у середній школі Енн-Арбор (штат Мічиган), у Далласі (штат Техас), у школі графства Монтгомері (штат Меріленд), у Ніагара-Фолс (штат Нью-Йорк), Філадельфії (штат Пенсільванія), Сіетлі (штат Вашингтон) та Уічіто (штат Канзас). Функції, компетенція та повноваження омбудсменів Сполучених Штатів Америки у справах учнів нагадують функції, повноваження та компетенцію студентських омбудсменів» [79, с. 100].

Омбудсмени у справах здобувачів є важливим інструментом у забезпеченні прав учасників освітнього процесу в початковій та середній школі, а також у захисті їхніх інтересів. Омбудсмени у справах учнів зазвичай працюють в рамках організацій, які займаються захистом прав дітей та забезпеченням справедливості в системі освіти. Вони надають консультації та допомогу здобувачам й їхнім батькам у вирішенні конфліктів з учителями, адміністрацією школи, а також іншими учнями. Омбудсмени також можуть проводити навчальні заходи з правової освіти для учнів та педагогів, кампанії з просвітницькою метою щодо прав дітей в системі освіти. Одним з прикладів омбудсменів у справах учнів є організація

Children's Defense Fund. Ця організація працює на підтримку прав дітей та молоді в США та включає у свою діяльність роботу з омбудсменами у справах учнів.

Окреме місце в діяльності американських освітніх омбудсменів займає омбудсмен зі спеціальної освіти. Головною метою його роботи є надання інформації та підтримки батькам, учням та вчителям з питань прав і послуг у сфері спеціальної освіти. Як офіційна особа, відповідальна за освіту, омбудсмен виконує ряд обов'язків, зокрема, виступає джерелом інформації для батьків, студентів, вчителів та інших зацікавлених осіб, допомагаючи їм краще зрозуміти федеральні закони та положення, що стосуються освіти. Крім цього, омбудсмен забезпечує інформаційну підтримку та підтримку батькам дітей з особливими потребами, допомагаючи їм розібратися у процесі отримання спеціальних оцінок та освітніх послуг.

Обов'язки омбудсмена зі спеціальної освіти включають, як мінімум, наступне:

- надання інформації та підтримки батькам дітей з особливими потребами, щоб допомогти їм зрозуміти та орієнтуватися у процесі отримання спеціальних оцінок та послуг;
- розроблення інформаційної та комунікаційної стратегії для батьків та шкільних округів з метою вирішення розбіжностей у питаннях спеціальної освіти, а також підвищення обізнаності батьків щодо можливих шляхів вирішення таких суперечок;
- виявлення будь-яких шаблонів скарг, пов'язаних з правами та послугами у сфері спеціальної освіти, і рекомендація стратегій поліпшення Департаменту освіти;
- допомога Департаменту у створенні програм публічної інформації, які виховують батьків та громадськість щодо обов'язків омбудсмена;
- забезпечення інформації, пов'язаної з інвалідністю, та направлення її до інших доступних програм та послуг щодо осіб з інвалідністю.

Омбудсмен подає щорічний звіт до Державної ради з питань освіти та Уповноваженого з питань освіти, який включає огляд послуг, що надавалися омбудсменом протягом року, а також пропозиції щодо вдосконалення процедур та надання послуг у сфері спеціального навчання, які має виконати держава.

Другою країною за кількістю студентських омбудсманів є Канада, де цей інститут функціонує практично в усіх університетах. Більшість моделей вузівського омбудсмена відповідає схемі омбудсмена університету Альберти (провінція Канади). На свою посаду він призначається на два роки за рекомендацією Консультативного виборчого комітету (складається з голови й одинадцяти членів), який формується Радою управляючих університету. Достроково повноваження університетського омбудсмена можуть бути припинені Радою управляючих за наявності в його роботі суттєвих недоліків. Із метою належного виконання омбудсменом своїх обов'язків йому не дозволяється обіймати будь-яку іншу відповідальну посаду, що приносить прибуток, а також займатися будь-якою іншою діяльністю за винагороду поза рамками службових обов'язків.

Освітній омбудсмен в Канаді має право дізнатися про будь-які скарги здобувачів освіти, а також звернутися до закладу освіти з проханням про проведення розслідування.

Освітні омбудсмени відіграють важливу роль у забезпеченні якості освіти та прав здобувачів освіти.

Омбудсмени в освіті - це незалежні особи, які мають за завдання відстоювати права та інтереси студентів, підвищувати якість освіти та сприяти вирішенню конфліктів. Вони мають важливу роль у забезпеченні відкритості та прозорості системи освіти.

Після розгляду діяльності освітніх омбудсменів у справах учнів у Сполучених Штатах Америки та Канаді, перейдемо до дослідження діяльності освітніх омбудсменів в Європі.

У Європі існують різні моделі омбудсменства в освіті, і вони зазвичай відрізняються за своєю організаційною структурою, функціями та компетенціями. Наприклад, в деяких країнах Європи, таких як Франція та Німеччина, існують омбудсмени, які працюють виключно у вищій освіті і забезпечують захист прав здобувачів вищої освіти у відносинах з університетами та іншими вищими навчальними закладами. У інших країнах, таких як Велика Британія [42] та Ірландія, існують омбудсмени, які працюють як у вищій, так і в початковій та середній освіті. Омбудсмени в Європі також відрізняються за своїми функціями та компетенціями. Деякі омбудсмени зосереджуються на вирішенні конкретних скарг, тоді як інші можуть виконувати більш широкі завдання, такі як моніторинг системи освіти, проведення досліджень та аналізу політики у сфері освіти.

Загалом, діяльність освітніх омбудсменів в Європі відрізняється від тих, які ми розглядали раніше в Сполучених Штатах. Проте, у всіх випадках, освітні омбудсмени є важливим інструментом у захисті прав учасників освітнього процесу, а також у забезпеченні справедливості та відповідальності в системі освіти.

Зрозуміло, що діяльність сучасних студентських омбудсменів у кожному університеті характеризується як спільними, так і відмінними рисами. Варто зазначити, що інститут уповноваженого з прав студентів в Європі має різні організаційні форми. Наприклад, загальнодержавний омбудсмен із прав студентів (Ombudsmanin Higer Education), посада якого затверджена на національному рівні і який захищає права студентів не лише окремого закладу, а всієї держави; 2) місцеві або локальні омбудсмени (Campusor University Ombudsman), які працюють у місцевих університетах і опікуються правами студентів конкретного навчального закладу.

«Інститут загальнодержавного омбудсмена з прав студентів є в Австрії, Англії, Уельсі, Литві та інших країнах. В Австрії інститут загальнодержавного омбудсмена впровадили у 1997 році у структурі Федерального міністерства науки і транспорту. А на офіційному рівні статус

омбудсмена з прав студентів було визначено тільки у 2011 році у Федеративному законі про забезпечення якості вищої освіти. Відповідно до нього, кожен студент «має право звернутися до студентського омбудсмена для отримання інформації та консультації із питань, пов'язаних з освітніми програмами, викладанням, іспитами, послугами й адмініструванням у вищих навчальних закладах»» [165].

Проте більшість уповноважених з прав студентів становлять місцеві омбудсмени (Іспанія, Німеччина, Норвегія тощо). Їхня діяльність регламентується як загальнодержавними, так і локальними нормативно-правовими актами. Наприклад, в Іспанії, відповідно до Закону про університети, ухваленого 21 грудня 2001 року, організаційна структура кожного з них обов'язково містить посаду університетського омбудсмена, покликаного захищати «повагу до прав і свобод викладачів, студентів, адміністрації й обслуговуючого персоналу стосовно дій різних університетських органів та відділень». Станом на 2016 рік в Іспанії працювало 54 уповноважених з прав студентів [160].

В 1967 р. у Швеції були визначені три сфери діяльності омбудсмена юстиції: нагляд за суддями, прокуратурою, армією та поліцією; соціальні проблеми, інформація, преса та освіта; інші питання, які стосуються управління (транспорт, податки тощо) [27].

Водночас у багатьох державах Європи діяльність студентських омбудсменів регламентується лише локальними актами, наприклад, статутом університету або відповідним положенням.

Щодо загальноприйнятого визначення досліджуваного поняття, то в європейській практиці його немає. Нормативно-правові акти містять різні варіації формулювання аксіоматичного твердження: студентський омбудсмен – це особа, яка діє в інтересах студентів, здійснює захист їхніх прав і свобод.

Для підтвердження загальної моделі розглянемо досвід Нідерландів. Посада їх омбудсмена була створена Законом про національного омбудсмена

1981 року. Починаючи з 1999 року, установа була включена до складу Конституції. Відповідно до статті 78а Конституції, голландський омбудсмен повинен провести розслідування, за запитом або за запитом за власним бажанням. Голландський омбудсмен був створений з метою надання особам можливості отримати доступ до незалежного та експертного органу з розгляду скарг щодо практики управління. Посада голландського омбудсмена у Конституції, як одна з найвищих посадових осіб держави, гарантує її незалежність та неупередженість [183].

На сьогоднішній день у всьому світі виникла надзвичайно важлива проблема насильства, зокрема булінгу, яке означає систематичне знущання та агресію, спрямовану на приниження особи. Ця проблема має критичне значення. Мільйони дітей та молодих людей у кожному куточку планети страждають від цього явища, яке може бути спричинене як близькими людьми, так і незнайомцями.

«Булінг – це в кожному разі насильство, але не всяке насильство є булінгом (наприклад тероризм не є булінгом). Булінг є різноманітним видом насильства, і, у свою чергу теж може виражатися по-різному, тобто має свої види. Соціальна структура булінгу, як правило, має три елементи, а саме: переслідувач (булі), жертва та спостерігач. У сучасній науці існує декілька підходів до вивчення булінгу. Одні дослідники зосереджують увагу на пошуку й визначенні особистісних рис, характерних для особи булінгу та його жертви. Інші намагаються розглядати булінг як соціально-психологічний феномен. Саме сьогодні у зв'язку з підвищеним інтересом суспільства до цієї проблеми значно зросла кількість та вираженість фактів шкільного булінгу. Учені виділяють особистісні фактори, що приводять дитину до проявів булінгу: запальний темперамент, імпульсивність характеру, брак емпатійності, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки» [24, с. 29].

Проблема булінгу в освіті є серйозною та широко поширеною в країнах Європи. Освітній омбудсмен може відігравати важливу роль у боротьбі з цією проблемою. На підставі аналізу зазначимо деякі можливі способи, якими освітній омбудсмен може вирішити проблему булінгу в країнах Європи:

- забезпечення безпеки та захисту учнів - освітній омбудсмен може вимагати від урядів країн Європи створення безпечного та захищеного середовища для учнів у школах та інших освітніх закладах. Це може включати запровадження політики з питань булінгу та механізмів повідомлення про випадки булінгу;

- підвищення усвідомленості - освітній омбудсмен може організовувати кампанії для підвищення усвідомленості про проблему булінгу в школах та інших освітніх закладах. Ці кампанії можуть включати інформаційні матеріали для студентів, батьків та вчителів, а також рекламні кампанії в соціальних мережах та на інших медіаплатформах;

- впровадження програм антибулінгу - освітній омбудсмен може запропонувати впровадження програм антибулінгу в школах та інших освітніх закладах країн Європи. Ці програми можуть включати тренінги для вчителів та студентів, розробку політики з питань булінгу та встановлення механізмів повідомлення про випадки булінгу;

- проведення досліджень - освітній омбудсмен може проводити дослідження для оцінки рівня поширення булінгу в різних країнах Європи та для з'ясування ефективності різних заходів проти булінгу. Ці дослідження можуть допомогти зробити більш обґрунтовані рішення щодо впровадження програм та політик, спрямованих на боротьбу з булінгом;

- підтримка жертв булінгу - освітній омбудсмен може встановлювати механізми підтримки для жертв булінгу. Це може включати психологічну підтримку, консультування та інші послуги, що допомагають жертвам булінгу знайти шлях до відновлення та здорового життя;

- залучення громадськості - освітній омбудсмен може залучати громадськість до боротьби з булінгом, зокрема, організовуючи круглі столи, дискусії та зустрічі зі студентами, батьками та вчителями. Це може допомогти підвищити усвідомленість про проблему булінгу та створити більш широкую соціальну мобілізацію для боротьби з цією проблемою.

Усі вище перераховані заходи можуть допомогти освітньому омбудсмену вирішити проблему булінгу в країнах Європи. Важливо, щоб відповідальні урядові органи та освітні заклади співпрацювали з освітнім омбудсменом та впроваджували ефективні заходи для боротьби з булінгом.

Освітній омбудсмен може використовувати медіацію як спосіб вирішення конфліктів та проблем у закладах освіти. Медіація - це процес вирішення конфлікту, за якого сторони намагаються домовитися між собою під час наради з незалежною третьою особою – медіатором, тобто дозволяє сторонам самостійно знайти рішення та домовитися між собою. Освітній омбудсмен може допомогти учасникам освітнього процесу уникнути непотрібної напруги та розв'язати проблеми за допомогою медіації. Отже, освітній омбудсмен як медіатор може використовувати практики медіації для допомоги сторонам знайти компромісне спільне рішення, зменшити конфлікт між учасниками освітнього процесу та поліпшити взаємини в навчальному закладі.

Наприклад, медіація може бути застосована в таких ситуаціях, як конфлікти між здобувачами освіти або конфлікти між викладачем та здобувачем освіти. Медіація дозволяє сторонам самостійно знайти рішення, що відповідає їх потребам та інтересам, що може підвищити ймовірність того, що учасники конфлікту будуть задоволені знайденим рішенням. Крім того, медіація може забезпечити більш ефективний та швидкий процес вирішення конфлікту, порівняно з судовими процедурами.

Освітні омбудсмени можуть надавати медіаційні послуги як безкоштовно, так і за плату. Вони можуть також проводити навчальні

семінари та тренінги для викладачів та інших учасників освітнього процесу щодо використання медіації для вирішення конфліктів.

Зазначимо, що міжнародний досвід впровадження медіативних практик освітніх омбудсменів у навчальних закладах показує успішні результати. Наприклад, в таких країнах, як Швеція, Німеччина, Фінляндія та Канада були успішно впроваджені медіативні практики у школах. У Швеції були впроваджені різноманітні програми з медіації, які допомагають зменшити кількість конфліктів між учнями та зберегти мирну атмосферу в школі. У Німеччині було створено мережу шкільних медіаторів, які допомагають сторонам знайти спільне рішення при конфліктах. У Фінляндії медіативні практики включені до навчальної програми у школах та допомагають формувати навички співпраці та розв'язання конфліктів. У Канаді була створена програма «Медіатори в школах», яка допомагає учням знайти спільне рішення та зменшити кількість конфліктів у школі.

Отже, медіативні практики є дієвим інструментом для вирішення правових конфліктів та проблем у закладах освіти, а впровадження таких практик освітнім омбудсменом позитивно впливає на середовище закладу освіти та забезпечує безпеку та комфортний стан учасникам освітнього процесу.

Як зазначає англійський науковець Селман Е.: «...шкільна медіація - один з найбільш популярних методів вирішення та профілактики конфліктів не тільки в Європі, але і в інших країнах. Наразі медіація освітніми омбудсменами застосовується в тисячах шкіл. Спочатку було всього дві причини, за якими школи стали впроваджувати медіацію. Перша причина полягала в бажанні зробити школу більш безпечною. Безпечна школа дозволяє забезпечити кращі результати академічної успішності учнів і більш позитивні стосунки в учнівському колективі. Друга причина – допомогти учням стати «маленькими дорослими» за допомогою навчання прийомам рішення проблем, які знадобляться їм для побудови успішної кар'єри в майбутньому. На даний момент, коли історія шкільної медіації налічує

десятиліття, а її позитивні ефекти очевидні, кількість причин, що визначають її впровадження в школах, також збільшилася» [183].

Зокрема, усвідомлюється, що правові конфлікти, які виникають у школах, мають значний вплив на розвиток здобувачів освіти, а невирішення цих конфліктів може мати тривалі наслідки. У зв'язку з цим, впровадження медіативних практик у школах стає все популярнішим явищем і стає вагомою складовою шкільної системи.

США мають найбагатшу та найтривалішу історію застосування шкільної медіації освітніми омбудсменами. За ними йдуть Австралія, Канада, Південна Африка та Норвегія. Більшість країн Західної Європи також вже впровадили медіаційні служби у школах, включивши відповідні завдання до державних програм. Європейський Союз розробляє спеціальні програми медіації (посередництва) у школах, спрямовані на боротьбу з насильством щодо дітей, молоді та жінок.

У 1960-х роках в університетах Сполучених Штатів Америки були розроблені і запроваджені «Програма навчання школярів миротворчості», що визначилася як перша програма конфліктного менеджменту в школах. Ця програма стала результатом досліджень щодо інтеграційних переговорів, розвитку теорії соціальної незалежності та тренінгів для педагогічного персоналу та учнів. Програми миротворчості мали за мету вчити дітей розуміти важливість конфлікту та використовувати п'ять стратегій для його вирішення. Також вони ознайомлювали з процедурами переговорів та шкільної медіації. Запровадження цих програм призвело до створення мережі регіонів, де школи активно впроваджували методи миротворчості. Мережа таких програм існує й до сьогодні, охоплюючи школи з різних частин світу.

Інша точка відліку програм по шкільній медіації зв'язується з спільнотою Quaker в Нью-Йорку. На початку 1970-х рр. вчителі цієї спільноти зацікавилися проведенням з учнями тренінгів по ненасильству. Результатом став проект «Творча відповідь дітей конфліктам» (1972). Тренінги, розроблені в той час, до сих пір проводяться щотижня в державних

середніх школах. Дітей вчать тому, що основи ненасильства - це справедливість, любов, турбота і потреба в особистій недоторканності. Громадська рада Сан-Франциско ввела найбільш успішну програму конфліктного менеджменту, яка працює і донині на рівні молодшої і старшої школи. Навчання вчителів включає тренінг (15 годин) навичок вирішення конфліктів та медіації та навчання групи учнів. Основний акцент при підготовці робиться на активному слуханні, командній роботі, фазах медіації та рольових іграх, що дозволяє тренувати навички вирішення конфліктів. Програми з підготовки медіаторів, які стали проводитися безпосередньо на базі шкіл, були організовані тільки в 1984 році. Саме в цей рік близько трьох 60 десятків педагогів і практиків вирішення конфліктів зібралися в Сан-Франциско на першу конференцію, яка мала назву NAME. Пізніше була організована асоціація з такою ж назвою, яка розпочала підготовку молодих людей до ролі посередника в конфліктах, у чому досягла вражаючих і надихаючих результатів. Асоціація стала важливим ресурсом інформації для шкіл. У 1988 році число таких програм зросло до 200. Менш ніж через 10 років після цієї конференції маленький імпульс перетворився на величезну хвилю, яка поступово поширила ідею шкільної медіації по всьому світу [156].

Один з прикладів міжнародного досвіду діяльності освітніх омбудсменів можна побачити в Швеції. Там існує Національний освітній омбудсмен, який є незалежним органом з високим рівнем автономії та незалежності від державних органів та спеціалізується на захисті прав дітей у системі освіти. Омбудсмен відповідає за дотримання Конвенції ООН про права учасників освітнього процесу в закладах освіти. Він здійснює моніторинг дотримання прав учасників освітнього процесу, проводить роз'яснювальну роботу з питань освіти, а також надає правову допомогу здобувачам освіти, які потрапили у складну ситуацію в системі освіти. Його основним завданням є захист прав учасників освітнього процесу. Він здійснює свою діяльність шляхом аналізу законодавства, нормативних актів

та інших документів, пов'язаних з освітою, а також проводить інспекції закладів освіти та видає рекомендації щодо покращення якості освіти.

Ще один приклад успішної діяльності освітнього омбудсмена можна знайти в Фінляндії. Там з 1991 року діє Офіс омбудсмена з питань вищої освіти та науки. Омбудсмен займається розглядом скарг та пропозицій студентів, а також забезпечує дотримання їх прав. Омбудсмен також допомагає вирішувати конфлікти між студентами та викладачами, а також займається вивченням питань якості освіти.

З цього приводу слушною є думка Селмана Е. який зазначав, що: «...незважаючи на наявність міжнародних програм, кожна країна має свою історію та особливості впровадження і розвитку медіації в школах, які становлять безсумнівний практичний інтерес. Наприклад, фінське законодавство з питань базової освіти свідчить, що дитина має право на безпечне середовище навчання. Школи зобов'язані вживати заходів щодо припинення насильства і залякування в своїх стінах. Результати моніторингу реалізації проекту шкільної медіації є досить обнадійливими. Особливо успішною медіація виявилася в рішенні невеликих конфліктів: близько 95% випадків рішення суперечок призводить до висновку примирних угод. Більше 86% коментарів конфліктуючих сторін щодо поведінки медіаторів є позитивними. Майже 90% опитаних «клієнтів» шкільної служби медіації порахували позитивним сам факт наявності способу, використовуючи який учні можуть вирішувати свої проблеми в школах самостійно. І 88% з сторін відзначили, що зберегли обіцянки, дані в процесі шкільної медіації. На думку фінських експертів з питань шкільної медіації, б1 необхідно розширити діапазон застосування цієї технології, оскільки учні бачать набагато більше конфліктів в своєму середовищі, ніж можуть помітити дорослі. Також в Фінляндії планується розширити застосування технології до конфліктів між учителями і учнями. Цей аспект вже включений в програму навчання шкільних медіаторів» [181].

Інший приклад можна знайти в Норвегії, де Офіс омбудсмена з питань вищої освіти та науки був створений у 1999 році. Його головна мета полягає у захисті прав студентів та забезпеченні якості освіти. Омбудсмен виконує свої обов'язки шляхом розгляду скарг та конфліктів, а також забезпечення взаєморозуміння між студентами та викладачами. Освітні омбудсмени є важливими агентами в сфері освіти, оскільки вони допомагають захищати права і інтереси студентів та інших учасників освітнього процесу. Омбудсмен у цій країні забезпечує захист прав здобувачів освіти, а також веде діалог з університетами та іншими освітніми установами. Омбудсмен також забезпечує розвиток процедур звернення здобувачів освіти до закладів освіти у випадку порушення їх прав.

«У Норвегії крім шкільної медіації є цікава програма вуличної медіації, організована норвезьким Червоним Хрестом. Вона спрямована на запобігання насильству та навчання мирному вирішенню конфліктів молодих людей 13-25 років» [163].

У цьому напрямку проводив дослідження й норвезький науковець Герде М. У своїй роботі він відзначав, що: «Освітня модель вуличної медіації допомагає використовувати досвід, набутий молоддю на вулиці в мирних і конструктивних цілях, підвищуючи тим самим рівень самооцінки і розширюючи їх соціальний досвід. Вуличні медіатори допомагають справлятися з гострими конфліктами, що виникають в місцевих громадах. В Австралії існують спеціальні змагання між шкільними командами медіативних служб. Вони називаються SCRAM (Schools Conflict Resolution and Mediation). Змагання вперше пройшли в 1995 р і були ініційовані професійною асоціацією адвокатів «The Queensland Law Society». Близько 800 учнів з 100 шкіл приймають в них участь. Командам, що складається з пар медіаторів, необхідно протягом 50 хвилин вирішувати 62 конфлікт, який не обмежується шкільними ситуаціями, а може стосуватися ситуацій, пов'язаних з поліцією, сусідами і т.д. Журі, яке складається з професійних медіаторів, приймає рішення, яка команда показала себе кращою в декількох

раундах. Ці змагання були введені для підвищення рівня обізнаності про альтернативні способи вирішення конфліктних ситуацій в юридичних та освітніх колах. На даний момент вони є значущим стимулом для шкільних медіаторів до поліпшення своїх умінь» [163].

У Великобританії в якості програми в школах медіація стала розвиватися в 1992 році. Спочатку робота була сконцентрована на початковій школі. Для впровадження технології було намічено кілька шляхів. Перший - за допомогою послуги медіації, яка реалізується в місцевих громадах, які бачили роботу зі школами як логічне розширення своєї діяльності. Другий шлях - за допомогою роботи з дітьми-правопорушниками. Впровадження шкільної медіації було прямо пов'язане з вирішенням цієї проблеми і навчанням дітей взаєморозумінню, реалізованим департаментом освіти Північної Ірландії.

У підсумку зазначимо, що діяльність освітніх омбудсменів за кордоном має багату історію та вражаючий досвід. У багатьох країнах вони називаються «омбудсмени з питань освіти» - професіонали у галузі освіти, які мають великий досвід розв'язання конфліктів, посередництва та залучення сім'ї до освіти. Міжнародний досвід діяльності освітніх омбудсменів свідчить про те, що вони відіграють важливу роль у просуванні прав учасників освітнього процесу та забезпеченні доступу до якісної освіти. Однак створення та утримання ефективних омбудсменів вимагає ретельного розгляду контексту та проблем, пов'язаних із цим. Найкращі практики включають забезпечення незалежності, сприяння прозорості та підзвітності, а також забезпечення того, щоб омбудсмени мали ресурси, необхідні для ефективного виконання своїх функцій. Освітні омбудсмени мають потенціал для сприяння культурі поваги, справедливості та підзвітності в закладах освіти, а також для того, щоб учасники освітнього процесу мали правовий захист та підтримку, необхідну для досягнення успіху.

У висновку зазначимо, що для отримання відповідних рекомендацій щодо роботи освітнього омбудсмена в Україні пропонується звернення до

міжнародних практик. Велика кількість країн мають механізми для прийому та розгляду скарг у сфері освіти. Освітні омбудсмени України можуть навчитися від міжнародних колег встановлювати ефективні системи збору, аналізу та вирішення скарг, що допоможуть реагувати на проблеми в освітній системі. Європейські й американські освітні омбудсмени активно співпрацюють з батьками, студентами, педагогічним персоналом та іншими зацікавленими сторонами. Це включає проведення консультацій, публічних слухань та розробку інформаційних матеріалів для підвищення свідомості щодо прав та послуг у сфері освіти. Освітні омбудсмени в Європі займаються моніторингом стану якості освіти, аналізують поширені проблеми та виявляють тенденції. Це дозволяє виявляти системні проблеми, забезпечувати доказову базу для рекомендацій та сприяти поліпшенню якості освіти. Освітні омбудсмени у міжнародному просторі працюють над зміцненням ролі батьків у прийнятті рішень про освіту. Вони сприяють інформуванню батьків про їхні права та можливості, організовують навчальні заходи та надають поради щодо участі в прийнятті рішень.

Співпраця з освітніми омбудсменами з інших європейських й американських країн дозволяє обмінюватися досвідом та навчатися від успішних практик, включаючи участь у конференціях, семінарах, робочих групах та обговореннях спільних викликів та рішень. Звернення до європейської практики та використання відповідних практик сприятимуть покращенню роботи освітнього омбудсмена в Україні. Важливо адаптувати ці практики до національного контексту та потреб, забезпечуючи належний захист прав та якість освіти.

Проведений аналіз міжнародного досвіду виявляє цінність та важливість інституту освітнього омбудсмена як механізму для вирішення правових конфліктів та забезпечення справедливості у сфері освіти.

По-перше, міжнародний досвід підтверджує, що існування освітнього омбудсмена сприяє підвищенню доступності та рівності в освіті. Ця посада виступає не лише як захисник прав, але і як посередник, який допомагає

вирішувати конфлікти та розуміти індивідуальні потреби учасників освітнього процесу. По-друге, міжнародний досвід вказує на важливість ролі освітнього омбудсмена у вирішенні складних питань, пов'язаних зі стосунками між учасниками освітнього процесу та адміністративними органами. Це сприяє створенню конструктивного діалогу та покращенню якості взаємодії в освітньому середовищі. По-третє, важливим аспектом є те, що освітні омбудсмени в міжнародному контексті виступають як каталізатори для розробки та впровадження політик, спрямованих на підвищення якості освіти та захист прав дітей та молоді.

3.2. Інститут освітнього омбудсмена в Україні: становлення та функції

З метою забезпечення належних умов для реалізації захисту прав учасників освітнього процесу в системі освіти України діє освітній омбудсмен.

«Характерною особливістю інституту освітнього омбудсмена стало те, що його утвердження в більшості країн світу відбувалося в уже існуючій системі органів державної влади і тому необхідно було враховувати національні, правові, культурні та інші особливості. Тому, попри єдині принципи концептуальної побудови цього інституту, у світі важко знайти два такі інститути, які були б цілком тотожні» [41, с. 109].

Для порівняння, в Україні освітній омбудсмен, який з'явився на законодавчому рівні недавно [49], відповідає за розгляд скарг, що стосуються порушень прав здобувачів освіти та приниження гідності учасників освітнього процесу.

Мельничу О.Ф. зазначає, що: «...враховуючи важливість права на освіту для кожної людини, суспільства та держави, функціонування такого інституту, як освітній омбудсмен, який захищає права школярів і студентів, є важливим і відповідним» [169, с. 401].

«Уряд України нині пішов більш правильним і ефективним шляхом, передбачивши національний статус освітнього омбудсмена. Відповідно до Положення про освітнього омбудсмена, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491 «Деякі питання освітнього омбудсмена», він призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра освіти і науки строком на п'ять років без права повторного призначення» [49].

Особою, яка може обіймати посаду освітнього омбудсмена в Україні, повинна бути громадянин або громадянка України, проживати в країні протягом останніх п'яти років, мати вищу освіту та не менше п'яти років досвіду роботи у сфері освіти або науки. Така особа повинна володіти державною мовою. Відсутність судимості, обмежень у дієздатності або визнання недієздатності за судовим рішенням є обов'язковою умовою для кандидатури на посаду освітнього омбудсмена. Освітній омбудсмен не має права обіймати посаду в органах державної влади або місцевого самоврядування, не може бути народним депутатом України або депутатом будь-якого рівня, займатися підприємницькою діяльністю, обіймати оплачувану посаду або отримувати іншу заробітну плату, крім заробітної плати керівника Служби освітнього омбудсмена (за винятком викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї). Також він не може бути членом керівного органу або наглядової ради комерційної організації, що має прибуткову мету [49].

З урахуванням розвитку освіти в Україні, проблем бюрократизації управління освітніми та науковими процесами, а також складного становища соціально незахищених верств населення, таких як здобувачі освіти, вчителі та викладачі, запровадження моделі освітнього омбудсмена є необхідним та актуальним. Це крок, який необхідно зробити, оскільки інакше існує ризик дискредитації освітньої реформи в Україні [38].

Освітній омбудсмен призначається на посаду Кабінетом Міністрів України строком на п'ять років без права повторного призначення. Освітній

омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право: розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками; отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти та органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; безперешкодно у встановленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку у засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції; звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти; надавати консультації здобувачам освіти, їхнім батькам, законним представникам, а також особам, які навчаються; представляти інтереси особи у суді [49].

Скарга може бути надіслана омбудсмену у письмовій або усній формі протягом двох тижнів з моменту порушення прав або виявлення приниження гідності. Після отримання скарги, омбудсмен має право прийняти її до розгляду або відхилити, пояснюючи своє рішення та вказуючи на заходи, які можуть бути вжиті для задоволення скаржника.

Інститут уповноважених з захисту прав учасників освітнього процесу відіграє важливу роль у розвитку освітнього процесу. Постійний контроль за дотриманням правових норм у освітньому процесі, здійснюваний шляхом моніторингів, соціологічних опитувань та анкетувань, має на меті запобігати порушенням у цій сфері.

6 червня 2018 року уряд прийняв постанову № 491 про впровадження з 1 січня 2019 року посади омбудсмена, що захищатиме права здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників.

Насамперед зауважимо, що запровадження цієї посади фактично не викликало жвавої реакції з боку освітянського співтовариства. Показово, що проєкт відповідної постанови, оприлюднений для обговорення наприкінці 2017 р. на офіційному сайті освітнього міністерства не отримав жодного зауваження чи доповнення з боку зацікавлених осіб.

В Україні існують Уповноважений Президента України з прав дітей, а також представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Саме остання інституція протягом багатьох років проводила моніторинг дотримання права дитини на освіту.

Однак в контексті сучасних викликів у сфері освіти та захисту прав учасників освітнього процесу посада освітнього омбудсмена визнається не лише необхідною, але й стратегічно важливою. Освітній омбудсмен може ефективно забезпечити захист прав учасників освітнього процесу, здійснюючи всебічний розгляд скарг і виступаючи співвідповідачем в справах, де це обґрунтовано. Його присутність у сфері освіти гарантує об'єктивний та компетентний підхід до вирішення правових конфліктів та покращення системи надання освітніх послуг.

Проведення адміністративно-територіальної реформи загостило низку проблем, які можуть стати на заваді забезпеченню прав учасників освітнього процесу і, очевидно, дістануться у своєрідний «спадок» освітньому омбудсмену. Понад це, 7 серпня 2018 р. між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Міністерством освіти і науки України (МОН України) був підписаний меморандум щодо спільної роботи над попередженням, виявленням, усуненням та недопущенням порушень прав і свобод учасників освітнього процесу. На основі опрацювання матеріалів

оприлюднених Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, можемо визначити найбільш помітні з них [84].

Наприклад, розвиток мережі опорних шкіл, що є об'єктивною вимогою часу, актуалізує завдання транспортування здобувачів до навчальних закладів. При цьому, підвезення дітей має відбуватися за високими стандартами безпеки. Разом з тим, за існуючими даними, мають місце факти недостатньої кількості посадкових місць для розміщення дітей та педагогів у шкільних автобусах, відсутності коштів на паливо, наявності вакансій водіїв. Це, у свою чергу, змушує батьків самостійно вирішувати питання транспортування дітей до дошкільного чи загальноосвітнього навчального закладу. Одним з основних завдань новоствореного інституту задекларовано сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання [148, с. 560].

За період 2014–2018 рр. в цій царині відбулися помітні позитивні зрушення. Патронаж справи на найвищому державному рівні, потужна підтримка міжнародних організацій та благодійних фондів, ентузіазм педагогів та своєчасні законодавчі ініціативи утворили міцний фундамент сучасної інклюзивної освіти. Проте, якщо громади великих міст доволі успішно реагують на цей виклик часу, то в невеликих містечках та селах забезпечити підвіз таких дітей до ЗЗСО та створити в цих закладах повноцінне безбар'єрне середовище буває доволі складно, що пов'язано із дефіцитом матеріальних, фінансових та кадрових ресурсів [84].

Важливо відзначити, що у викладачів достатньо високий рівень інформованості про практики інклюзивної освіти загалом. Однак щодо конкретних ролей владних установ у процесі впровадження інклюзії в освітню систему, у викладачів виявляється недостатньо інформації. Незалежність і здатність до прийняття об'єктивних рішень є ключовою характеристикою роботи будь-якого спеціалізованого омбудсмена. Однак вітчизняний освітній омбудсмен, як вказують, фактично знаходиться під впливом Міністерства освіти і науки, не маючи повної незалежності.

Він призначається за поданням відповідного міністра, а його фінансування прописується окремим рядком в загальних бюджетних витратах МОН. До того ж, відповідно до Положення про Службу освітнього омбудсмена: «...структуру, а також кошторис, штатний розпис на відповідний рік та зміни до них затверджує МОН». Таким чином, діяльність посадової особи призначеної захищати громадян, в тому числі і від незаконних та непрофесійних дій освітянських чиновників, забезпечується саме МОН України [49].

Носенко Ю. зазначила, що: «для сприяння особистісному розвитку кожної дитини, освітні ініціативи в рамках інклюзивного підходу з використанням ІКТ повинні бути спрямовані на задоволення індивідуальних потреб, розкриття здібностей кожного вихованця, його повноцінне включення в освітнє й суспільне середовище, що узгоджується з загальноєвропейськими тенденціями. Так, у межах європейського форуму «Освіта і підготовка 2020» (Education&Training 2020), спрямованого на обмін найкращими освітніми практиками й ідеями, визначено основні стратегічні цілі, які необхідно досягти європейським країнам до 2020 року: створення умов для навчання впродовж життя й навчальної мобільності; сприяння творчій та інноваційній діяльності, співпраці на всіх рівнях освіти; покращення якості й ефективності освіти і професійної підготовки; сприяння рівності й соціальному виміру» [96].

У розвинених зарубіжних країнах можна спостерігати цікавий досвід застосування передових технологій в освіті на всіх рівнях, зокрема в сфері інклюзивної освіти.

Носенко Ю. в продовженні свого дослідження виявила, що у Англії (а саме Північній Ірландії) «впровадження новітніх технологій в освіту здобуло широку прихильність і підтримку уряду. Яскравим прикладом цього є започаткування у 2012 р. програми «Освітня мережа Північної Ірландії» (Education Network Northern Ireland) за державним фінансуванням. У рамках програми у школи країни запроваджено сучасне обладнання для підтримки

широкосмугового доступу до мережі Інтернет, цілу низку електронних освітніх ресурсів, а також середовище «Освітня хмара» (Education Cloud environment), що містить учнівський портал «Моя школа» ('My-School'), адаптований до різних вікових категорій дітей, та навчальну платформу. Тільки у перші п'ять років в хмару інвестовано £170 млн» [96].

Отже, ідеологія інформаційного суспільства, також відомого як суспільство знань, на сучасному етапі вимагає включення всіх учасників у процеси навчання, відкриття знань та творчого розвитку. Це вимагає пошуку альтернативних методів навчання для тих, хто з різних причин (соціальних, медичних і т. д.) не може скористатися традиційними методами. Для забезпечення ефективного впливу на освіту дітей з особливими освітніми потребами важливо розробляти особистісно орієнтовані навчальні програми та створювати індивідуальні освітні траєкторії. Нові технології, завдяки своїм властивостям, надають можливість здобувачам освіти з особливими потребами активно брати участь у навчальному процесі, навіть при наявності функціональних обмежень. Використання хмарних рішень дозволяє цій групі освітніх користувачів здобувати доступ до різноманітних навчальних матеріалів у зручному форматі, що сприяє подоланню бар'єрів у навчанні, демонстрації освітніх досягнень та досягненню успіху.

Права учасників освітнього процесу є надважливим, реалізація їх захисту має велике значення для розвитку держави, суспільства, людства. У зв'язку з цим учасники освітнього процесу потребують додаткового захисту, забезпечення якого покладається на відповідного спеціалізованого омбудсмена.

До прикладу, в США інститут університетського омбудсмена було впроваджено наприкінці 60-х років XX століття з метою врегулювання розбіжностей і вирішення конфліктів, які можуть виникати за участю студентів та професорсько-викладацького складу. Американські дослідники цього питання вважають, констатує Л. Рябовол, що: «...університет – ідеальне місце для впровадження інституту омбудсмена, оскільки наукові

працівники та студенти є найбільш прогресивною частиною суспільства, водночас в університеті як у великому системному утворенні може виникати значна кількість конфліктів» [122; 182].

У світовій практиці накопичено значний досвід діяльності омбудсмена з питань освіти (освітнього, шкільного, студентського, університетського омбудсмена).

У сучасний час цей інститут є неодмінною частиною системи правозахисних заходів багатьох країн.

Юридичний фундамент інституту освітнього омбудсмена в Україні закладено в наступних актах: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) [66], Декларація прав дитини (1959 р.) [47], Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.) [64], Конвенція про технічну та професійну освіту (1989 р.) [67], Декларація принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995 р.) [48] тощо.

Принцип 7 Декларації прав дитини проголошує: «Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях. Дитині має надаватися освіта, яка сприятиме її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона зможе на основі рівних можливостей розвинути свої здібності та особистий світогляд, а також усвідомити моральну та соціальну відповідальність і стати корисним членом суспільства. Дитині має бути забезпечена повна можливість відпочинку та ігор, спрямованих на цілі освіти; суспільство та органи публічної влади повинні докладати зусиль для сприяння реалізації зазначеного права» [47].

У Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти під дискримінацією вказано, що будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності в галузі освіти. У документі акцентовано, що словом «освіта» охоплюються всі типи і ступені освіти, у тому числі доступ до

освіти, рівень і якість навчання, а також умови, в яких воно ведеться (ст.1), визначено права батьків або законних представників дітей, котрі навчаються (ст.5), а також зобов'язання держав-сторін Конвенції забезпечити без дискримінації підготовку до викладацької професії (ст. 4) [64].

Ці положення розвиваються у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [94], в якому зокрема зазначається, що держави, які беруть участь у Пакті, для повного здійснення права на освіту зобов'язуються: забезпечити для всіх обов'язковість і безоплатність початкової освіти, відкритість і однакову доступність інших рівнів освіти; встановлювати задовільну систему стипендій; постійно поліпшувати матеріальні умови викладацького персоналу; поважати свободу батьків або законних опікунів щодо реалізації їхніми дітьми права на освіту.

Безпосередньо освіти та рівних можливостей у цій сфері стосується і «правило 6» Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.), відповідно до якого держави мають забезпечувати: аби освіта інвалідів була невід'ємною частиною системи загальної освіти і сприяти інтеграції інвалідів у суспільство та їх навчання разом з іншими учнями; гнучкість навчальних програм, можливість вносити в них доповнення й зміни з урахуванням освітніх потреб інвалідів, високоякісні навчальні матеріали; підготовку на постійній основі викладачів і надання їм підтримки.

Правові основи освітнього омбудсмена в Україні закладає і Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [65], згідно зі ст. 2 «Право на освіту» якого «нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань».

Для надання підтримки освітньому омбудсмену створена спеціальна служба, яка складатиметься з 15 членів - Служба освітнього омбудсмена. Після отримання скарги щодо порушення прав у сфері освіти, ця служба

зобов'язана розглянути її протягом одного місяця. На основі результатів розгляду освітній омбудсмен приймає рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги та подає письмову відповідь щодо результатів її розгляду.

Якщо скарга обґрунтована, освітній омбудсмен протягом п'яти робочих днів вживає заходів до поновлення та захисту порушених прав заявників. Освітній омбудсмен може надати потрібні роз'яснення та рекомендації закладам та органам місцевого самоврядування, надати консультацію заявнику і навіть представляти його інтереси в суді.

Надважливу увагу освітній омбудсмен має приділяти проблемі забезпечення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами у школах.

Український законодавець визначив права освітнього омбудсмена відповідно до покладених на нього завдань, а саме: «розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їх батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками; отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти, органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; безперешкодно в установленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку у засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції; звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти; надавати консультації здобувачам освіти, їх батькам, законним представникам, а також

педагогічним, науково-педагогічним і науковими працівникам; представляти інтереси особи у суді» [141].

Для подальшого розкриття питання захисту прав учасників освітнього процесу слід проаналізувати Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491.

У загальній частині вказано, що Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена визначають процедуру подання до освітнього омбудсмена скарг про порушення прав у сфері освіти. Дія цих Порядку та умов не поширюється на порядок розгляду скарг громадян, установлений кримінальним процесуальним, цивільним процесуальним, трудовим законодавством, законодавством про захист економічної конкуренції, Кодексом адміністративного судочинства України, Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про запобігання корупції» та «Про виконавче провадження» [49].

У Порядку зазначено, що: «...до освітнього омбудсмена із скаргами про порушення прав у сфері освіти мають право звернутися здобувачі освіти, їх батьки, законні представники, педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники (далі - заявник). Заявник може подати скаргу особисто, а також через уповноважену особу, якщо повноваження зазначеної особи оформлені відповідно до законодавства. У разі коли скарга в інтересах заявника подається уповноваженою особою, до скарги додається належним чином завірена копія документа, який засвідчує повноваження такої уповноваженої особи. Скарга подається протягом року після виявлення порушення прав. До скарги можуть додаватися копії документів, завірені в установленому порядку, які підтверджують інформацію, зазначену у скарзі. Скаргу може бути подано окремою особою (індивідуальна скарга) або групою осіб (колективна скарга). Реєстрація скарги покладається на Службу освітнього омбудсмена (далі - Служба). Скарга подається заявником освітньому омбудсмену в письмовій (електронній) формі. Скарга надсилається у

письмовій формі на адресу Служби поштою або подається особисто, а в електронній формі - на електронну адресу Служби з використанням засобів електронного зв'язку. У скарзі, крім вимог про поновлення порушених прав і захист законних інтересів, також зазначаються прізвище, ім'я та по батькові заявника, місце його проживання. Скарга повинна бути підписана заявником із зазначенням дати. У скарзі, надісланий в електронній формі, також повинні бути зазначені електронна адреса, на яку заявникові може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. Застосування електронного цифрового підпису під час надсилання скарги в електронній формі не вимагається. У разі коли заявник не зазначає у скарзі свого прізвища, імені, по батькові, місця проживання або не надає інших відомостей, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення, скарга реєструється як анонімна та залишається без розгляду» [49; 32].

Освітній омбудсмен повинен не тільки знати права, обов'язки і відповідальність всіх учасників освітнього процесу, а й застосовувати нормативно-правове забезпечення у своїй діяльності. Вивчення прав учасників освітнього процесу не може зводитися тільки до інформування про існування таких прав. Здобувачі освіти повинні мати чітке уявлення і про способи реалізації своїх прав, і про власну відповідальність за їх здійснення, і про необхідність поваги до прав інших учасників освітнього процесу. Звичайно, одна обізнаність не здатна забезпечити рівень правосвідомості і відповідну поведінку. Але знання і дотримання законів є обов'язком громадянина незалежно від віку. Уповноважений із захисту прав учасників навчально-виховного процесу сприяє правовій освіті учасників освітнього процесу [49].

Забезпечення діяльності освітнього омбудсмена: для ефективної роботи освітнього омбудсмена адміністрація закладу освіти надає йому всебічне сприяння у наданні на час особистого прийому окремих приміщень, у видачі запитуваних документів та інших відомостей, необхідних для здійснення діяльності в межах його компетенції.

Адміністрація закладу освіти не втручається й не перешкоджає діяльності освітнього омбудсмена з метою впливу на його вирішення в інтересах окремої особи.

Зазначається, що рекомендації омбудсмена не мають примусового характеру, адже не забезпечується будь-якими штрафними санкціями. Його роль полягає в посередництві, медіації, примиренні сторін [61, с. 30].

У розвинутих демократичних країнах досліджуваний нами інститут займає надважливу ланку в системі органів, які здійснюють контроль за діяльністю апарату управління й ефективно займаються захистом прав і свобод людини і громадянина від незаконних дій адміністрації.

Освітній омбудсмен може стикатися з різними проблемами, пов'язаними з освітою та правами дітей на отримання якісної освіти. Розглянемо деякі з найбільш поширених проблем, з якими може зіткнутися освітній омбудсмен:

1. скарги про дискримінацію за ознакою етнічного (національного) походження, гендерної ідентичності, релігійних переконань, статі, стану здоров'я, соціального походження чи іншими ознаками в системі освіти та в родині;
2. скарги про застосування різних форм фізичного та психологічного насильства, що можуть траплятися в закладах освіти та сім'ї;
3. скарги про зловживання повноваженнями науковими, науково-педагогічними, педагогічними працівниками та іншими співробітниками закладу освіти;
4. скарги про обмежений доступ до освіти через недоступність навчальних закладів або інші проблеми; погане освітнє середовище, відсутність необхідного обладнання та матеріалів для навчання, погані санітарні умови та харчування в закладах освіти або інші несприятливі умови; діти з особливими потребами не отримують достатньої допомоги та підтримки в системі освіти або не враховують індивідуальні потреби дітей
5. скарги про надання неякісних освітніх послуг: низький рівень навчання, недостатність ресурсів, відсутність кваліфікованих вчителів або

інших факторів, що впливають на якість освіти; програми навчання не відповідають потребам сучасного реформованому світу.

Отже, у висновку зазначимо, що інститут освітнього омбудсмена має великий потенціал для покращення якості освіти та захисту прав учасників освітнього процесу в Україні. Однак, розвиток цього інституту в Україні залишається на досить низькому рівні.

Одним з важливих аспектів нашого дослідження є розширення впливу освітнього омбудсмена, зокрема, надання йому більш суттєвих прав та можливостей, які виходять за межі рекомендаційного характеру.

У контексті розширення впливу освітнього омбудсмена на законодавчому рівні, пропонуємо удосконалити наступні законодавчі ініціативи:

1. Надання освітньому омбудсмену права виносити обов'язкові рішення щодо вирішення скарг у випадках, коли порушення прав учасників освітнього процесу виявлені.
2. Встановлення чіткого терміну для вирішення скарги не лише службою освітнього омбудсмена, але й самими закладами освіти, щоб забезпечити швидке та ефективне розглядання справ.
3. Розгляд можливості надання освітньому омбудсмену повноважень виступати представником учасників освітнього процесу у взаємодії з урядовими та законодавчими органами для захисту їхніх прав та інтересів.
4. Створення механізмів для впливу освітнього омбудсмена на розробку та вдосконалення законодавства в сфері освіти, забезпечуючи йому можливість вносити пропозиції та рекомендації щодо поліпшення нормативно-правового середовища.

Українські заклади освіти поки що мало знають про інститут освітнього омбудсмена і мало використовують його послуги. Також, освітній омбудсмен в Україні не має достатньої незалежності та фінансової підтримки, що може обмежувати їхню роль у захисті прав студентів та у покращенні якості освіти.

Отже, для успішного розвитку інституту освітнього омбудсмена в Україні необхідно зробити кроки щодо забезпечення незалежності та фінансової підтримки для освітнього омбудсмена, підвищення обізнаності закладів освіти про їхню роль та функції, та забезпечення доступності та ефективності інституту для всіх здобувачів освіти.

Загалом, успішний розвиток інституту освітнього омбудсмена в Україні може принести значний внесок у забезпечення якісної освіти та захист прав учасників освітнього процесу, і сприяти формуванню культури поваги, справедливості та відповідальності в системі освіти.

Завдяки впровадженню інституту освітнього омбудсмена в Україні було досягнуто важливого кроку у захисті прав здобувачів та підвищенні якості освіти. Впровадження інституту стало кроком до створення культури поваги, справедливості та відповідальності в закладах освіти, що позитивно впливає на формування громадянського суспільства.

Завдяки роботі освітнього омбудсмена в Україні було розглянуто багато скарг здобувачів освіти та вирішено багато проблем, пов'язаних з наданням якісної освіти.

Однак, для подальшого розвитку інституту освітнього омбудсмена в Україні потрібно забезпечити його фінансову підтримку, розробити чіткі правила функціонування та регулювання діяльності омбудсменів. Додатково, потрібно забезпечити широку інформаційну кампанію про існування та функціонування інституту, щоб студенти були добре орієнтовані в процесі подання скарг та розв'язання конфліктів.

Розвиток інституту освітнього омбудсмена в Україні є важливим етапом становлення демократичної та правової системи в галузі освіти. Аналіз динаміки цього процесу дозволяє зробити висновки щодо його досягнень та визначити перспективи подальшого розвитку даного інституту.

По-перше, встановлення інституту омбудсмена в галузі освіти в Україні стало кроком до підвищення транспарентності та відкритості в освітній

системі. Його наявність сприяє захисту прав та інтересів учасників освітнього процесу, зокрема студентів, педагогічного персоналу та батьків.

По-друге, інститут освітнього омбудсмена в Україні визначається своєрідністю та специфікою національного освітнього контексту. Впровадження різноманітних механізмів вирішення конфліктів, взаємодія з адміністративними органами та сприяння вирішенню актуальних питань в освіті підтверджують необхідність і ефективність цього інструменту.

По-третє, перспективи розвитку інституту освітнього омбудсмена в Україні залежать від його здатності адаптуватися до зростаючих вимог сучасного освітнього середовища. Розширення його повноважень, підвищення компетентності та незалежності, а також активна просвітницька діяльність можуть зробити цей інститут ще більш ефективним.

У висновку нашого дослідження визначено ключовий аспект — необхідність розширення впливу освітнього омбудсмена, що передбачає надання йому значущих прав та можливостей, виходячи за межі лише рекомендацій. Запропоновано конкретні законодавчі ініціативи, спрямовані на удосконалення ролі та функцій освітнього омбудсмена. Проведене дослідження вказує на важливість створення механізмів, які дозволять омбудсмену активніше взаємодіяти з законодавчим середовищем та впливати на політику в галузі освіти. Ці кроки спрямовані на покращення захисту прав учасників освітнього процесу та забезпечення ефективної системи розгляду скарг у сфері освіти.

У контексті сучасних викликів у галузі освіти в Україні, виникнення та розвиток інституту освітнього омбудсмена виявляється важливою та актуальною ініціативою. Становлення цього інституту свідчить про стрімкий розвиток правової культури та важливість захисту прав учасників освітнього процесу. Освітній омбудсмен стає не лише посередником у вирішенні правових конфліктів, але й ключовим фактором забезпечення справедливості та високого стандарту освітніх послуг. Функції освітнього омбудсмена обумовлені потребами громадян у захисті їхніх прав на якісну та доступну

освіту. Інститут виконує важливу роль у виявленні системних проблем у сфері освіти, сприяє вдосконаленню законодавства та ефективному вирішенню правових конфліктів. Завдяки впливу освітнього омбудсмена надається можливість створення сприятливого середовища для розвитку освітньої системи, що відповідає сучасним стандартам та потребам учасників освітнього процесу. Враховуючи динаміку розвитку інституту, важливо зазначити про регулярний моніторинг та удосконалення законодавчої бази, розширення повноважень та забезпечення широкого доступу учасників освітнього процесу до послуг освітнього омбудсмена. Зазначені кроки дозволяють ефективно вирішувати правові конфлікти, покращувати якість надання освітніх послуг та зміцнювати взаємодію всіх учасників освітнього процесу.

3.3 Захист прав учасників освітнього процесу за участю освітнього омбудсмена в Україні

В сучасному освітньому контексті, питання захисту прав учасників освітнього процесу здобуло велике значення, особливо у зв'язку з посиленням вимог до якості та справедливості освіти. У цьому контексті важливою ланкою стає участь освітнього омбудсмена, який виконує ключову роль у забезпеченні додержання та захисті прав всіх учасників освітнього процесу.

«Один з можливих шляхів вирішення правових конфліктів у сфері освіти – це звернення зі скаргою про порушення прав до освітнього омбудсмена, який буде вживати заходи захисту порушених прав заявників» [30, с. 23].

Початок захисту прав учасників освітнього процесу може бути надзвичайно важливим, враховуючи історію подій у сфері права на освіту. Національні суди Сполучених Штатів Америки вже розглядали значну кількість справ, визначаючи ключові прецеденти. Наприклад, історична Справа Верховного Суду США «Oliver Brown v. Board of Education of

Торека» (1951 р.) визнала право негроїдної раси на навчання у всіх навчальних закладах разом з білошкірими, що офіційно визнало заборону расової освітньої дискримінації. Підтримано це історичною Справою «West Virginia State Board of Education v. Barnette», яка закріпила заборону обмеження права на освіту у зв'язку з віросповіданням. Відзначається, що право на освіту закріплене у конституціях багатьох демократичних держав, що надає кожній людині право на певні форми поведінки з боку держави [94].

З цього моменту розпочинається важливий етап захисту соціальних прав учасників освітнього процесу. Сучасні трансформації в освіті ставлять перед суспільством та освітніми інституціями ряд викликів, пов'язаних з ефективністю і справедливістю. Забезпечення прав учасників освітнього процесу вимагає системного та комплексного підходу, а в цьому контексті роль освітнього омбудсмена стає визначальною.

Це стає ключовою проблемою, вирішення якої вимагає комплексного підходу, об'єднуючи теоретичні концепції та практичні аспекти правозахисної діяльності. Найбільш інноваційним та ефективним інструментом в цьому контексті є участь освітнього омбудсмена.

Освітній омбудсмен, в якості ключового фігуранта в системі захисту прав учасників освітнього процесу, оперує систематичним механізмом, спрямованим на втілення принципів правової держави та гармонійного забезпечення ефективного захисту прав особистості в освітньому середовищі. Починаючи з прийому та реєстрації звернень, омбудсмен вдається до аналітичного підходу, який включає аналіз скарг, які надходять, та виявлення основних тенденцій у сфері правовідносин в освітньому середовищі. Важливою стадією є наукове дослідження, що передбачає ретельний аналіз обставин конкретних випадків та вивчення їх впливу на правовий стан учасників освітнього процесу.

Теоретичні аспекти включають в себе вивчення сучасних правових норм та нормативних актів, що регулюють права учасників освітнього

процесу. Аналіз концепцій міжнародного та національного законодавства розкриває основні принципи та стандарти, які враховуються при розробці рекомендацій.

Суттєвою частиною функціоналу освітнього омбудсмена є взаємодія з адміністрацією закладу освіти, студентськими організаціями та іншими стейкхолдерами з метою активного вирішення конфліктів та відновлення порушених прав. Юридичний супровід визначається як ключова складова для вирішення складних випадків та захисту прав учасників освітнього процесу через ефективне використання правових інструментів.

Освітній омбудсмен також веде інформаційну діяльність, спрямовану на підвищення рівня усвідомлення учасників освітнього процесу щодо їхніх прав та обов'язків. Постійний моніторинг впровадження рішень, а також підготовка звітів та рекомендацій, підкреслюють важливість системності та науково-дослідної обґрунтованості в діяльності освітнього омбудсмена для досягнення високої ефективності та стабільності системи захисту прав учасників освітнього процесу.

Практична складова включає в себе розробку та впровадження конкретних механізмів захисту прав, а також моніторинг їх ефективності. Освітній омбудсмен виступає ключовим агентом в цьому процесі, який сприяє вирішенню конфліктів, надає консультаційну допомогу та виявляє системні проблеми у сфері освіти.

Забезпечивши тверді підстави для захисту прав учасників освітнього процесу, освітній омбудсмен виступає важливим посередником в реалізації цих механізмів. Його роль у вирішенні конфліктів, наданні консультаційної допомоги та виявленні системних проблем у сфері освіти надає значущий внесок у практичну складову захисту прав. У контексті щорічної доповіді освітнього омбудсмена, можна відзначити конкретні приклади успішного вирішення ситуацій, покращення механізмів захисту та вдосконалення освітньої системи на основі отриманих відомостей та досліджень.

У першій щорічній доповіді освітнього омбудсмена «Дотримання прав в освіті» Сергій Горбачов наголосив, що: «...окремою проблемою для захисту прав в освіті є виразна нестача якісної комунікації освітньої галузі із громадськістю: величезна кількість звернень щодо цього показує, що саме відсутність такої комунікації призводить до конфліктів, нерозуміння та надзвичайно небезпечного падіння довіри до освіти. Загалом, не впадаючи у крайнощі, можна зробити висновок, що права в українській освіті захищені достатньо, але не повною мірою, що потребує подальшої постійної й наполегливої роботи в цьому напрямі. Права в освіті та їх реалізація охоплюють надзвичайно широке коло проблем і аспектів функціонування освіти як важливої складової суспільного життя в Україні. Аналіз звернень до освітнього омбудсмена, результати досліджень галузі освіти, моніторингу відкритих джерел, статистичної інформації тощо свідчить, що без такого аналізу та комплексного уявлення про те, які саме права визначені й реалізуються різними учасниками освітнього процесу, неможливо планувати подальшу роботу з їх системного дотримання» [50].

Підсумовуючи інформацію з доповіді, основне щодо забезпечення прав в освіті, можна виразити наступним чином. Українське законодавство широко визначає права в освіті та містить інструменти для їх захисту. Проте деякі норми застарілі та не відповідають сучасним умовам української освіти, що створює проблеми. Деякі аспекти життя освіти залишаються без необхідного правового регулювання.

Порушення норм освітнього законодавства, конфліктні ситуації в закладах освіти та, у деяких випадках, безучасть і ігнорування прав учасників освітнього процесу, незважаючи на успішні реформи в освіті, залишаються суттєвими загрозами і викликами для системи освіти України. Це вимагає знаходження ефективних шляхів вирішення. Ще одним значущим аспектом є низький рівень правової обізнаності учасників освітнього процесу. Багато громадян, на жаль, не мають інформації не лише про законні способи захисту своїх прав, але і про те, що вони взагалі мають певні права.

Вагомими для дослідження є статистичні дані, підсумовані у Першій щорічній доповіді освітнього омбудсмена: «...протягом листопада–грудня 2019 року до Служби освітнього омбудсмена надійшло 225 звернень і запитів. З них 198 скарг і 27 пропозицій і заяв. За результатами розгляду звернень і запитів надано відповідь на 198 скарг. Направлено за належністю відповідному органу влади 13 скарг. Відхилено 14 скарг. Здійснено 11 виїздів для з'ясування обставин і перевірки фактів скарг. Головними шляхами надходження звернень були: електронна форма звернення на вебсайті - 136; електронна пошта - 56; пошта - 33. Серед порушених у зверненнях питань, зазначались насильство, мобінг, булінг і конфліктні ситуації між учасниками. Окрім цього, вказувались питання освітнього процесу; неналежні умови навчання та праці, проживання в гуртожитках; трудові питання; розподіл освітньої субвенції; вступ до закладів вищої освіти; фінансова автономія закладів освіти; збирання коштів із батьків у закладах освіти; протиправні дії керівників закладів освіти та органів управління освітою; інклюзивна освіта; оплата праці педагогічних працівників. Протягом 2020 року Службою освітнього омбудсмена було розглянуто 3165 звернень і запитів. Надано 572 рекомендації закладам освіти освітнім омбудсменом. Надано 386 рекомендації органам управління. Подано 14 повідомлень до правоохоронних органів щодо виявлення фактів порушень законодавства. 289 звернень передано до органів державної влади. Надано 1956 консультацій із питань дотримання прав в освіті учасникам освітнього процесу освітнім омбудсменом [50].

Серед порушених питань у скаргах у березні 2020 року стали питання аспірантури, докторантури; атестації, сертифікації, підвищення кваліфікації; безоплатності освіти (збирання коштів у закладах освіти); булінгу; виховного процесу; інклюзивної освіти; конкурсів, призначення керівника закладу; мобінгу, конфлікти між учасниками освітнього процесу; безпечні та нешкідливі умови праці й навчання; умов навчання (зокрема порушення ДБН, ДСАНПН, підвезення до ЗО); неформальної освіти, освіти дорослих;

підручників та інших навчальних матеріалів; порядку вступу, навчання (зокрема оплата за навчання та стипендії) і відрахування в закладах вищої освіти; порядку зарахування, відрахування, переведення до закладів освіти; прав національних меншин; призначення, звільнення працівників; протиправних дій керівників закладів освіти та органів управління освітою; реорганізації/закриття закладу освіти; розподілу освітньої субвенції; трудових питань (зокрема заохочення, дисциплінарна відповідальність); умов освітнього середовища; умов та оплати праці педагогічних працівників; фінансової автономії закладів освіти; олімпіад, конкурсів; академічної доброчесності; конфліктів між дорослими учасниками освітнього процесу; організації дистанційного навчання; роботи інклюзивно-ресурсних центрів; переведення педагогічних працівників пенсійного віку на контракт; реорганізації/закриття науково-методичної установи; ДПА/ЗНО.

Щодо питань, пов'язаних із карантинном, було зареєстровано такі групи питань, як атестація; безпечні та нешкідливі умови в закладі освіти; виплати вчителям зі стажем роботи до 10 років; зарплата: нарахування та виплата; примус до відпустки під час карантину; примус ходити на роботу під час карантину; учнівські олімпіади; звільнення з роботи; ДПА/ЗНО; організація дистанційного навчання; невиконання колективної угоди; порядок зарахування, відрахування, переведення до закладів освіти; медичний огляд.

Відзначимо, що Доповідь освітнього омбудсмена надає важливі статистичні дані, відображаючи велику кількість звернень та запитів, які свідчать про проблеми в освітній системі України. Зокрема, зазначено порушення прав учасників освітнього процесу, проблеми з безпекою та умовами навчання, а також низький рівень правової обізнаності. Дані також вказують на активність Служби освітнього омбудсмена у вирішенні цих питань, що включає надання рекомендацій закладам освіти та органам управління, а також взяття певних справ до правоохоронних органів. Загалом, ці статистичні дані відображають важливі виклики і потреби

системи освіти та підкреслюють необхідність системних заходів для поліпшення стану справ у цій сфері.

В сучасному освітньому середовищі вирішення правових конфліктів та захист прав учасників освітнього процесу виявляється надзвичайно важливим завданням. Механізми розгляду скарг, зокрема участь освітнього омбудсмена, грають важливу роль у цьому процесі.

Як було вже зазначено, освітній омбудсмен у ролі медіатора в захисті прав учасників освітнього процесу відіграє важливу роль. Його завданням є створення можливостей для вирішення правових конфліктів у середовищі освіти та ефективного врегулювання суперечливих ситуацій. Медіаторська функція освітнього омбудсмена полягає в тому, щоб сприяти виявленню справжніх причин правового конфлікту, проаналізувати інтереси сторін та здійснити пошук взаємовигідних рішень.

Освітній омбудсмен, діючи як медіатор у захисті прав учасників освітнього процесу, може впливати на вирішення правових конфліктів, які можуть виникнути в освітньому процесі, сприяючи тим самим створенню гармонійного та взаєморозуміючого освітнього середовища.

Скарги учасників освітнього процесу можуть стати важливим джерелом інформації щодо помилкових рішень, надання послуг та якості освітніх програм. Ефективне використання цієї інформації може сприяти оцінці та вдосконаленню освітніх програм і послуг закладів освіти. Скарги виступають не лише інструментом виявлення проблем, але й можуть зміцнити заклад освіти, вказуючи на області для поліпшення його діяльності.

Залучення освітнього омбудсмена в систему розгляду скарг сприяє не лише ефективності та результативності етапу доказування, але й забезпечує всебічний розгляд справи.

Як зауважує Епель О.: «...право на освіту відноситься саме до соціальних, його забезпечення повинно стосуватись кожної особи. Разом із тим, освітнє право налічує велику кількість нормативно-правових актів, які потрібно вірно розуміти та застосовувати. Наявність освітнього омбудсмена

значно полегшує доступ до правосуддя, оскільки звернення до нього не потребує проходження значних бюрократичних процедур та сплати різних зборів. Тобто, спеціалізація допомагає полегшити реалізацію захисту соціальних прав» [159].

Освітній омбудсмен відіграє ключову роль у захисті прав учасників освітнього процесу, особливо враховуючи складність та об'єм нормативно-правових актів у сфері освіти. Зауваження Епеля О. щодо доступності та ефективності процесу звернення до омбудсмена підтверджують, що його присутність значно полегшує реалізацію освітніх прав, уникаючи великої кількості бюрократичних перешкод та фінансових обтяжень.

Освітній омбудсмен також може представляти інтереси учасників освітнього процесу у суді, якщо для цього є підстави, оскільки він здатний не лише слугувати посередником у вирішенні правових конфліктів, але й активно брати участь у судових процесах для захисту прав учасників освітнього процесу.

Активна участь освітнього омбудсмена в судових процесах, що стосуються порушень прав учасників освітнього процесу, відкриває перспективу більш інтенсивному впливанню на справи та розв'язання правових питань, пов'язаних із сферою освіти.

Виступаючи у ролі співпозивачів (співвідповідачів), освітній омбудсмен може представляти інтереси сторін, які потребують захисту, і активно брати участь у правових процедурах, сприяючи справедливому вирішенню справ.

Такий рівень участі в судових процесах може покращити ефективність та вплив освітнього омбудсмена, забезпечуючи більш широкі можливості захисту прав учасників освітнього процесу та впровадження системних змін у сфері освіти.

Підтримка правового захисту для учасників освітнього процесу, які подають скарги, має важливе значення.

Важливим аспектом є також розробка та впровадження майбутніх програм та послуг на основі отриманої інформації зі скарг. Аналіз скарг від учасників освітнього процесу допомагає закладам освіти бачити, що потрібно для ефективної роботи та подальшого удосконалення якості надання освітніх послуг. Окрім того, ефективна система розгляду скарг впливає на репутацію закладів освіти. Отримання розгляду скарг сприяє створенню позитивної культури та реагуванню на скарги позитивно та професійно.

Загальна мета полягає в створенні ефективної системи розгляду скарг, яка не лише вирішує правові конфлікти, але й покращує діяльність закладу освіти взагалі.

Припустимо, що в університеті здобувач освіти подає скаргу на викладача, стверджуючи, що він несправедливо отримав низьку оцінку за курс. Здобувач звертається до освітнього омбудсмена, вказуючи на те, що він виконав всі завдання та виконував усі вимоги, але все одно отримав несправедливу оцінку. Освітній омбудсмен проводить всебічний розгляд скарги, вивчаючи усі аспекти правового конфлікту. Він взаємодіє зі здобувачем освіти, викладачем та іншими сторонами, збирає докази та аналізує їх. Після всебічного дослідження освітній омбудсмен робить висновок, чи було порушено права здобувача освіти та чи була оцінка присуджена об'єктивно. У разі виявлення недоліків чи несправедливості в оцінці, освітній омбудсмен рекомендує університету виправити ситуацію та виправити оцінку.

Такий практичний приклад ілюструє, як освітній омбудсмен може взяти участь у розгляді скарги, забезпечуючи ефективність та об'єктивність процесу, тим самим здійснюючи захист прав учасників освітнього процесу.

В контексті ефективного механізму захисту прав учасників освітнього процесу важливо акцентувати увагу на значенні звернення до існуючих судових рішень. Судова практика виступає важливим джерелом юридичної впевненості та встановлення норм права в освітньому сегменті. Зокрема,

аналіз судових рішень в галузі освіти надає можливість визначити ключові прецеденти та обґрунтувати юридичні позиції в конкретних справах.

Звернення до судових рішень дозволяє освітньому омбудсмену та іншим зацікавленим сторонам виявляти стандарти правового захисту в освіті та враховувати їх при вирішенні правових конфліктів. Крім того, аналіз судових рішень може слугувати основою для розробки стратегій захисту прав учасників освітнього процесу та визначення найбільш ефективних правових інструментів.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що додатково до звернень к судовим рішенням, освітній омбудсмен, маючи можливість аналізу досвіду інших країн або регіонів, може впроваджувати передові практики в сфері правового захисту в освіті. У цьому контексті, зазначені кроки дозволяють освітньому омбудсмену оперативно адаптувати свою діяльність до змін у сфері освіти та використовувати найефективніші методи захисту прав учасників освітнього процесу.

Розгляд судових рішень також створює можливість для освітнього омбудсмена активно взаємодіяти з іншими галузями правозахисту та правозахисними організаціями. Досягнення цієї мети сприяє обміну досвідом та удосконаленню комплексних та результативних стратегій для захисту прав учасників освітнього процесу.

Доцільним також є акцент на тому, що аналіз судових рішень відкриває можливість прогнозування можливих проблем та конфліктів у сфері освіти. Освітній омбудсмен, розглядаючи попередні судові рішення, може антиципувати та уникати подібних ситуацій у майбутньому, надаючи проактивний захист прав учасників освітнього процесу.

Отже, здійснення аналізу та врахування судових рішень стає стратегічно важливим елементом для покращення роботи освітнього омбудсмена та сприяє побудові більш ефективного правового захисту в освіті.

Зазначений інститут, як супровідник правосвідомого суспільства, сприяє становленню відкритої, толерантної та взаєморозуміючої освітньої системи, де кожен учасник освітнього процесу може впевнено реалізовувати свої права та обов'язки.

Враховуючи, що судові рішення мають юридично обов'язковий характер, їхній аналіз впливає на створення системи освітнього права, що відповідає потребам та цінностям суспільства. Такий підхід допомагає удосконалити механізм захисту прав учасників освітнього процесу, надаючи конкретні та обґрунтовані рішення, які мають широкий юридичний вплив та визначають принципи справедливості в освітньому середовищі.

Крім цього, яскравим прикладом цікавої, серйозної та водночас дуже відповідальної роботи освітнього омбудсмена є судова практика, яка безпосередньо стосується участі омбудсмена в цивільному процесі. Цивільний процес – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення юридичних справ судами загальної юрисдикції, що визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав і обов'язків, а також цивільних процесуальних дій, які реалізуються їх суб'єктами – судом і учасниками процесу [53].

У цьому контексті доцільно б було розглянути справу № 766/8422/20, по зверненню Особи 1 до комунального закладу «Херсонський фаховий спортивний коледж» Херсонської обласної ради про стягнення заборгованості із заробітної плати.

27.05.2020 року позивач звернувся до суду з вказаною позовною заявою до Херсонського вищого училища фізичної культури Херсонської обласної ради, у якому просить стягнути з відповідача на свою користь заборгованість по заробітній платі за період з 01.04.2020 року по 01.06.2020 року в сумі 12408, 00 грн. та моральну шкоду у розмірі 6204,00 грн.

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що позивач працює в Херсонському вищому училищі фізичної культури Херсонської обласної ради на посаді вчителя-сумісника української мови та літератури з оплатою праці згідно

штатного розпису. Щомісячно відповідач здійснював Особі 1 нарахування і виплату сум заробітної плати, однак, починаючи з 01.04.2020 року виплата заробітної плати не здійснювалася. Відповідач не виплачує заробітну плату, посиляючись на те, що під час карантину, введеного в Україні з 12 березня 2020 року, сумісникам не належить виплата заробітної плати. Весь період карантину позивач працює дистанційно.

Позивач звернулась до освітнього омбудсмена з метою захисту своїх прав у сфері освіти як працівника за сумісництвом (не на основному місці роботи). На онлайн-звернення Особи 1 № 20-0433 щодо відмови у виплаті заробітної плати освітній омбудсмен повідомив позивача, що під час карантину працівники закладів освіти, в т. ч. ті, що працюють за сумісництвом, продовжують виконувати свою роботу дистанційно і, відповідно, отримувати за неї зарплату. Тож Херсонський районний суд частково задовольнив вимоги позивача Особи 1, а саме: стягнути з комунального закладу «Херсонський фаховий спортивний коледж» Херсонської обласної ради на користь позивача заборгованість по заробітній платі за період з 01 квітня 2020 р. по 01 червня 2020 р. в сумі 12 408 грн 00 коп., а також стягнути з комунального закладу «Херсонський фаховий спортивний коледж» Херсонської обласної 2000 грн 00 коп. в рахунок відшкодування моральної шкоди [120].

Справа № 766/8422/20 є яскравим прикладом важливості ролі освітнього омбудсмена в захисті прав учасників освітнього процесу. Освітній омбудсмен в цьому випадку виступив як посередник між працівником (Особою 1) і закладом освіти (Херсонським фаховим спортивним коледжем), допомігши звернутися до суду і захистити свої права на виплату заробітної плати.

Освітній омбудсмен висловив чітке твердження, що працівники освіти, в тому числі ті, хто працює за сумісництвом, мають право на отримання заробітної плати, навіть під час карантину, коли робота ведеться дистанційно. Таке відстоювання прав привело до часткового задоволення

вимог позивача і виплати заборгованості за працю та компенсації моральної шкоди.

Отже, освітній омбудсмен в даному випадку відіграв важливу роль у забезпеченні справедливості та захисті прав працівників у сфері освіти, виступаючи на користь Особи 1 і сприяючи відновленню її прав.

Освітній омбудсмен може залучатися до судового розгляду як третя особа, але тільки за рішенням суду. Це вказує на те, що роль освітнього омбудсмена у деяких судових процесах є обмеженою та здебільшого залежить від судового рішення щодо допустимості його участі. Залучення освітнього омбудсмена до судового процесу може стати важливим етапом для забезпечення справедливості та захисту прав учасників освітнього процесу. Його участь може допомогти у висвітленні ключових питань, пов'язаних із правами учасників освітнього процесу, та надати судді відомості та експертну думку.

Згідно статті 53 Цивільно-процесуального кодексу: «Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи» [142].

Це трактування статті Цивільно-процесуального кодексу, згідно з яким треті особи можуть вступати у справу на стороні позивача або відповідача, може відноситися до залучення освітнього омбудсмена як третьої сторони в судовий процес. В даному випадку, якщо освітній омбудсмен вважає, що рішення у справі може вплинути на права або обов'язки осіб, які звертаються до нього за допомогою, він може вирішити вступити у справу на стороні позивача або відповідача.

Це може бути важливим механізмом для захисту інтересів осіб, які звернулися до освітнього омбудсмена, і сприяти реалізації його функції захисту прав учасників освітнього процесу.

Зазначимо, що у цьому випадку підкреслюється важливість взаємодії між освітнім омбудсменом та судовою системою в захисті прав осіб, які звертаються за допомогою. Це також може служити прикладом для інших подібних випадків і сприяти формуванню прецедентів, що визначають права та обов'язки у сфері освіти.

Розглянемо зовсім інший приклад - справа № 562/3381/19 позивач Особа 4 звернувся до суду з позовом, у якому просить суд визнати протиправними дії директора Здолбунівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 5 Здолбунівської районної ради, Рудик Жанни Миколаївни, щодо втручання у роботу комісії зі службового розслідування, створеної згідно з наказом від 22 жовтня 2018 р. № 144 та відібрання 25 жовтня 2018 р. на своє ім'я пояснень від неповнолітніх дітей, учнів 8 класу Здолбунівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 5.

Позивачем подано заяву про зміну позовних вимог в якій він просить суд залучити в якості співвідповідача Здолбунівську загальноосвітню школу I–III ступенів №5 Здолбунівської районної ради Рівненської області та в якості третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору на стороні позивача Службу освітнього омбудсмена та Службу у справах захисту дітей Здолбунівської районної державної адміністрації, оскільки рішення у даній справі може вплинути на їх права та обов'язки.

Відповідач та її представник не заперечили щодо задоволення клопотання в частині залучення співвідповідача. Вважають, що підстав для залучення третіх осіб на стороні позивача не має.

Відповідачем подано суду клопотання про зупинення провадження у справі до розгляду по суті Здолбунівським районним судом Рівненської області справи 562/4155/18 за позовом Особи 4 до Здолбунівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №5 Здолбунівської районної ради

Рівненської області, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору: директор Здолбунівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №5 Здолбунівської районної ради Рівненської області Рудик Жанна Миколаївна про визнання незаконним та скасування наказу про притягнення до дисциплінарної відповідальності, стягнення моральної шкоди.

Вислухавши думку учасників процесу, перевіривши матеріали справи, суд прийшов до наступних висновків: відповідно до ч.1 ст.51 ЦПК України суд першої інстанції має право за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження - до початку першого судового засідання залучити до участі у ній співвідповідача.

Як вбачається з матеріалів справи позивачем було подано до суду заяву про зміну позовних вимог, в якій він ставить питання про порушення Здолбунівською загальноосвітньою школою I-III ступенів його прав і відповідно просить визнати дії неправомірними. За таких обставин Здолбунівську загальноосвітню школу I-III ступенів слід залучити співвідповідачем до участі в справі.

Перевіривши матеріали справи суд вважав, що рішення в даній справі жодним чином не буде впливати на права та обов'язки Служби освітнього омбудсмена та Служби у справах захисту дітей Здолбунівської районної державної адміністрації, а тому відсутні підстави для залучення їх в якості третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Як вбачається з матеріалів справи Здолбунівським районним судом розглядається справа за позовом Особи 4 до Здолбунівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №5 Здолбунівської районної ради Рівненської області, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору: директор Здолбунівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №5 Здолбунівської районної ради Рівненської області Рудик Жанна Миколаївна про визнання незаконним та скасування наказу про притягнення до дисциплінарної відповідальності, стягнення моральної шкоди.

Суд вважав, що вирішення даного питання в подальшому безпосередньо буде впливати на з'ясування усіх обставин у справі про визнання дій протиправними.

Відповідно до ст. 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства [140].

За аналізом справи № 562/3381/19 видно, що освітній омбудсмен мав би прийняти активну участь в процесі, якби суд задовольнив клопотання позивача про залучення Служби освітнього омбудсмена. Суд вирішив залучити Здолбунівську загальноосвітню школу як співвідповідача, але відмовив у залученні до участі у справі Служби освітнього омбудсмена та Служби у справах захисту дітей Здолбунівської районної державної адміністрації.

Роль освітнього омбудсмена у цій справі полягала в захисті прав та інтересів Особи 4, яка звернулася до суду з позовом. Судове рішення вказує на те, що відповідно до статей Цивільно-процесуального кодексу, суд вирішив залучити лише ту третю особу, яка має прямий інтерес у справі та чий права можуть бути порушені. У цьому випадку суд визначив, що участь Служби освітнього омбудсмена та Служби у справах захисту дітей не є обов'язковою.

Отже, роль освітнього омбудсмена у цій справі полягала б у представленні інтересів в освітній галузі та захисті прав, а відсутність його залучення у зазначений судовий процес свідчить про часткове ігнорування проблеми.

Варто наголосити, що у заявах сторін про залучення третіх осіб до розгляду справи на стороні позивача чи відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб потрібно залучати до участі у справі. Супутніми правозастосовними орієнтирами постають принципи верховенства права,

юридичної визначеності згідно зі ст. 3, ч. 1 ст. 8 Конституції України [68]; пп. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [120]; Рішеннями Європейського суду з прав людини у справах «Bellet v. France», «L. та V. проти Австрії», «S.L. проти Австрії», «Брумареску проти Румунії» (§ 61), «Голдер проти Сполученого королівства», «Мушта проти України», «Пономарьов проти України» (§ 47, 52), «Функе проти Франції».

Підводячи підсумок зазначимо, що участь освітнього омбудсмена є необхідною для забезпечення додержання та захисту прав учасників освітнього процесу. Його роль включає аналіз скарг, вивчення тенденцій в сфері правовідносин в освітньому середовищі, взаємодію з адміністрацією та стейкхолдерами, а також інформаційну діяльність для підвищення усвідомлення прав та обов'язків учасників освітнього процесу. Забезпечуючи системний та комплексний підхід, освітній омбудсмен сприяє вирішенню конфліктів, моніторить ефективність заходів захисту прав і вносить важливий внесок у стабільність та ефективність системи захисту прав учасників освітнього процесу.

Висновок з доповіді освітнього омбудсмена свідчить про наявність в Україні розвиненої законодавчої бази щодо прав в освіті, але є проблеми у застосуванні та актуалізації деяких норм. Зокрема, відзначається важливість якісної комунікації в освіті для попередження конфліктів та підвищення довіри до системи освіти. Порушення норм, конфліктні ситуації та низький рівень правової обізнаності учасників освітнього процесу є актуальними викликами. Статистичні дані звернень до освітнього омбудсмена свідчать про різноманітність проблем, включаючи питання безпеки, фінансів, трудових відносин, атестації та інші. Подальша робота у напрямі системного дотримання прав в освіті вимагає уваги до оновлення законодавства, покращення комунікації та збільшення правової обізнаності учасників освітнього процесу.

Підкреслимо, що вирішення правових конфліктів та захист прав учасників освітнього процесу української системи освіти — завдання надзвичайно важливе. Механізми розгляду скарг, зокрема роль освітнього омбудсмена, виявляються ключовими для цього процесу. Омбудсмен, діючи як медіатор, може сприяти вирішенню конфліктів, аналізуючи інтереси сторін та відшукуючи взаємовигідні рішення. Залучення його до судових процесів також може посилити захист прав учасників освітнього процесу. Скарги виступають важливим інструментом для виявлення проблем та можуть покращити роботу закладів освіти, створюючи можливості для системних змін та підвищення якості освітніх послуг. Аналіз судових рішень виступає вагомим чинником для встановлення норм права в освітньому сегменті та розробки стратегій захисту прав учасників освітнього процесу. Аналіз судових рішень є ключовим елементом для покращення роботи освітнього омбудсмена та забезпечення ефективного правового захисту в сфері освіти. Цей процес дозволяє взаємодіяти з іншими правозахисними організаціями, удосконалювати стратегії захисту прав учасників освітнього процесу та навіть прогнозувати можливі проблеми для їх попередження у майбутньому. Важливо враховувати, що аналіз судових рішень впливає на формування системи освітнього права, що відповідає потребам суспільства та сприяє створенню відкритої та взаєморозуміючої освітньої системи.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні автором розв'язано наукову проблему захисту прав учасників освітнього процесу в Україні в контексті міжнародного досвіду на підставі проведеного комплексного загальнотеоретичного та компаративного дослідження, аналізу наукових праць, а також практичних проблем здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. Визначено наукові поняття та категорії за темою дослідження, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює освітній процес. Підсумком дослідження стало формулювання таких висновків і пропозицій:

1. Охарактеризовано поняття, особливості та класифікацію учасників освітнього процесу в Україні. Узагальнено визначення «учасника освітнього процесу», під яким розуміється активна, інтерактивна, самостійна, відповідальна, творча та цілеспрямована особистість, яка бере участь у навчанні та взаємодіє з іншими учасниками з метою здобуття та передачі знань, навичок та компетенцій.
2. Запропоновано класифікувати учасників освітнього процесу за роллю в освітньому процесі, а саме: здобувачі освіти; науково-педагогічні працівники, педагогічні працівники, наукові працівники; батьки/опікуни; адміністративний персонал; стейкхолдери; комунікативні учасники освітнього процесу. На основі проведеного дослідження було запропоновано розширений підхід до класифікації учасників освітнього процесу, зокрема введено новий термін «комунікативний учасник освітнього процесу», яким є учасник освітнього процесу, який активно взаємодіє та співпрацює в освітньому середовищі, використовуючи ефективні комунікативні стратегії та навички. Надано визначення поняття «комунікативний учасник освітнього процесу» - це учасник освітнього процесу, третя особа, яка безпосередньо не задіяна в організації освітнього процесу але забезпечує психологічну, соціальну підтримку, активно взаємодіє та співпрацює в освітньому середовищі, використовуючи ефективні комунікативні стратегії та навички.

Комунікативний учасник взаємодіє з іншими учасниками освітнього процесу, а також приймає участь у захисті прав учасників освітнього процесу». Ключовим елементом є вміння ефективно спілкуватися, сприймати та передавати інформацію, співпрацювати для досягнення навчальних та особистісних цілей. У своїй взаємодії комунікативний учасник виявляє відкритість до ідей, готовність слухати та висловлювати свої думки, сприяючи тим самим позитивній та динамічній атмосфері в освітньому середовищі.

3. Узагальнено основні принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників у сфері освіти, зокрема, у зарубіжному досвіді. Зазначається, що розуміння ролі кожного учасника освітнього процесу, вивчене через досвід інших країн, є ключовим для удосконалення системи освіти в Україні. Акцентування на партнерських відносинах та чітких нормах і обов'язках визначено як критичні елементи успішного функціонування освітнього середовища. Підкреслюється важливість сучасних підходів, таких як індивідуалізація та персоналізація освіти, технологічна інтеграція та інноваційне управління, для повноцінного захисту прав учасників освітнього процесу. Визначено, що за основу сучасних підходів до захисту прав учасників освіти приймається концепція гуманістичної освіти, що наголошує на цінностях гідності, свободи, рівності та солідарності. Загалом, обговорені принципи та сучасні підходи до захисту прав учасників освіти відображають тенденції розвитку освіти у світі, спрямовані на створення сприятливого та інклюзивного середовища для розвитку особистості та формування активного, громадянського підходу до життя.

Принципи гарантують індивідуальну свободу, рівність, безпеку та інклюзивність, створюючи основу для повноцінного розвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу. Розуміння та використання зарубіжного досвіду, врахування сучасних підходів та застосування технологій у сфері освіти є важливими для забезпечення повноцінного

захисту прав учасників освітнього процесу в Україні, сприяючи створенню інклюзивного та стабільного освітнього середовища.

4. Виокремлено гарантії та механізм реалізації захисту прав учасників освітнього процесу. На основі здобутих результатів і враховуючи різноманітні аспекти та потреби учасників освітнього процесу, запропоновано авторський виклад класифікації гарантії, який узагальнює та систематизує основні напрямки правового захисту й охоплює кілька ключових аспектів. Перший аспект - гарантії особистої свободи та недоторканності визнають право на непорушність особистого простору та захищають від будь-яких форм насильства. Другий аспект - гарантії академічної свободи. Рівні можливості визначені як третій аспект, забезпечуючи рівний доступ до освітніх ресурсів для всіх учасників. Четвертий аспект - гарантії інклюзивності. П'ятий аспект - гарантії цифрової безпеки. Шостий елемент - гарантії екологічної сталості. Сьомий аспект - гарантії професійного зростання. Восьмий аспект – гарантія у формуванні правового освітнього простору, яка визначає прозорість, справедливість та демократичні принципи у способах захисту прав, сприяючи тим самим забезпеченню рівних можливостей та захисту прав кожного учасника освітнього процесу.

5. Гарантії захисту прав учасників освітнього процесу не лише забезпечують правову обґрунтованість освітніх відносин, але й служать механізмом зміцнення демократичних цінностей, рівності та соціальної справедливості в сфері освіти. Визначено, що ефективні гарантії захисту прав учасників освітнього процесу слід розглядати у контексті не лише організаційної структури управління, але й комплексного законодавчого забезпечення.

6. Розглянуто поняття, причини та види правового конфлікту в освітньому процесі. Передумовою правового конфлікту слід розглядати конфлікт інтересів учасників освітнього процесу, викликаних специфікою об'єкта правового регулювання. Встановлено, що в Україні вивчення

правових конфліктів у сфері освіти здійснюється в основному, в міждисциплінарному аспекті, що передбачає цілий комплекс предметних галузей. Пропонуємо визначати правовий конфлікт у сфері освіти як ситуацію, коли існує розбіжність та протилежність інтересів між сторонами, які залучені до правовідносин в освітній галузі, що призводить до моральної або матеріальної шкоди для однієї або обох сторін. Правовий конфлікт є особливим видом взаємодії, де присутні несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп. Такий конфлікт супроводжується негативним психологічним проявом і представляє собою протистояння між суб'єктами взаємодії. Правові конфлікти в освіті є складними для вирішення та суб'єктивно значущими, оскільки вони ґрунтуються на суттєвих протиріччях. Ці протиріччя супроводжуються гострими емоційними переживаннями. При цьому конфлікт в освіті є культурним явищем, і його характер визначається культурними чинниками. Процес виникнення та розвитку таких конфліктів регулюється культурними нормами, що впливають на процес конфліктної взаємодії між учасниками.

7. Виокремлено наступні види конфліктів в освітньому процесі: «діяльнісний конфлікт», «конфлікт поведінки», «реляційні конфлікти», «мотиваційні конфлікти», «конфлікти, що виникають внаслідок недостатньої організації навчального процесу в закладах освіти», «конфлікти взаємодії між учасниками освітнього процесу», так звані «конфлікти лідерства», коли два-три лідери та їх групи борються за першість.

У сфері освіти існують правові конфлікти, пов'язані з порушеннями прав вчителів і викладачів, порушення академічної доброчесності у сфері освіти, випадки дискримінації, булінгу, мобінгу, недотримання права на якість освіти. Порушенням прав учасників освітнього процесу, внаслідок булінгу, як зазначено у законодавстві страждають переважно малолітні та неповнолітні особи. Встановлено, що відповідно до законодавства внаслідок булінгу можуть бути порушені права лише малолітніх/неповнолітніх

учасників освітнього процесу, що виключає можливість ефективного захисту внаслідок таких дій щодо повнолітніх здобувачів вищої освіти.

8. З метою забезпечення повного та адекватного захисту прав учасників освітнього процесу від булінгу, незалежно від їхнього віку, запропоновано внести уточнюючі зміни до законодавства та викласти п.3 статті 2¹ Закону України «Про освіту» у наступній редакції: «булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої, неповнолітньої, повнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

9. Систематичний аналіз можливих правових конфліктів дозволяє розробляти ефективні стратегії реагування та впроваджувати проактивні заходи безпеки, а саме: проведення тренінгів для учасників освітнього процесу з вивчення навичок вирішення правових конфліктів, створення медіаційних програм, а також розробку політики та процедур, спрямованих на попередження конфліктів.

Зменшення негативного впливу конфліктів також включає в себе створення атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги серед учасників освітнього процесу, що може бути досягнуто шляхом впровадження програм психосоціальної підтримки, взаємодії та співпраці між учасниками, а також створення механізмів зворотного зв'язку.

10. Вивчено засоби вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу за допомогою компаративного аналізу. З урахуванням сучасних трансформацій в освіті та збільшенням інтеракцій учасників освітнього середовища виходить на передній план необхідність впровадження ефективних засобів управління правовими конфліктами у сфері освіти, до яких віднесено: створення комітетів та тренінгів з

врегулювання правових конфліктів; застосування електронних систем; прецедентне вирішення правових питань, що розкриває можливості для швидкого та ефективного реагування на складні ситуації, особливо у відповідь на кіберзагрози та виклики цифрового простору. Узагальнюючи, впровадження цих засобів управління правовими конфліктами в освіті має важливе стратегічне значення для створення справедливого та ефективного освітнього середовища, сприяючи формуванню відкритої та правовідповідальної освітньої спільноти.

11. З'ясовано особливості медіаційної процедури як основного способу вирішення правових конфліктів у сфері освіти. Встановлено, що існує широкий спектр підходів до тлумачення явища та процесу медіації, а також різних областей її застосування. Медіація виступає у ролі не лише професійної діяльності, але й міждисциплінарної науки, методу, технології та інструменту для вирішення конфліктів, а також як окрема компетенція. З метою вдосконалення системи вирішення правових конфліктів в освітньому процесі, медіація розглядається як ключовий засіб врегулювання суперечок, як в закладах середньої освіти, так і в освітньому просторі закладів вищої освіти.

12. Медіація як спосіб вирішення правових конфліктів в освітньому процесі може бути самостійною сферою діяльності або входити до складу ширших програм з протидії булінгу, насильства або створення мирного та інклюзивного середовища. Результати досліджень свідчать про те, що найбільш ефективна медіація відбувається, коли вона використовується системно та охоплює всіх учасників освітнього процесу. Акцентовано увагу на тому, що в контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій, кіберпростору для учасників освітнього процесу в Україні необхідним кроком стає удосконалення процедури медіації в освітньому процесі, а саме через впровадження віртуальної платформи медіації. В контексті інноваційного підходу до медіації як способу вирішення правових конфліктів в освітньому процесі запропоновано ідею створення віртуальної платформи

медіації для учасників освітнього середовища. Така платформа об'єднує елементи інтерактивного навчання, де здобувачі освіти та викладачі мають можливість вирішувати конфлікти через онлайн-медіаційні сесії, що дозволить ефективно використовувати сучасні технології для покращення взаєморозуміння та сприяння конструктивним відносинам в освітньому процесі. Ідея віртуальної платформи медіації в освітньому середовищі відкриє нові перспективи для забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу.

13. Медіація, як основний спосіб вирішення правових конфліктів при захисті прав учасників освітнього процесу, виступає важливим інструментом для побудови конструктивного діалогу між учасниками освітнього процесу. Її важливість полягає у спрощенні процесу вирішення суперечок та підвищенні ефективності в управлінні правовими конфліктами. Медіація спрямована на зменшення конфронтації між учасниками освітнього процесу, поліпшення комунікації та збереження відносин.

14. Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду діяльності освітніх омбудсменів. Співпраця з освітніми омбудсменами з інших європейських й американських країн дозволяє обмінюватися досвідом та навчатися від успішних практик, включаючи участь у конференціях, семінарах, робочих групах та обговореннях спільних викликів та рішень. Звернення до європейської практики та використання відповідного досвіду сприятимуть покращенню роботи освітнього омбудсмена в Україні. Важливо адаптувати ці практики до національного контексту та потреб, забезпечуючи належний захист прав та якість освіти.

15. Проведений аналіз міжнародного досвіду виявив цінність та важливість інституту освітнього омбудсмена як механізму для вирішення правових конфліктів та забезпечення захисту прав учасників освітнього процесу. Посада освітнього омбудсмена виступає не лише як захисник прав, а і як посередник, який допомагає вирішувати правові конфлікти та розуміти індивідуальні потреби учасників освітнього процесу. Міжнародний досвід

вказує на важливість ролі освітнього омбудсмена у вирішенні складних питань, пов'язаних з правовими відносинами між учасниками освітнього процесу й сприяє створенню конструктивного діалогу та покращенню якості взаємодії в освітньому середовищі. Важливим аспектом є визначення того, що освітні омбудсмени в міжнародному контексті виступають як каталізатори для розробки та впровадження політики, спрямованої на підвищення якості освіти та захист прав учасників освітнього процесу.

16. Встановлено, що в Сполучених Штатах Америки, освітні омбудсмени - це досвідчені фахівці, які мають значний досвід у сфері освіти, вирішенні конфліктів, посередництва та залученні сімей до освіти. В країнах Європи частіше використовуються незалежні освітні омбудсмени, спеціалізовані органи або посередницькі структури для забезпечення якісної та справедливої освіти та захисту прав учасників освітнього процесу. З'ясовано, що діяльність освітніх омбудсменів в Європі відрізняється від діяльності освітніх омбудсменів в Сполучених Штатах Америки. Проте, у всіх випадках, освітні омбудсмени є важливим інструментом у захисті прав учасників освітнього процесу, а також у забезпеченні справедливості та відповідальності в системі освіти.

17. Досліджено становлення та функції інституту освітнього омбудсмена в Україні. Розвиток інституту освітнього омбудсмена в Україні є важливим етапом становлення демократичної та правової системи в галузі освіти. Аналіз динаміки цього процесу дозволяє зробити висновки щодо його досягнень та визначити перспективи подальшого розвитку даного інституту. По-перше, введення посади освітнього омбудсмена в Україні стало кроком до підвищення транспарентності та відкритості в освітній системі. Його наявність сприяє захисту прав учасників освітнього процесу. По-друге, інститут освітнього омбудсмена в Україні визначається своєрідністю та специфікою національного освітнього контексту. Впровадження різноманітних механізмів вирішення конфліктів, взаємодія з адміністративними органами та сприяння вирішенню актуальних питань в

освіті підтверджують необхідність і ефективність цього інструменту. По-третє, перспективи розвитку інституту освітнього омбудсмена в Україні залежать від його здатності адаптуватися до зростаючих вимог сучасного освітнього середовища.

18. Встановлено, що освітній омбудсмен може стикатися з різними проблемами, пов'язаними з освітою та правами учасників освітнього процесу, а саме: скарги про дискримінацію за ознакою етнічного (національного) походження, гендерної ідентичності, релігійних переконань, статі, стану здоров'я, соціального походження чи іншими ознаками в системі освіти та в родині; скарги про застосування різних форм фізичного та психологічного насильства, що можуть траплятися в закладах освіти та сім'ї; скарги про зловживання повноваженнями науковими, науково-педагогічними, педагогічними працівниками та іншими співробітниками закладу освіти; скарги про обмежений доступ до освіти через недоступність навчальних закладів або інші проблеми; скарги про надання неякісних освітніх послуг

19. Визначено один з ключових аспектів дослідження — необхідність розширення впливу освітнього омбудсмена, що передбачає надання йому значущих прав та можливостей, виходячи за межі лише рекомендацій. Запропоновано у контексті розширення впливу освітнього омбудсмена на законодавчому рівні, удосконалити наступні законодавчі ініціативи:

- надання освітньому омбудсмену права виносити обов'язкові рішення щодо вирішення скарг у випадках, коли порушення прав учасників освітнього процесу виявлені;

- встановлення чіткого терміну для вирішення скарги не лише службою освітнього омбудсмена, але й самими закладами освіти, щоб забезпечити швидке та ефективне розглядання справ;

- розгляд можливості надання освітньому омбудсмену повноважень виступати представником учасників освітнього процесу у взаємодії з урядовими та законодавчими органами для захисту їхніх прав та інтересів;

- створення механізмів для впливу освітнього омбудсмена на розробку та вдосконалення законодавства в сфері освіти, забезпечуючи йому можливість вносити пропозиції та рекомендації щодо поліпшення нормативно-правового середовища.

20. Визначено роль освітнього омбудсмена у захисті прав учасників освітнього процесу. Вирішення правових конфліктів та захист прав учасників освітнього процесу української системи освіти — завдання надзвичайно важливе. Механізми розгляду скарг, зокрема роль освітнього омбудсмена, виявляються ключовими для цього процесу. Освітній омбудсмен, діючи як медіатор, сприяє вирішенню правових конфліктів, аналізуючи інтереси сторін та відшуковуючи взаємовигідні рішення. Залучення його до судових процесів підсилює захист прав учасників освітнього процесу. Аналіз судових рішень є вагомим чинником для встановлення норм права в освітньому процесі та розробки стратегій захисту прав учасників освітнього процесу, а також є ключовим елементом для покращення роботи освітнього омбудсмена в забезпечення ефективного правового захисту в сфері освіти.

21. Встановлено, що залучення освітнього омбудсмена жл судових процесів дозволяє взаємодіяти з іншими правозахисними організаціями, удосконалювати стратегії захисту прав учасників освітнього процесу та навіть прогнозувати можливі правові конфлікти для їх попередження у майбутньому. Важливе врахування того, що аналіз судових рішень впливає на формування системи освітнього права, що відповідає потребам суспільства та сприяє створенню відкритої та взаєморозуміючої освітньої системи.

Всебічне загальнотеоретичне та компаративне дослідження захисту прав учасників освітнього процесу є необхідною умовою для сучасного удосконалення захисту прав учасників освітнього процесу та забезпечення справедливого, інклюзивного та безпечного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Т. Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Серія Право. С. 5-12.
2. Альтернативні підходи до розв'язання конфліктів: теорія і практика застосування / уклад.: Н. Гайдук, І. Сенюта, О. Бік, Х. Терешко. Львів : ПАІС, 2007. 296 с.
3. Андрусишин Б. Освітнє право в процесі його становлення і розвитку. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки* : зб. наук. праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ, 2010. С. 124–129.
4. Андрушко В. Освіта України в світлі суспільних проблем і суперечностей. *Освіта*. 2002. № 5. С. 4-5.
5. Андрущенко В., Наumenко У. Формування єдиних освітніх пріоритетів. Стаття перша: Лісабонські домовленості. *Вісник інституту розвитку дитини*. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць. Київ, 2011. № 14. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_14/index.htm.
6. Андрущенко В., Наumenко У. Формування єдиних освітніх пріоритетів. Стаття друга: Болонський процес. *Вісник інституту розвитку дитини*. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць. Київ, 2011. № 15. С. 57-65.
7. Антонюк О. А. Медіація та дипломатія. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 355-359.
8. Апшай Н. І. Підвищення культури студентів в умовах інформатизації освіти *Проблеми фізичного виховання*. 2010. №5. С. 3–5.
9. Астахов В. В., Астахов К. В., Войно-Данчишина О. Л. Освітнє право : конспект лекцій. Харків : Вид-во НУА, 2011. 144 с.

10. Багінський А. Заходи держави в постконфліктному суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 1 (41). С. 17–20.7.
11. Безпечне освітнє середовище: основні характеристики мобінгу та боулінгу / Н. А. Юрко, І. М. Стифанишин, У. М. Проценко, Н. А. Тиндик. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE*. 2020. № 11. <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.11.02.html>
12. Білик Н. М. Медіація як соціально-педагогічна технологія вирішення конфліктів у школі. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69(3). С. 26-30.
13. Бобровник С. В. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 26-33.
14. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Медіація: Перспективи впровадження в Україні. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2012. № 11. С.186–188.
15. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутріш. справ України. Київ, 2005. 205 с.
16. Бужак С. М. *Права та обов'язки учнів, педагогів, батьків в новій українській школі*. URL: <https://mychalkove.e-schools.info/pages/prava-ta-obovjazki-uchasnikv-osvtnogo-protsesu>
17. Бутиліна О.В. Прихована освітня дискримінація в Україні. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 6 квітня 2013 р.). Харків : ХНУВС, 2013. С. 100-104.
18. Вільський Г. Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України. *Вища школа*. 2009. № 3. С. 57-62.
19. Волобуєва О., Урусова О. Психологічний контекст визначення медіації як міждисциплінарної науки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 1. С. 53-65.

20. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості подолання конфліктних ситуацій в середовищі старшокласників – досвід шкільної медіації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 1. С. 88-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tippp_2018_1_11
21. Гайдук А. В. Проблеми законодавчого забезпечення медіації в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 1-4.
22. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2021. 207 с.
23. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення : навч.-метод. посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.
24. Герасимено Л. Булінг як різновид шкільного насилля. *Збірник наукових доробків студентів-дослідників факультету психології та соціальної роботи* / за заг. ред. А. І. Конончук. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Вип. 6. С. 27-31.
25. Герасіна Л. М., Панов М. І. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз : монографія / АПН України, Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків : Право, 2004. 112с.
26. Голотюк О. В. Система вищої освіти Франції. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/421>
27. Голяк Л.В. Становлення та розвиток інституту спеціалізованого омбудсмана. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. С. 61-67. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_1_11
28. Грезіна О. М. Актуальні аспекти організації освітнього процесу в Новій Зеландії. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2020.

29. Грезіна О. М. Забезпечення права на освіту: теоретико-правовий аналіз. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) : у 3 т. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2020. Т. 1. С. 89-91.
30. Грезіна О. М. До питання щодо правових конфліктів у сфері освіти України. *Чорноморські наукові студії* : матеріали П'ятої Всеукр. мультидисциплінарної конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2019. С. 22-24.
31. Грезіна О. М. Зарубіжний досвід впровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 134-137.
32. Грезіна О. М. Освітній омбудсмен в Україні: питання теорії і практики. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) : у 2 т. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2019. Т. 1. С. 119-121.
33. Грезіна О. М. Передумови запровадження освітнього омбудсмена в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2020.
34. Грезіна О. М. Правова природа правових конфліктів у сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 450-453. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/110.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/106>.
35. Грезіна О. М. Психологічні особливості здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 26 листопада 2020 р. Київ, 2020. С. 85-87.
36. Грезіна О. М. Статус учасників освітнього процесу: теоретичні аспекти. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7 березня 2019 р. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2019. С. 9-11.

37. Грезіна О. М. Сучасний стан гарантій захисту права на освіту. *Цілісність української держави і права в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. круглого столу. Одеса, 2020. С. 175-178.
38. Грезіна О. М. Теоретичні аспекти функціональної характеристики діяльності освітнього омбудсмена. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 21-22 лютого 2020 р. / Міжнар. гуманітар. ун-т, Ін-т права, економіки та міжнар. відносин. Одеса, 2020. С. 6-8.
39. Грезіна О. М. Учасники навчально-виховного процесу України: теоретичний аналіз. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19-20 квітня 2019 р.) : у 2 ч. / ГО «Асоціація аспірантів-юристів». Харків, 2019. Ч. 1. С. 6-7.
40. Грезіна О. М. Шляхи удосконалення гарантій права на освіту в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 1. С. 198-201. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/08/VJHR_1_2021_-Last.pdf.
41. Грезіна О. М. Щодо принципів діяльності освітнього омбудсмена. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави* : матеріали міжнар. круглого столу онлайн, м. Одеса. 20 грудня 2019 р. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2019. С. 108-112.
42. Грезіна О. М. Здійснення захисту прав учасників освітнього процесу у Великій Британії: порівняльно-правовий аналіз. 2020 р.
43. Громовенко К. В. Міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2020. 424 с.
44. Губіна А. М. Участь студентів в організації діяльності вищих навчальних закладів в умовах університетської автономії. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2(10). С. 76–86. URL: <https://www.od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/238>

45. Давидова Н. О. Право викладача на академічну свободу як особисте немайнове право. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 144-148.
46. Давидова Н. О. Право на академічну свободу в американській вищій освіті. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 5. С. 87-93.
47. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
48. Декларація принципів толерантності: схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 р. [Б. м.]: ЮНЕСКО, 1995]. 14 с.
49. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 червня 2018 р. № 491. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text>
50. Дотримання прав в освіті - 2020. Перша щорічна доповідь освітнього омбудсмена. Київ: Служба освітнього омбудсмена. 2021. 120 с.
51. Дудченко В. В. Концептуальні засади основної норми в українському праві. *Публічне право*. 2017. Вип. 3(27). С. 49-55.
52. Дудченко В. В., Коваленко Є. О. Тенденція взаємодії світської та релігійної сфер в деяких країнах прецедентного права. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2019. Вип. 63. С. 220-234.
53. Дяченко С. В., Рябченко Ю. Ю., Самілик Л. О. Цивільний процес України: практикум. Ірпінь, 2020. 316 с.
54. Жаровська І. М. Право на освітню академічну свободу в контексті пандемічних загроз сучасності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 22-25.
55. Жуковський В. Роль студентів у забезпеченні якості вищої освіти: європейський досвід та українське застосування. *Імператив якості: вчимося*

цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посібник. Львів: Компанія «Манускріпт», 2014. С. 261-286.

56. Завальнюк В. В. Міжнародно-правовий вимір правового буття людини. *Юридичний вісник*. - 2013. - № 3. - С. 17-24. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2013_3_6

57. Завальнюк В. В. Міжнародно-правовий вимір юридичної антропології. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 5-12.

58. Загальна Декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

59. Калінін М. В. Онтологічні підстави типологізації та класифікації правового конфлікту. *Наше право*. 2015. № 5. С. 24-29.

60. Кархут О.Я. Освітні правовідносини: поняття та особливості. *Дев'ять юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи*: матеріали Міжнар. наук. конф., 24-25 травня 2013 р. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 113-115. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35858>

61. Коваль Т.В. Омбудсман із прав студентів: вітчизняний та європейський досвід. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 26-31.

62. Кольченко К. Аналіз нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні. *Проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»*. 2011. URL: http://zhmurko.ucoz.ua/blog/materiali_shho_prisvjacheni_inkluzivnij_osviti/2018-06-24-650.

63. Комбарова Ю. В. Правові основи вирішення конфліктів вчителів, учнів та їх батьків. *Правовий путівник для освітян*. 2012. 160 с.

64. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: прийнято Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти,

- науки і культури 14 грудня 1960 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
65. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Рим, 04 листопада 1950 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
66. Конвенція про технічну та професійну освіту : прийнята Генеральною конференцією на її двадцять п'ятій сесії Париж, 10 листопада 1989 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_271#Text
67. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
68. Коростіль М. П. Медіація як спосіб вирішення конфлікту. впровадження в освітній простір відновних практик. *Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 5-6 квіт. 2017 р.]. Тернопіль : Тайп, 2017. С. 146-150.
69. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Пед. думка, 2008. 424 с.
70. Крестовська Н. М. Медіація економить час та грошу учасникам конфлікту. URL: <https://www.prostir.ua/?news=nataliya-krestovska-mediatsiya-ekonomyt-chas-ta-hroshi-uchasnykam-konfliktu>
71. Крестовська Н., Романадзе Л., Барабаш Т. Медіація: нюанси законодавчого врегулювання. *Судочинство*. 3-9 березня 2017 р. № 9(1129) URL: <https://www.academia.edu/31827016>
72. Кулініч О. О. Юридична природа освітніх правовідносин як елемента конституційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина на освіту. *Форум права*. 2013. № 4. С. 224-231.
73. Курко М. Н. Розвиток гарантій права на освіту в Україні. *Наше право*. 2010. № 4. С. 145–152.

74. Литвин І. І. Адміністративно-правові відносини у сфері надання освітніх послуг: дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07. Класичний приватний університет. Запоріжжя. 2016. 428 с.
75. Лісовець О. В. Перспективи реалізації моделі шкільного омбудсмена в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2012. № 2. С. 90-98.
76. Лопатченко І. М. Система медіації як важлива складова профілактики та вирішення конфліктів у взаємодії органів влади і громадськості. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2019. Вип. 2. С. 232-241. DOI: 10.5281/zenodo.3532790
77. Люлька Г. А. Особливості формування толерантного ставлення у суб'єктів освітнього процесу. *Молодий вчений*. 2020. № 8(2). С. 161-164.
78. Мадіссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах. *Право України*. 2003. № 9. С. 39–44.
79. Марцеляк О. Місце освітнього омбудсмена в механізмі захисту прав людини в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. Vol. 1, №5. Р. 97-106. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/7700004.pdf>
80. Маслова Н. Г. Академічна свобода й академічна відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 43(1). С. 72-76.
81. Маслова Н. Г. Академічна свобода як право людини: міжнародні перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 137-142.
82. Мателешко Ю. П. Особливості мобінгу в середовищі університетської інтелігенції. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Покровськ, ДонНТУ, 19-20 квітня 2018 р.). Покровськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2018. С. 165-168.
83. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

84. Меляков А. В., Зуб А. В, Машкіна О. І. Освітній омбудсмен в Україні: функції, повноваження, напрями діяльності. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1. С. 190-197.
85. Мельничук О. Ф. Забезпечення конституційного права на освіту: досвід Франції. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 6. С. 15-20.
86. Мельничук О. Ф. Інститут омбудсмана в механізмі захисту прав людини на освіту. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. Вип. 2(194). С. 7-10.
87. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.02 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 459 с.
88. Мельничук О. Ф. Поняття та види суб'єктів освітніх правовідносин. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2011. Вип. 51. С. 48-54.
89. Мельничук О. Ф. Правові засади діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в умовах євроінтеграції. *Публічне право*. 2017. №1 (25). С. 67-72.
90. Мельничук О. Ф. Правові засоби протидії булінгу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 55, т. 2. С. 44-47.
91. Мельничук О. Ф. Правові засоби та способи захисту суб'єктивного права на освіту. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 23-27.
92. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. : станом на 4 лютого 1994 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105
93. Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права : Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

94. Невара Л. М. Міжнародно-правова основа права на освіту в системі прав людини. *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського* : монографія / за аг. ред. В. М. Репецького, В. В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. С. 326-335.
95. Некіт К. Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-107.
96. Носенко Ю., Матюх Ж. Зарубіжний досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій в інклюзивній дошкільній освіті. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 4. С. 95-102.
97. Оболенська Т. Є., Рижук Ю. М., Чабанюк О. А. Омбудсмен по правам студентів у механізмі забезпечення якості вищої освіти. *Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. за міжнар. участю, (Київ, 2–3 берез. 2016 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2016. С. 34–39.
98. Огречук Г.О. Добровільність та конфіденційність як основоположні принципи медіації. *Наше право*. 2014. № 10. С. 177-183.
99. Орос О. Б. Мобінг в освітньому середовищі. *ГАБІТУС*. 2020. Вип. 11. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.13>
100. Ортинська Н. В. Процедура медіації як форма відновного правосуддя для неповнолітніх. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 121-125.
101. Павлик Н. П. Неформальна освіта у системі освіти України. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 2. С. 27-37.
102. Палєєва Ю. С. Інститут спеціалізованого омбудсмена: запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 44-46. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/12.pdf
103. Пластиніна Н.Н. Перспективи розвитку шкільної освіти Франції. *Інтеграція освіти*. 2007. № 3/4. С. 10-13.

104. Подковенко Т. О., Фігун Н. І. Інститут медіації у механізмі вирішення правових спорів: основні ідеї та принципи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 36-40.
105. Присяжнюк І. Запровадження медіації, як форми відновного правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 65-69.
106. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.
107. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33.
109. Про дошкільну освіту : Закон України від 11 липня 2001 р. № 2628-III. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
110. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
111. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
112. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
113. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463- IX. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>

114. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1558-VII. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
115. Путівник по плагіаторству та кібер-плагіаторству. *Східноєвропейський монітор*. 2006. № 6. URL: <http://www.eedi.org.ua/eem/6-5.html>.
116. Пшенишна Н. М., Ротте С. В., Портянко Т. М. Особливості прояву мобінгу у закладах вищої освіти. *Збірник тез наукових доповідей X-ї Міжнар. наук.-метод. конф. та Міжнар. конф. EAS «Безпека людини у сучасних умовах»*, 6-7 грудня 2018 р., НТУ «ХПІ». Харків : ФОП Панов А.М., 2018. С. 155-157.
117. Резніченко Л. В. Приватноправова складова в регулюванні освітніх правовідносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 153-161.
118. Рекомендації щодо застосування критерії оцінювання якості освітньої програми : затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти від 17 листопада 2020 р. Київ : ТОВ «Укр. освітянський вид. центр «Оріон», 2020. 66 с.
119. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі 1-33/2004. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
120. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 07 вересня 2020 р. у справі №766/8422/20; провадження №2/766/7987/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91393828>
121. Рябенко Є. М. Принцип людиноцентризму в управлінні вищою освітою: мотиваційні аспекти професійної діяльності викладача

як суб'єкта освітнього процесу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. Вип. 56. С. 33-42.

122. Рябовол Л. Т. Правовий статус освітнього омбудсмена в Україні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph*. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Р. 2. С. 517-533. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.29>

123. Рябовол Л. Т. Студентоцентроване навчання: поняття, вимоги, шляхи реалізації. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 11. С. 55-63. DOI: 10.33251/2522-1477-2021-10-55-63

124. Серкевич І. Р., Лук'янова Г. Я. Захист інтересів неповнолітніх: застосування медіації в попередженні злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_54

125. Сингаївська А.М. Плагіат як люстро вищої освіти. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. Вип. 2(38). С. 41-42.

126. Слободянюк А., Андрущенко Н. Психологія управління та конфліктологія : навч. посібник для практ. та семінар. занять. Вінниця : ВНТУ, 2010. 120 с. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8886/slobodyanyuk_a_v_andrushchenko_n_o_psikhologiya_upravlinnya.pdf?sequence=4&isAllowed=y

127. Смужаниця Д. І. Система вищої освіти Франції: історичний досвід та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 29. С. 211–212.

128. Соболев Є. Сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням боулінгу (цькування) учасниками освітнього процесу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3(23). С. 87-92. DOI:10.35774/app2020.03.087

129. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівнарівній» та вирішення конфліктів мирним

шляхом у закладах освіти / Л. Л. Адамчук, В. Л. Андрєєнкова, Л. П. Волченко [та ін.]. Київ : ФОП Нічога С.О., 2018. 174 с.

130. Стукало Н. В. Крадії курсових, стережіться! : У Дніпропетровському національному університеті ім. О. Гончара видали посібник, що допомагає ефективно виявляти студентський плагіат. *Освіта України*. 2013. 11 березня (№ 10). URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/1147>

131. Сухарніков Ю. Концептуальні підстави розробки і впровадження національної рамки (академічних) кваліфікацій України. *Вища школа*. 2012. № 3. С. 16-38.

132. Тицька Я. О. Академічна доброчесність як елемент системи забезпечення якості освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. №34. С. 4-7.

133. Тицька Я. О. Державна політика у сфері освіти: *правовий аспект*. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 55-60.

134. Тицька Я. О. Особливості змісту освітніх правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-1, т. 1. С. 84-87.

135. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 428 с.

136. Ульянова Г. О. Психологічні особливості плагіату та його зв'язок з творчими здібностями особистості. *Освіта і наука*. 2017. №9. С. 88-93.

137. Ульянова Г. О. Плагіат в роботах школярів та студентів: актуальна проблема сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2014. Вип. 71. С. 255–261.

138. Ульянова Г. О. Цивільно-правовий захист прав інтелектуальної власності від плагіату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. № 41. С. 136-139.

139. Уткіна М. С., Янішевська К. Д. Характеристика законодавства в освітній сфері України та Франції: порівняльний аналіз. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету». Серія Юридичні науки : зб. наук. праць. Харків, 2014. Вип. 5, т. 2. С. 266-270.

140. Ухвала Здолбунівського районного суду від 12 березня 2020 р. у справі № 562/3381/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88147730>

141. Хомишин І. Ю. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4(19). С. 66-69.

142. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

143. Ципко С. Батьківська громадськість як суб'єкт реформаційних процесів системи освіти України. *Релігія та соціум*. 2017. № 3-4. С. 210-217.

144. Чалий Ю. І. Суб'єкти освітніх відносин. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 108-112.

145. Чепис О., Чепис Т. Студентський та учнівський плагіат як порушення принципу академічної доброчесності: причини та шляхи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 61, т. 2. С. 51-55. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-2.12>

146. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1110-1115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_179

147. Шмотіна О. В. Шведська модель освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Т. 1, вип. 33. С. 124-127.

148. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2018. 661 с.

149. Яковлева Г. О. Правовий статус учасників освітнього процесу у вищих навчальних закладах у світлі нового Закону України «Про вищу освіту». *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 115–121.

150. Яремчук В. Д., Яремчук С. В. Українська та американська моделі академічної свободи: порівняльний аналіз. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників VI-го Всеукр. круглого столу (м. Львів, 10 грудня 2020 р.) / Львів. держ. ун-т внутріш. справ. Львів, 2020. С. 178-183.
151. Albouy V., Tavan C. Accès à l'enseignement supérieur en France : une démocratisation réelle mais de faible ampleur. *Économie et statistique*. 2007. № 410. P. 3-22.
152. Barrister Ebe Oni-Ojo, Iyiola O. O., Osibanjo A. O. Managing Workplace Conflicts in Business Environment: The Role of Alternative Dispute Resolution (ADR). *European Journal of Business and Management*. 2014. Vol. 6, № 36. P. 74-82.
153. Barruel C. A., Nissanka M. Examining the Drivers of Success in the Peace Foundation Aotearoa. New Zealand Peer-Mediation Programs. *In Handbook of Research on Promoting Peace Through Practice, Academia, and the Arts*. 2019. P. 779-801. DOI:10.4018/978-1-7998-5360-2.ch038
154. Behrens R. Being an Ombudsman in Higher Education. A Comparative Study. Vienna: European Network of Ombudsmen in Higher Education. 2017. 100 p.
155. Burton J. Conflict: Resolution and Provention. NY : St. Martins Press, 1990. 320 p.11.
156. Celeste A., Buller P. Peer Mediation in United States High Schools : at Scholarship & Creativity Day, College of Saint Benedict, St. Joseph, MN. 2013. URL:
https://digitalcommons.csbsju.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=peace_studies_students
157. Dennis S. W. Wong. Program effectiveness of whole-school approach for tackling bullying in Hong Kong primary schools. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2011. № 55 (6). P. 846–862. URL:

- https://www.researchgate.net/publication/284423082_Program_effectiveness_of_whole-school_approach_for_tackling_bullying_in_Hong_Kong_primary_schools
158. Dudchenko, V.V. Tsurkan-Saifulina, Y.V. Authority of law system formation: Applied analysis of legal system unity//Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, Volume 21, Issue Special Issue 1, 2018, 11p.
 159. Epel O. Tendencies of reforming legal regulation of the protection of the constitutional social rights of human and citizen. *Social Law* 2. 2019. P. 46-52.
 160. Federal Act on the External Quality Assurance in Higher Education and the Agency for Quality Assurance and Accreditation (Act on Quality Assurance in Higher Education). 2011.URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_2011_1_74/ERV_2011_1_74.html.
 161. Flavian H. «Mediation: A Unique Educational Process». *Mediation and Thinking Development in Schools: Theories and Practices for Education* / Emerald Publishing Limited, Bingley. 2019. P. 31-46.
 162. García-Raga L., Grau Vidal R., Boqué Torremorell M.C. School Mediation under the Spotlight: What Spanish Secondary Students Think of Mediation [Mediazione scolastica sotto i riflettori: quali studenti secondari spagnoli pensano alla mediazione]. In *Journal of Educational, Cultural and Psychological Studies*. 2019. № 19. P. 41-60. DOI: 10.7358/ecps-2019-019-garc
 163. Gjerde M., Foss E. Street Mediation Norwegian Red Cross : empowering young people as conflict mediators. URL: <http://passthrough.fw-notify.net/download/440911/http://www.iirp.edu/pdf/Nova-Scotia-2011-Presentations/Nova-Scotia-2011Gjerde-Foss.pdf>
 164. Tkalych M. Cyberbullying as an urgent existential problem: legal and organizational ways of overcoming / M. Tkalych, O. Melnychuk, S. Chumak // *Amazonia Investiga*. – Vol. 10. - Issue 42. - Universidad de la Amazonia, 2021. – P. 6-8. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16234/Tkalych%20M.%2c%20>

- Melnychuk%20O.%2c%20Chumak%20S.%20Cyberbullying%20as%20an%20urgent%20existential%20problem....pdf?sequence=1&isAllowed=y
165. Howard Ch. The Organizational Ombudsmen: Origins, Roles, and Operations: a Legal Guide. Chicago: American Bar Association, 2010. 202 p.
 166. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. іноземними мовами, 15 травня 2019 р. / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 46-47.
 167. Insafe та INHOPE. URL: <https://www.betterinternetforkids.eu/policy/insafe-inhope>
 168. Mehta G., Ruckert K. Mediation. Instrument der Konfliktregelung und Dienstleistung. German, 2008. 304 p.
 169. Melnychuk O., Melnychuk M. Ombudsmen as national institution for protection of the right to education in Ukraine. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION*. Proceedings of the International Scientific Conference, 25-26 May. 2018. Vol. I. P. 394-404.
 170. Meulenbroek J. M. C. Klachtrecht en ombudsman: een praktische handleiding, Kluwer. 2008. 158 p.
 171. Morese R., Defedele M., Nervo Ju. I Teach You to Quarrel - Empathy and Mediation: Tools for Preventing Bullying. *Socialization - A Multidimensional Perspective*. DOI: 10.5772/intechopen.76882
 172. Nekit K. Modern challenges of reforming legal education in Ukraine. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 79-83.
 173. Nekit K. Problems and prospects of methods of monitoring educational achievements of law student. *Innovative educational technologies: European Union experience and its implementation to the training of lawyers*. 2016. P. 163-166.
 174. Perezhniak B. Human rights in the context of gender and juvenile policy in different legal systems / B. Perezhniak, O. Melnychuk, M. Matiiko, H. Kotyk, N.

- Mokhd // Amazonia Investiga. – Vol. 10. - Issue 38. - Universidad de la Amazonia, 2021. – P. 138-147.
175. Papakitsos E., Karakiozis K. Conflict Management Via Systemically Planned Peer Mediation. 2016. DOI:10.5281/zenodo.167133
 176. Peterson R.L., Skiba R. Creating School Climate That Prevent School Violence. Clearing House, 2001. № 74. P. 155-163. DOI: <https://doi.org/10.1080/00098650109599183>
 177. Raga L. G., Vidal R. G., Torremorell M. C. B. School Mediation under the Spotlight: What Spanish Secondary Students Think of Mediation. *Journal of Educational, Cultural and Psychological Studies* (ECPS Journal). 2019. № 19. P. 41-60.
 178. Rahim Afzalur M. Managing conflict in organizations. Routledge, 2017. 311 p.
 179. School Conflict Resolution. *Protecting Rights of Students, Teachers and Parents*. URL: <https://www.educationrights.com/schoolconflictresolution.php>
 180. Scimecca J. What is conflict resolution? *Peace Review*. 1993. № 4. P. 391–399.
 181. Sellman E. Peer mediation, school culture and sustainability. *Pastoral Care in Education*. 2002. Vol. 20, № 2. P. 7-11.
 182. Special Education Ombudsman. URL: <https://www.nj.gov/education/special-ed/ombudsman/>
 183. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands>
 184. Thomas K. W. Conflict and conflict management: Reflections and update. *Journal of organizational behavior*. 1992. № 13(3). P. 265-274.
 185. Tricia S. Jones. Conflict resolution education: The field, the findings, and the future. *Conflict Resolution Quarterly*. 2004. Vol. 22, № 1-2. URL: https://www.researchgate.net/publication/30503536_Conflict_resolution_education_The_field_the_findings_and_the_future

186. Tytska Y., Zghama A., Ziatina D., Atamanova N., Matviychuk L. (2021) Force Majeure Circumstances as the Ground for Release from Economic Liability: The Analysis of Modern European and Ukrainian Approaches. The Importance of New Technologies and Entrepreneurship in Business Development: In The Context of Economic Diversity in Developing Countries. ICBT 2020. Lecture Notes in Networks and Systems. Vol 194. P 919-930 https://doi.org/10.1007/978-3-030-69221-6_71
187. Ulianova H.O Academic plagilarism in medical researsh. World of medicine and biology. Ulianova H.O., Uliarov V.O. 2017Том 62, Випуск 4, стор.219-224.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Грезіна О.М. Зарубіжний досвід впровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №8. С. 134-137.
2. Грезіна О.М. Правова природа правових конфліктів у сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4 (протокол № 12 від 23.06.2020 р.) С. 450-453.
3. Грезіна О.М. Шляхи удосконалення гарантій права на освіту в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Visegrad journal on human rights*. №1. 2021. С. 199-203.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

4. Грезіна О.М. Щодо принципів діяльності освітнього омбудсмена. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави*. Матеріали міжнародного круглого столу онлайн. м. Одеса. 20 грудня 2019. С. 108-112.
5. Грезіна О.М. Теоретичні аспекти функціональної характеристики діяльності освітнього омбудсмена. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеси, 12-22 лютого 2020 року. Одеса. Міжнародний гуманітарний університет. 2020. С. 6-8.

6. Грезіна О.М. Забезпечення права на освіту: теоретико-правовий аналіз. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 15 травня 2020 рік. С. 89-91.
7. Грезіна О.М. Актуальні аспекти організації освітнього процесу в Новій Зеландії. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2020 рік. С. 86-88.
8. Грезіна О.М. Передумови запровадження освітнього омбудсмена в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя. 2020 рік. С. 111-113.
9. Грезіна О.М. Психологічні особливості здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 26 листопада 2020 р. С. 85-87.
10. Грезіна О.М. Сучасний стан гарантій захисту права на освіту. *Цілісність української держави і права в сучасних умовах*. Матеріали міжнародного круглого столу. Одеса. 2020 р. С. 175-178.
11. Грезіна О.М. Здійснення захисту прав учасників освітнього процесу у Великій Британії: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. Запоріжжя. 2019 р. С. 75-77.
12. Грезіна О.М. Статус учасників освітнього процесу: теоретичні аспекти. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 березня 2019 р.) за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019р. С. 9-11.
13. Грезіна О.М. Освітній омбудсмен в Україні: питання теорії і практики. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. у 2 т. (м. Одеса, 17 травня 2019). Відповідальний редактор Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т.1. С. 119-121.

14. Грезіна О.М. До питання щодо правових конфліктів у сфері освіти України. *Чорноморські наукові студії*. Матеріали П'ятої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції. м. Одеса. 17 травня 2019. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 22-24.
15. Грезіна О.М. Учасники навчально-виховного процесу України: теоретичний аналіз. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 квітня 2019) у 2-х частинах. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2019. Ч.1. С. 6-7.
16. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 15 травня 2019. С. 46-47.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2018 р.), «Концептуалізація та використання правової спадщини» (м. Одеса, 2018 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2019 р.), «Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави» (м. Одеса, 2019 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2020 р.).

Додаток 2

**РЕЗУЛЬТАТ АНКЕТУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ
УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

Питання		Вибір опитаних (%)
Як Ви вважаєте, найбільш пріоритетним способом захисту своїх прав є...		
1	Звернення та участь у діяльності органів студентського самоврядування, профспілкових студентських організацій	29%
2	Звернення до адміністрації закладу вищої освіти	37%
3	Самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами	42%
4	Самоосвіта та користування альтернативними методами здобуття вищої освіти	51%
5	Співпраця із суб'єктами вищої освіти з організації навчання та громадських ініціатив	28%
6	Звернення до Міністерства освіти і науки України	20%

* для відповіді на вищезазначене питання було надано можливість обрати декілька відповідей, тому сума голосів за кожну відповідь питання може відрізнятися від загальної кількості респондентів, прийнявших участь в опитуванні

Додаток 3

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з навчальної роботи
Національного університету «Одеська
юридична академія»

 професор Галина УЛЬЯНОВА

« / » 2021 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження на
здобуття наукового ступеня доктора філософії Грезіної О.М. за темою:
«Захист прав учасників освітнього процесу: загальнотеоретичне та
компаративне дослідження» у навчальну та наукову-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Акт складено комісією у складі:

Голова: декан факультету адвокатури, к.ю.н., доцент Є.С. Хижняк.

Члени комісії: начальник навчально-методичного відділу –
Л.В. Кузнецова, д.ю.н., професор кафедри загальної теорії права та держави -
В.В. Завальнюк, к.ю.н., доцент кафедри загальної теорії права та держави -
Г.М. Чувакова, к.ю.н. доцент кафедри загальної теорії права та держави -
М.Ю. Рязанов, склала цей акт про те, що результати дисертаційного
дослідження О.М. Грезіної на тему «Захист прав учасників освітнього
процесу: загальнотеоретичне та компаративне дослідження» на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за галуззю знань 08 Право,
використовуються в навчальному процесі Національного університету
«Одеська юридична академія» при викладанні наступних навчальних

дисциплін: «Загальна теорія права та держави», «Основи права», «Методологія юриспруденції» при підготовці робочих програм, силабусів, підручників, навчально-методичних посібників із зазначених дисциплін та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Рекомендовано до використання у початковому процесі наступні публікації:

1. Грезіна О.М. Зарубіжний досвід впровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №8. С. 134-137.
2. Грезіна О.М. Правова природа правових конфліктів у сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4 (протокол № 12 від 23.06.2020 р.) С. 450-453.
3. Грезіна О.М. Шляхи удосконалення гарантій права на освіту в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Visegrad journal on human rights*. №1. 2021. С. 199-203.
4. Грезіна О.М. Щодо принципів діяльності освітнього омбудсмена. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави*. Матеріали міжнародного круглого столу онлайн. м. Одеса. 20 грудня 2019. С. 108-112.
5. Грезіна О.М. Теоретичні аспекти функціональної характеристики діяльності освітнього омбудсмена. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеси, 12-22 лютого 2020 року. Одеса. Міжнародний гуманітарний університет. 2020. С. 6-8.
6. Грезіна О.М. Забезпечення права на освіту: теоретико-правовий аналіз. *Правове життя сучасної України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 15 травня 2020 рік. С. 89-91.
7. Грезіна О.М. Актуальні аспекти організації освітнього процесу в Новій Зеландії. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного*

становлення громадянського суспільства в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2020 рік.

8. Грезіна О.М. Передумови запровадження освітнього омбудсмена в Україні. *Юридичні науки: проблеми та перспективи.* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя. 2020 рік.

9. Грезіна О.М. Психологічні особливості здійснення захисту прав учасників освітнього процесу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права.* Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ. 26 листопада 2020 р. С. 85-87.

10. Грезіна О.М. Сучасний стан гарантій захисту права на освіту. *Цілісність української держави і права в сучасних умовах.* Матеріали міжнародного круглого столу. Одеса. 2020 р. С. 175-178.

11. Грезіна О.М. Здійснення захисту прав учасників освітнього процесу у Великій Британії: порівняльно-правовий аналіз. 2020 р.

12. Грезіна О.М. Статус учасників освітнього процесу: теоретичні аспекти. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку.* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 березня 2019 р.) за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019р. С. 9-11.

13. Грезіна О.М. Освітній омбудсмен в Україні: питання теорії і практики. *Правове життя сучасної України.* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. у 2 т. (м. Одеса, 17 травня 2019). Відповідальний редактор Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2019. Т.1. С. 119-121.

14. Грезіна О.М. До питання щодо правових конфліктів у сфері освіти України. *Чорноморські наукові студії.* Матеріали П'ятої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції. м. Одеса. 17 травня 2019. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 22-24.

15. Грезіна О.М. Учасники навчально-виховного процесу України: теоретичний аналіз. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення.* Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 квітня 2019) у 2-х частинах. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2019. Ч.1. С. 6-7.

16. Hrezina O. Special education ombudsman in the USA. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 15 травня 2019. С. 46-47.

Голова комісії:

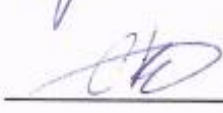

Євген ХИЖНЯК

Члени комісії:

Володимир ЗАВАЛЬНЮК

Людмила КУЗНЕЦОВА

Ганна ЧУВАКОВА

Степан КОВБАСЮК